

ISSN 2181-9130

Doi Journal 10.26739/2181-9130

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

18 ЖИЛД, 1 СОН

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 18, НОМЕР 1

JOURNAL OF LAW RESEARCH

VOLUME 18, ISSUE 1

ТОШКЕНТ-2025

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF LAW RESEARCH

№1 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2025-1>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Abdurasulova Qumriniso Raimqulovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Fayziev Shoxrud Farmonovich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

12.00.01 - ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ / ТЕОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА, ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ / THEORY OF LAW AND STATE, HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

Boboyev Halimboy Boboyevich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ahmedshaeva Mavlyuda Axatovna

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Adilxodjayeva Surayyo Maxkamovna

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Sattorov Abdug'affor

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Artur Gambaryan

yuridik fanlar doktori, professor (Armaniston)

Yosuke Shamoto

yuridik fanlar doktori, professor (Yaponiya)

12.00.02 - КОНСТИТУЦИОННЫЙ ҲУҚУҚ, МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ, МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ / КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; ФИНАНСОВОЕ ПРАВО / CONSTITUTIONAL LAW; ADMINISTRATIVE LAW; FINANCIAL RIGHT

Malikova Gulchexra

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Xusanov Ozod Tillabayevich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Selimanova Svetlana Mixaylovna

yuridik fanlar doktori (O'zbekiston)

Xvan Leonid Borisovich

yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Peshkova Xristina Vyacheslovovna

yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)

Sung Un Lee

yuridik fanlar doktori, professor (Janubiy Koreya)

12.00.03 - ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО / CIVIL LAW; BUSINESS LAW; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Oqyulov Omonboy

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ro'zinazarov Shuhrat Nuraliyevich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ruziyev Rustam Jabborovich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Borotov Mirodiljon Xomudjonovich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Toshev Boboqul Norqobilovich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Shomuxamedova Zamira Shoislamovna

yuridik fanlar doktori, (O'zbekiston)

Ahmad Issa Altweissi

yuridik fanlar doktori, professor (Iordaniya)

12.00.04 - ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ХЎЖАЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ҲАҚАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО; ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО; АРБИТРАЖНЫЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ / CIVIL PROCEDURE LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW; ARBITRATION PROCESS AND MEDIATION

Esanova Zamira Normurodovna

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Mamasidiqov Muzaffar Musajonovich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Jason A.

Kanton Federal sud markazi (AQSH)

12.00.05 - МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОИЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ / ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ / THE LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Usmanova Muborak Akmalxanovna

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Gasanov Mixail Yuriyevich

yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Sattorova Gulnoza Djurakulovna

yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Murodova Gulnora

yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Denisov Gleb

yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)

Fayziyev Shuxrat Xasanovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Usmonov Muhammadi Bahridinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Xolmuminov Juma
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Jo'rayev Yuldash Achilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Skripnikov Nikolay Kuzmich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Po'latov Baxtiyor Xalilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Salomov Baxrom Salomovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Salayev Nodirbek Saparbayevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Osmonaliyev Qayrat
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Aleksey Kibalnik
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Kudryavtsev Vladislav Leonidovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Sergey Shoshin
yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)
James B.
Eaglin Federal sud markazi (AQSH)

Rustambayev Mirzayusup Hakimovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Zufarov Rustam Axmedovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Kabulov Rustam
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Rajabova Mavjuda Abdullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Taxirov Farxod
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Ismailov Isomiddin
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Hamidov Nurmuhhammad Orif o'g'li
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (O'zbekiston)
Yuldoshev Rifat Raxmadjonovich
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Djansarayeva Rima Ernatovna
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog'iston)
Yelena Antonyan Aleksandrovna
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Matthew Light
yuridik fanlar doktori, professor (Kanada)

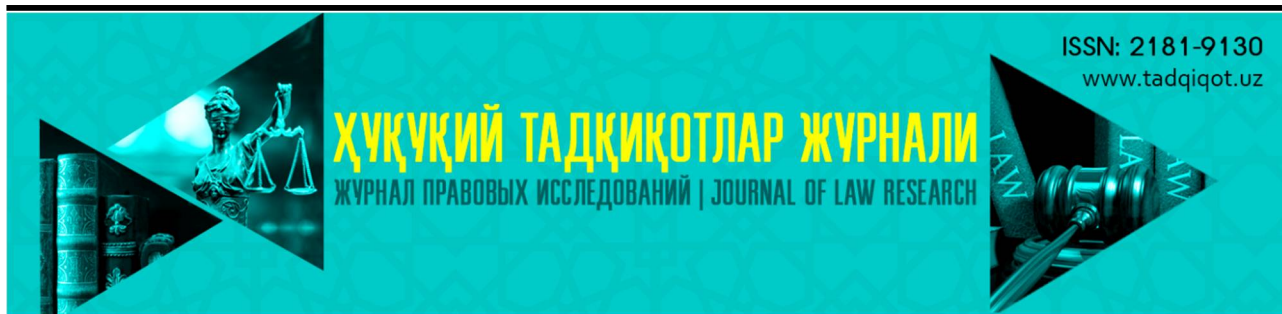
Inog'omjonova Zumratxon Fatxullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Pulatov Yuriy Safiyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
To'laganova Gulchehra Zaxitovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Muxiddinov Faxriddin Muxiddinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Mirazov Davron Miragzamovich
yuridik fanlar doktori (O'zbekiston)
Rijakov Aleksandr Petrovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)

Stoyko Nikolay Genadyevich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Iskandarov Zayniddin
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Sergey Pen
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog'iston)
Aleksey Purs
yuridik fanlar doktori, dotsent (Belarus)
Jurgen Maurer
yuridik fanlar doktori, professor (Germaniya)
Kevin Curtin
yuridik fanlar doktori, professor (AQSH)

Ismoilov Bahodir Islamovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Matkarimova Gulchehra Abdusamatovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Yuldasheva Govxerjan
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Alexander Trunk
yuridik fanlar doktori, professor (Germaniya)

1. Абдалимова Дарья Одировна ЗНАЧЕНИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ.....	5
2. Ибрагимова Мухлиса Паридуновна ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТЧИЛАРИ ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ: РИВОЖЛАНГАН МАМЛАКАТЛАР ҚОНУНЧИЛИГИ ТАҲЛИЛИ.....	13
3. Xadjiyev Azizbek Kadambayevich IJTIMOIY ADOLAT QOIDALARI JAMIYAT BARQAROR RIVOJLANISHINING MUHIM OMILI SIFATIDA.....	21
4. Abdullayev Jamshid Djamilovich FUQAROLIK HUQUQI TARTIBIDA TIBBIY XIZMAT KO'RSATISH TO'G'RISIDAGI SHARTNOMAVIY MUNOSABATLARINI TARTIBGA SOLISH ASOSLARI.....	28
5. Toshkanov Nurbek Bahriddinovich TABIY HUQUQ NAZARIYALARI INTELLEKTUAL MULK HUQUQINING G'OYAVIY ASOSI SIFATIDA: MILLIY QONUNCHILIKDA ULAR MAVJUDMI?.....	37
6. Xakberdiyev Abdumurad Abdusaidovich HAKAMLIK SUDLARINING VAKOLATLI SUDLAR BILAN O'ZARO FAOLIYATINING MODDIY VA PROTSESSUL HUQUQIY TARTIBI.....	44
7. Исмаилов Исамиддин, Зиёдуллаев Музаффар, Шарипов Санжар ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ГЕОКРИМИНОГЕН ЭЛЕКТРОН ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ: ИСЛОҲОТЛАР ВА УНИНГ ИСТИҚБОЛЛАР.....	53
8. Хайдаров Шухратжон Джумаевич ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРДА ТАНОСИЛ ЁКИ ОИВ КАСАЛЛИГИ/ОИТСНИ ТАРҚАТИШ ЖИНОЯТЛАР УЧУН ЖИНОЙ ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАЛАРИ.....	65
9. Xudaykulov Feruzbek Xurramovich INGLIZ JINOYAT HUQUQIDA "MENS REA" (AYB) VA "ACTUS REUS" (JINOIY QILMISH): TUSHUNCHASI, BELGILARI VA QIYOSIY TAHLILI.....	73
10. Мирзаев Жаҳонгир Умирзоқович ЎЗ ЖОНИГА ҚАСД ҚИЛИШ ҲОЛАТЛАРИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ ЙЎЛЛАРИ.....	84
11. Nasilloev Abdullo Abror o'g'li ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMINING QONUNIY TALABLARINI BAJARMASLIK HUQUQBUZARLIGINING YURIDIK TARKIBINING AYRIM JIHATLARI.....	93
12. Pirnazarov Abdurashid Abdulxayevich HUKM TUSHUNCHASI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	101

12.00.02-КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО. ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

Абдалимова Дарья Одилевна,
Самостоятельный соискатель Института государства и права
при Академии наук Республики Узбекистан
E-mail: darya.abdalimova@gmail.com

ЗНАЧЕНИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ

For citation: Abdalimova Darya Odilovna. THE IMPORTANCE OF LEGAL REGULATION IN THE PROCESS OF DIGITALIZATION IN UZBEKISTAN. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена теоретическим вопросам правового обеспечения цифровизации в Республике Узбекистан. Рассматриваются осуществляемые государством меры реагирования на происходящие изменения в условиях цифровой трансформации. Предпринята попытка на основе анализа правового регулирования цифровизации в Узбекистане, показать ключевые проблемы и основные тенденции применения права на примере Министерства цифровых технологий Республики Узбекистан. Исследуются особенности правового регулирования электронного правительства, телекоммуникаций, кибербезопасности, сертификации цифровых технологий. Раскрываются подходы к цифровизации на основе международного опыта, представлен обзор вопросов формирования правовых основ искусственного интеллекта. Данная статья может быть полезна для научно-образовательного сообщества.

Ключевые слова: цифровизация, правовое регулирование, нормативно-правовые акты, цифровые технологии, искусственный интеллект, стратегии.

Abdalimova Darya Odilovna,
O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi qoshidagi
Davlat va huquq institutida mustaqil izlanuvchi
E-mail: darya.abdalimova@gmail.com

О‘ЗБЕКISTONDA RAQAMLASHTIRISH JARAYONIDA HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING AHAMIYATI

ANNOTATSIYA

Maqola O'zbekiston Respublikasida raqamlashtirishni huquqiy qo'llab-quvvatlashning nazariy masalalariga bag'ishlangan. Raqamli transformatsiya sharoitida ro'y berayotgan o'zgarishlarga javob berish bo'yicha davlat tomonidan ko'rilayotgan chora-tadbirlar ko'rib chiqiladi. O'zbekistonda

raqamlashtirishni huquqiy tartibga solish tahlili asosida O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi misolida qonunni qo'llashning asosiy muammolari va asosiy tendentsiyalarini ko'rsatishga harakat qilindi. Elektron hukumat, telekommunikatsiya, kiberxavfsizlik, raqamli texnologiyalarni sertifikatlash sohalarini huquqiy tartibga solishning xususiyatlari o'rganilgan. Raqamlashtirishga xalqaro tajribaga asoslangan yondashuvlar ochib berilgan, sun'iy intellektning huquqiy asoslarini shakllantirish masalalari haqida umumiy ma'lumot berilgan. Ushbu maqola ilmiy va ta'lim jamoatchiligi uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, huquqiy tartibga solish, qoidalar, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, strategiyalar.

Abdalimova Darya Odilovna,

PhD Student at State and Law Institute under the Academy
of Sciences of the Republic of Uzbekistan,

E-mail: darya.abdalimova@gmail.com

THE IMPORTANCE OF LEGAL REGULATION IN THE PROCESS OF DIGITALIZATION IN UZBEKISTAN

ANNOTATION

This article focuses on the theoretical aspects of legal support for digitalization in the Republic of Uzbekistan. It explores the measures implemented by the government to address the changes brought about by digital transformation. Through an analysis of Uzbekistan's legal framework for digitalization, the article highlights key challenges and emerging trends in the application of law, with a particular focus on the Ministry of Digital Technologies of the Republic of Uzbekistan. The paper examines the legal regulation of e-government, telecommunications, cybersecurity, and digital technology certification. It also discusses approaches to digitalization informed by international practices and provides an overview of the development of legal frameworks for artificial intelligence. This article could be valuable for the academic and educational community.

Keywords: digitalization, legal regulation, regulatory legal acts, digital technologies, artificial intelligence, strategies.

Как известно, своевременное правовое обеспечение играет решающую роль в успешной цифровой трансформации страны, создавая условия для безопасного, инклюзивного и инновационного развития. Оно гарантирует интересы всех участников — от граждан и бизнеса до государственных институтов — и способствует устойчивому развитию цифровых технологий, их эффективному внедрению и широкому применению. Адекватная правовая база не только поддерживает рост экономики, но и регулирует соблюдение прав и свобод граждан в новых условиях цифрового мира.

Научные исследования показывают, что своевременно правовое регулирование вносит важный вклад в реализацию государственной политики в этой области. Соблюдение правовых норм поможет минимизировать риски и эффективно управлять процессом цифровизации, обеспечивая при этом должную защиту населения. В целях качественного достижения целей цифровой трансформации в Узбекистане необходимо опираться на комплекс национальных [1] и международных правовых норм, регулирующих защиту данных, кибербезопасность, интеллектуальную собственность, трудовые отношения и равенство доступа к образованию, здравоохранению, транспорту и т.д.

Правовые нормы играют ключевую роль в обеспечении равного доступа к услугам для всех, независимо от их экономического положения, физических возможностей или места проживания. Это особенно важно в условиях цифровизации, где доступ к технологиям может быть неравномерным. Антидискриминационные законы предотвращают неравенство в доступе к платформам электронного правительства лицам с ограниченными возможностями, а также для тех, кто испытывает трудности с доступом к интернету и необходимым устройствам. Как известно, Конституция Узбекистана в ст.57 гарантирует создание условий

для полноценного доступа лиц с инвалидностью к объектам и услугам социальной, экономической и культурной сфер, содействие их трудоустройству, получение образования, а также возможность беспрепятственного получения необходимой информации [2]. Нормативно-правовые акты, направленные на доступность интернета и цифровых технологий для отдаленных или малонаселенных регионов, помогают избежать цифрового разрыва в обществе. Программы цифрового инклюзива, поддерживаемые на законодательном уровне, обеспечивают равные возможности для всех слоев общества в доступе к цифровым услугам и образованию.

Цель государства в обеспечении законодательных норм по цифровизации включает в себя создание стимулирующих условий, которые в дальнейшем будут продвигать инновационное развитие страны, введение налоговых льгот и субсидий на внедрение перспективных подходов в производственные процессы. Цифровизация является не только новой моделью развития государства, но и драйвером проводимых реформ и общественных преобразований. В цифровую эпоху Нового Узбекистана существенным фактором, влияющим на цифровизацию государственного управления, является наличие центров единого окна для решения различных задач населения. Анализ показал, что последовательная политика государства в области антимонопольного регулирования, формирование конкурентного преимущества для разработчика/владельца цифровых платформ, а также международное сотрудничество между разработчиками способствуют достижению мировых трендов и активному освоению технологий индустрии 4.0.

В Узбекистане закон «Об электронном правительстве» был принят в 2015 году [3]. Основная роль закона заключалась в обеспечении использования правительством цифровых технологий для предоставления услуг гражданам и предприятиям прозрачным, действенным и подотчетным способом, то есть закон об электронном правительстве был направлен на повышение эффективности государственных услуг. Разработка проекта закона об электронном правительстве всегда опирается на ознакомление и изучение законов других стран...[4]. В зарубежных странах прозрачность закона об электронном правительстве способствует открытости деятельности правительства. Подотчетность закона об электронном правительстве позволяет сформировать единую информационную инфраструктуру для государственных органов.

Новый этап развития Узбекистана позволил в 2024 году внести в закон существенные изменения, гарантирующие гражданам получать доступ к государственным услугам и информации с помощью электронных средств в любое время и из любого места, а также участвовать в государственных процессах и высказывать свое мнение.

Заслуживает внимания принятый в 2019 году закон Республики Узбекистан «О персональных данных» [5], который регулирует сбор, обработку и хранение персональных данных физических и юридических лиц. Основной целью такого закона является защита конфиденциальности и обеспечение безопасного обращения с данными. В странах Европейского Союза действует Общий регламент по защите данных (GDPR), который налагает строгие обязательства на организации по защите персональной информации, так как при обработке больших объемов данных о населении могут возникнуть нарушения конфиденциальности или неправильного использования этих данных [6]. Ответственность в случае утечки данных или несанкционированного доступа к персональным данным уполномоченные органы должны принять меры по уведомлению пострадавших и устранению последствий. Также могут быть наложены штрафы и санкции за несоблюдение требований законодательства.

Следующим примером может стать закон «О кибербезопасности» 2022 года [7] (в некоторых странах «О безопасности критической информационной инфраструктуры»), который регулирует вопросы кибербезопасности для критически важных информационных систем, к которым могут относиться информационные платформы электронного правительства, безопасность научных данных, особенно в секторах, связанных с обороной, энергетикой и биомедициной. В целом, зарубежное законодательство в области

кибербезопасности включает в себя обязательства по защите от взломов, киберпреступлений и несанкционированного доступа к информационным ресурсам. Государственные органы и организации должны следовать нормам, касающимся защиты информационных систем и сетей от кибератак и нарушений безопасности. При нарушении кибербезопасности по закону должны выполняться процедуры, установленные на национальном уровне. Законы и нормативы о безопасности критической информационной инфраструктуры требуют внедрения мер по защите от угроз и обязательных действий в случае инцидентов. Правовое обеспечение в области кибербезопасности также определяет требования к созданию систем резервного копирования, предотвращению взломов и защите от вирусов и хакерских атак.

В процессе цифровизации активно используются материалы, которые могут быть объектами авторских прав. Правовое регулирование интеллектуальной собственности защищает права авторов и разработчиков цифрового контента, а также предотвращает незаконное копирование и использование материалов. Авторское право в эпоху повсеместного доступа к легальному цифровому контенту исследовано на примере законодательства ЕС в монографии Скалей, Кацпер Ф.[8], где обосновано предлагается сформулировать политику в области авторского права с учетом непредсказуемого характера использования технологий для доставки контента и контроля доступа, а также систематизировать защиту авторских прав при комплексной оценке Регламента о трансграничной переносимости. Правила о международной передаче данных (например, в рамках международных проектов) регулируют обмен научной информацией между странами, защищая конфиденциальные данные. Патентные и лицензионные законы поддерживают защиту интеллектуальной собственности, стимулируя разработку новых технологий и продуктов. В странах с романо-германской правовой системой законодательство об авторских правах и интеллектуальной собственности регулируется Гражданским кодексом [9]. При создании и использовании любых материалов, размещаемых на цифровых платформах, пользователи обязаны соблюдать авторские права. На международном уровне действуют нормы, регулирующие использование цифрового контента, такие как Бернская конвенция и национальные законы об авторском праве.

Необходимо отметить также актуальность в трудовом законодательстве охраны труда в цифровой среде, где должны быть закреплены нормы и требования к дистанционной работе сотрудников, использующих цифровые платформы. Важно регулировать условия труда, график, компенсации за использование домашнего оборудования и интернета. Цифровизация не должна приводить к чрезмерной нагрузке на персонал и строго соответствовать соблюдению трудовых интересов работников. Вместе с тем нормы о переквалификации и обучении помогают поддерживать уровень квалификации работников в условиях постоянно меняющихся цифровых технологий. Вступивший в силу в 2023 году Трудовой кодекс Узбекистана в новой редакции [10] обеспечивает баланс интересов между работником, работодателем и государством в наступившей цифровой эпохе. В трудовых правоотношениях не менее актуальным становится появление категории работников так называемой скрытой цифровой власти (менеджеры технического управления, разработчики программного обеспечения и другие ИТ-специалисты), которые по факту имеют доступ ко всем цифровым технологиям организации. Рекомендуются изучить возможность проработки законодательных норм, ограничивающих использование функциональных обязанностей, влекущих злоупотребление своими полномочиями.

Принятые законы «Об электронном документообороте» 2004 года [11] и «Об электронной цифровой подписи» 2022 года в новой редакции [12] создали и обеспечили правовую основу в ускорении перехода страны на цифровую систему управления. Данные меры способствовали облегчению совершению юридически значимых сделок и развитию партнерства между бизнесом, научными организациями и образовательными учреждениями. Нормы законов позволяют предоставлять структурированные и безопасные возможности цифрового хранения, возможности обнаружения и контроля для всей документации, которую генерирует организация, чтобы действительно функционировать. Формирование цифровой среды

современного общества связано с переходом в онлайн-режим и развитием систем электронного документооборота, которые становятся все более приоритетным инструментом в инновационных условиях хозяйствования.

Одним из рычагов государственного регулирования цифровизации является сертификация технических средств телекоммуникаций и проверка соответствия иным нормам законодательства. Система сертификации оборудования для цифровизации предназначена для проведения работ, исключаящих реализацию и применение средств, хранение, монтаж и эксплуатация которых может нанести вред здоровью людей и окружающей среде. Основные процедуры сертификации регламентированы нормативными документами системы обязательной и добровольной сертификации технических средств. Система сертификации предусматривает единые правила и порядок подтверждения соответствия, как производимых на территории Узбекистана, так и импортируемых из других государств. Рабочим органом по сертификации технических средств является Министерство цифровых технологий Республики Узбекистан, в структуре которого весь комплекс работ по сертификации осуществляет в установленном порядке Центр научно-технических и маркетинговых исследований UNICON.UZ. На наш взгляд в ближайшей перспективе потребуется изучить на практике использование механизмов нового закона «О техническом регулировании» [13] 2023 года. Действующий закон, а также постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении Положения о государственной регистрации продукции и процедурах подтверждения соответствия» [14] способствуют установлению правил и подходов к сертификации цифровых технологий, гарантирующих качество и безопасность новых решений, используемых в производственных процессах.

В анализе правового регулирования цифровизации необходимо выделить закон «О телекоммуникациях» [15] и нормативно-правовые акты о цифровых платформах (Указ Президента Республики Узбекистан № УП-76 от 24.05.2023 г. «О мерах по эффективной организации государственного управления в сфере цифровых технологий в рамках административных реформ» [16]), которые устанавливают стандарты функционирования сетей и сервисов, а также условия внедрения различных технологических решений: от оцифровки до цифровизации бизнес-процессов. Телекоммуникационная отрасль является базовой инфраструктурой для цифровой экономики. В правительственных стратегиях цифрового развития, включая Стратегию «Цифровой Узбекистан - 2030», данная отрасль занимает важное место. Это проявляется во внедрении новых корпоративных проектов. К примеру, услуги операторов относятся уже не просто к рынку услуг связи, но и к рынкам дополнительных сервисов. Крупнейшие компании в Узбекистане такие как АК «Узбектелеком», АО «Uzum», ООО «Unitel» уже активно внедряют продукты, образующие собой экосистемы. В этой связи вопросы определения границ рынка и рыночной концентрации становятся особенно актуальными, как и вызовы для регулирования, в частности, для конкурентной политики.

Важным аспектом роли государства в реализации Стратегии развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года [17] и первым шагом должна стать принятие кодекса этики искусственного интеллекта. Такой нормативно-правовой акт должен определять ценности и принципы, которым будет следовать система ИИ. Разработку кодекса необходимо вести в сотрудничестве с соответствующими заинтересованными сторонами, такими как ИТ-специалисты, бизнес-сообщество и отраслевые эксперты министерств и ведомств, ведущие ученые-правоведы. Изучение этических норм и законов о применении искусственного интеллекта в научных исследованиях помогут урегулировать использование этих технологий, гарантируя, что они применяются этично и не нарушают прав человека. Для Узбекистана искусственный интеллект становится ключевым инструментом в обеспечении эффективного регулирования цифровых отношений. В связи с этим Узбекистан инициировал новую международную премию ЮНЕСКО имени Беруни, направленную поддержку этических исследований и разработок в области искусственного интеллекта [18]. Использование этики искусственного интеллекта может ускорить процессы анализа, обработки и мониторинга

информации, обеспечивая более точное и оперативное реагирование на нарушения законодательства. Однако нам представляется это самостоятельным вопросом, требующим более глубокого исследования.

Как показывает практика ускоренной цифровизации в других зарубежных странах, что поверхностность является одним из самых высоких рисков цифровизации и заключается в отсутствии проработанной нормативно-правовой базы и системности ее применения. В подведомственных Министерству цифровых технологий Республики Узбекистан организациях, прежде всего, следует продолжать выстраивать процессы, которые приоритетно подлежат цифровизации (образовательные учреждения, научные центры, связь, почта и т.д.).

Одним из нежелательных эффектов цифровизации является отсутствие должного унифицированного подхода к реализации стратегий. Например, цифровизация проводится путем приобретения готовых программных продуктов как правило иностранного производства. И вместо того, чтобы достигать отечественного цифрового технологического прорыва, государство становится зависимым от технологий других стран.

Следующим вопросом цифровизации можно выделить техническое отставание разработки современных средств информационной безопасности. На этапе информатизации (2003 - 2016) появление новой технологии на рынке практически сразу влекло за собой разработку средств ее защиты (новая операционная система – антивирусы под нее; новая система корпоративной безопасности – широкий спектр решений по информационной безопасности для нее). Для государственных организаций уровень надежности программного обеспечения и внедряемого оборудования должен быть очень высоким, так как там содержится информация, которая в перспективе может навредить ее владельцу. Зависимость от новых цифровых платформ и оборудования иностранного производства может влиять на утечку данных и компрометацию цифровых устройств хакерами. Однако опыт стран Центральной Азии показывает, что средства информационной безопасности на этапе глобальной цифровизации фактически остаются без защиты.

В целом скорейшая реализация политики государства цифровизации несет в себе множество потенциальных преимуществ, таких как повышение производительности труда, развитие экосистемы инноваций, улучшение качества жизни граждан и др. Предложенные рекомендации могут быть использованы новым составом представительных органов власти.

Автор не претендует на полное изложение поднятых проблем, а приглашает к научной дискуссии через публикации.

Сноски/Iqtiboslar/References:

1. Ўзбекистонда рақамлаштириш тизимининг ҳуқуқий тарбити ва бошқарув самарадорлиги. Жамият ва бошқарув 2023/1 (99), с.167 – 172. (Legal regulation and management effectiveness of the digitization system in Uzbekistan. Society and Management 2023/1 (99), pp. 167 – 172.)
2. Конституция Республики Узбекистан. Национальная база данных законодательства, 01.05.2023 г., № 03/23/837/0241. (Constitution of the Republic of Uzbekistan. National Legislation Database, 01.05.2023, No. 03/23/837/0241.)
3. Закон Республики Узбекистан «Об электронном правительстве» от 09.12.2015 г. № ЗРУ-395 (Law of the Republic of Uzbekistan "On Electronic Government" dated 09.12.2015 No. ZRU-395) <https://lex.uz/ru/docs/2833855>
4. Трансформация государства и права в цифровую эпоху (публично-правовой аспект); Монография Л.Ф.Исхакова, Издательство LESSON PRESS, 2021 г. (Transformation of the state and law in the digital age (public law aspect); Monograph by L.F. Iskhakov, LESSON PRESS Publishing House, 2021)
5. Закон Республики Узбекистан «О персональных данных» от 02.07.2019 г. № ЗРУ-547 (Law of the Republic of Uzbekistan "On Personal Data" dated 02.07.2019 No. ZRU-547) <https://lex.uz/ru/docs/4396428>

6. Регламент (ЕС) 2016/679 Европейского парламента и совета «О защите физических лиц в отношении обработки персональных данных и о свободном перемещении таких данных и отмене Директивы 95/46 / ЕС (Общие правила защиты данных)», от 27 апреля 2016 г., <https://ogdpr.eu/ru/gdpr-2016-679> (Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council "on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46 / EC (General Data Protection Regulation)", dated 27 April 2016, <https://ogdpr.eu/ru/gdpr-2016-679>)
7. Закон Республики Узбекистан «О кибербезопасности» от 15.04.2022 г. № ЗРУ-764 (Law of the Republic of Uzbekistan "On Cybersecurity" dated 15.04.2022 No. ZRU-764) <https://lex.uz/ru/docs/5960609>
8. Szkalej, Kacper F. «Copyright in the Age of Access to Legal Digital Content: A study of EU copyright law in the context of consumptive use of protected content » , 2021, Uppsala University, Disciplinary Domain of Humanities and Social Sciences, Faculty of Law, Department of Law.(Institute of Intellectual Property, Marketing and Competition Law (IMK)) ORCID iD: 0000-0002-7834-5514 (Авторское право в эпоху доступа к легальному цифровому контенту: исследование законодательства ЕС об авторском праве в контексте потребительского использования защищенного контента » , 2021, Уппсальский университет, Дисциплинарная область гуманитарных и социальных наук, юридический факультет, кафедра права).
9. Гражданский Кодекс Республики Узбекистан. Национальная база данных законодательства, 27.07.2018 г., № 03/18/488/1579, 12.10.2018 г., № 03/18/497/2044; 21.03.2019 г., № 03/19/531/2799, 24.05.2019 г., № 03/19/542/317, 23.10.2019 г., № 03/19/572/3943, 04.12.2019 г., № 03/19/586/4106; 15.01.2020 г., № 03/20/602/0052, 05.10.2020 г., № 03/20/640/1348; 21.08.2021 г., № 03/21/709/0808; 10.02.2022 г., № 03/22/752/0113; 30.03.2022 г., № 03/22/761/0250; 21.04.2022 г., № 03/22/765/0332; 18.05.2022 г., № 03/22/770/0424, 07.06.2022 г., № 03/22/775/0477; 04.11.2022 г., № 03/22/800/0990; 16.11.2023 г., № 03/23/878/0852; 22.02.2024 г., № 03/24/911/0142; 28.02.2024 г., № 03/24/914/0161; 11.09.2024 г., № 03/24/959/0698. (Civil Code of the Republic of Uzbekistan. National Legislation Database, 27.07.2018, No. 03/18/488/1579, 12.10.2018, No. 03/18/497/2044; 21.03.2019, No. 03/19/531/2799, 24.05.2019, No. 03/19/542/317, 23.10.2019, No. 03/19/572/3943, 04.12.2019, No. 03/19/586/4106; 01/15/2020, No. 03/20/602/0052, 10/05/2020, No. 03/20/640/1348; 08/21/2021, No. 03/21/709/0808; 02/10/2022, No. 03/22/752/0113; 03/30/2022, No. 03/22/761/0250; 04/21/2022, No. 03/22/765/0332; 05/18/2022, No. 03/22/770/0424, 06/07/2022, No. 03/22/775/0477; 04.11.2022, No. 03/22/800/0990; November 16, 2023, No. 03/23/878/0852; 02/22/2024, No. 03/24/911/0142; 02/28/2024, No. 03/24/914/0161; 09/11/2024, No. 03/24/959/0698)
10. Трудовой кодекс Узбекистана. Национальная база данных законодательства, 29.10.2022 г., № 02/22/798/0972; 12.04.2023 г., № 03/23/829/0208; 29.11.2023 г., № 03/23/880/0905; 22.02.2024 г., № 03/24/911/0142; 04.07.2024 г., № 03/24/934/0469; 21.09.2024 г., № 03/24/963/0735). (Labor Code of Uzbekistan. National Legislation Database, 29.10.2022, No. 02/22/798/0972; 12.04.2023, No. 03/23/829/0208; 29.11.2023, No. 03/23/880/0905; 22.02.2024, No. 03/24/911/0142; 04.07.2024, No. 03/24/934/0469; 21.09.2024, No. 03/24/963/0735))
11. Закон Республики Узбекистан «Об электронном документообороте» от 29.04.2004 г. № 611-II (Law of the Republic of Uzbekistan "On Electronic Document Management" dated 29.04.2004 No. 611-II) <https://lex.uz/ru/docs/165074>
12. Закон Республики Узбекистан «Об электронной цифровой подписи» от 12.10.2022 г. № ЗРУ-793 (Law of the Republic of Uzbekistan "On Electronic Digital Signature" dated 12.10.2022 No. ZRU-793) <https://lex.uz/ru/docs/6234906>
13. Закон Республики Узбекистан «О техническом регулировании» от 27.02.2023 г. № ЗРУ-819 (Law of the Republic of Uzbekistan "On Technical Regulation" dated 27.02.2023 No. ZRU-819) <https://lex.uz/ru/docs/6392314>
14. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении Положения о государственной регистрации продукции и процедурах подтверждения соответствия» от 14.08.2024 г. № 502 (Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of

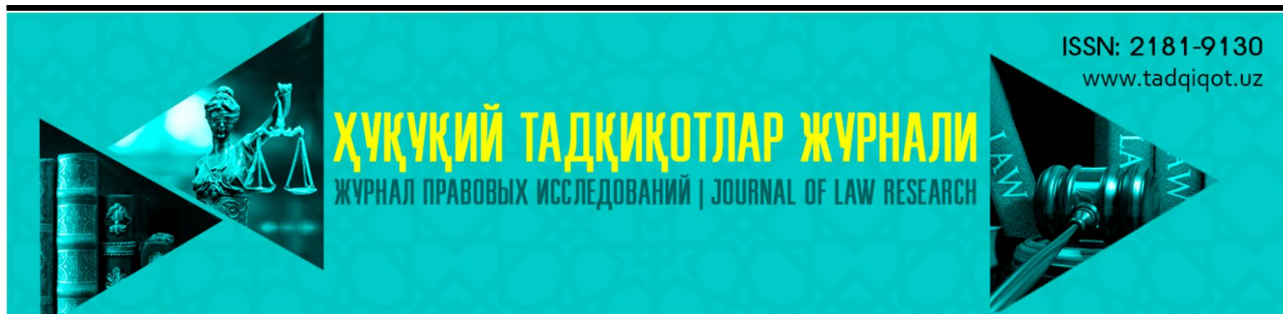
Uzbekistan "On approval of the Regulation on state registration of products and conformity assessment procedures" dated 14.08.2024 No. 502) <https://www.lex.uz/uz/docs/7080191>

15. Закон Республики Узбекистан «О телекоммуникациях» от 20.08.1999 г. № 822-I (Law of the Republic of Uzbekistan "On Telecommunications" dated 20.08.1999 No. 822-I) <https://lex.uz/ru/docs/33152>

16. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по эффективной организации государственного управления в сфере цифровых технологий в рамках административных реформ» от 24.05.2023 г. № УП-76 (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures for the effective organization of public administration in the field of digital technologies within the framework of administrative reforms" dated 24.05.2023 No. UP-76) <https://lex.uz/ru/docs/6472530>

17. Постановление Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года» от 14.10.2024 г. № ПП-358 (Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On approval of the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030" dated 14.10.2024 No. PP-358) <https://lex.uz/ru/docs/7158606#7181554>

18. <https://www.uzdaily.uz/ru/novaia-mezhdunarodnaia-premiia-iunesko-uzbekistan-imeni-beruni-etika-iskusstvennogo-intellekta-v-tsentre-vnimaniia/>

Ибрагимова Мухлиса Паридуновна,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги

Давлат бошқаруви академияси таянч докторанти

ORCID: 0000-0002-7490-1587

E-mail: i.mukhlisa57@gmail.com

ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТЧИЛАРИ ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ: РИВОЖЛАНГАН МАМЛАКАТЛАР ҚОНУНЧИЛИГИ ТАҲЛИЛИ

For citation: Ibragimova Mukhlisa Paridunovna. LEGAL STATUS OF CIVIL SERVANTS IN DEVELOPED COUNTRIES: SPECIFIC FEATURES AND LEGISLATIVE INSIGHTS. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Мақолада ривожланган мамлакатларда давлат фуқаролик хизматчиларининг ҳуқуқий мақоми ҳар томонлама таҳлил қилинади. Қонун ҳужжатларида хизматчиларнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари, жавобгарликлари, чекловлари ва ижтимоий кафолатлари мустаҳкамланган ҳуқуқий механизмлар ўрганилади. АҚШ, Япония, Германия, Буюк Британия ва бошқа мамлакатлар қонунчилиги мисолида давлат фуқаролик хизматчиларининг ҳуқуқий мақомидаги ўзига хос жиҳатлар ва умумий тамойиллар қиёсий таҳлил этилади. Мақсад – Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизмати тизимини такомиллаштириш учун ривожланган мамлакатлар тажрибасидан самарали фойдаланиш бўйича ҳуқуқий таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Калит сўзлар: Давлат хизматчилари, ҳуқуқий мақом, ижтимоий кафолатлар, сиёсий нейтраллик, қонунчилик таҳлили, ривожланган мамлакатлар, давлат хизмати.

Ибрагимова Мухлиса Паридуновна,

Докторант Академии государственного управления при

Президенте Республики Узбекистан

ORCID: 0000-0002-7490-1587

E-mail: i.mukhlisa57@gmail.com

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГРАЖДАНСКИХ СЛУЖАЩИХ: АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РАЗВИТЫХ СТРАН

АННОТАЦИЯ

В статье всесторонне анализируется правовой статус государственных гражданских служащих в развитых странах. Изучаются законодательные механизмы, регулирующие права, обязанности, ответственность, ограничения и социальные гарантии служащих. На примере законодательства США, Японии, Германии, Великобритании и других стран рассматриваются

уникальные черты и общие принципы правового статуса гражданских служащих. Основная цель работы – разработка эффективных юридических предложений для совершенствования системы государственной службы в Узбекистане на основе изучения опыта развитых стран.

Ключевые слова: Государственные служащие, правовой статус, социальные гарантии, политическая нейтральность, анализ законодательства, развитые страны, государственная служба.

Ibragimova Mukhlisa Paridunovna,

PhD student at the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan

ORCID: 0000-0002-7490-1587

E-mail: i.mukhlisa57@gmail.com

LEGAL STATUS OF CIVIL SERVANTS IN DEVELOPED COUNTRIES: SPECIFIC FEATURES AND LEGISLATIVE INSIGHTS

ANNOTATION

The article provides a comprehensive analysis of the legal status of civil servants in developed countries. It explores legislative mechanisms that define the rights, duties, responsibilities, limitations, and social guarantees of civil servants. Using the examples of legislation in the USA, Japan, Germany, the UK, and other nations, the article highlights unique features and common principles of civil servants' legal status. The primary goal is to develop effective legal proposals for enhancing Uzbekistan's civil service system based on the experience of developed countries.

Keywords: Civil servants, legal status, social guarantees, political neutrality, legislative analysis, developed countries, public service.

Давлат фуқаролик хизмати ҳар қандай мамлакатнинг давлат бошқарув тизимининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. У мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, давлат органларининг самарадорлиги ва фуқароларга сифатли хизмат кўрсатишни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Ривожланган мамлакатларда давлат фуқаролик хизматчиларининг ҳуқуқий мақомини аниқлашда илғор қонунчилик механизмлари жорий қилинган бўлиб, бу хизматчиларнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари, ижтимоий кафолатлари ва масъулиятини белгилайди. Шу билан бирга, сиёсий нейтраллик, шаффофлик ва масъулият принципларини таъминлаш ушбу тизимнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Мазкур мақолада ривожланган мамлакатлар, хусусан, АҚШ, Япония, Германия, Буюк Британия ва бошқа давлатлар қонунчилиги таҳлил қилиниб, давлат хизматчиларининг ҳуқуқий мақомига оид умумий ва ўзига хос жиҳатлар ўрганилади. Бу қиёсий таҳлил орқали Ўзбекистон давлат хизмати тизимини такомиллаштириш учун тегишли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш мақсад қилиб қўйилган. Ушбу мақола илмий ва амалий жиҳатдан Ўзбекистон давлат бошқаруви тизими учун муҳим ҳисса қўшиши кутилмоқда.

Давлат фуқаролик хизмати замонавий давлат бошқарувининг ажралмас қисми бўлиб, унинг самарадорлиги давлатнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий барқарорлигига бевосита таъсир кўрсатади. Давлат фуқаролик хизматчиларининг ҳуқуқий мақомини белгилаш нафақат ушбу соҳадаги қонун ҳужжатларининг самарадорлигини таъминлайди, балки хизматчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини аниқлаш, уларнинг жамоат олдидаги масъулиятини кучайтириш, шаффофлик ва адолатлилик тамойилларини мустаҳкамлашга ёрдам беради[1]. Шу боис, давлат хизмати тизимидаги илғор халқаро тажрибаларни ўрганиш Ўзбекистон қонунчилигини янада такомиллаштириш учун муҳимдир.

АҚШда давлат хизматчилари кенг маънода тушунилади ва уларнинг ҳуқуқий мақоми "United States Code"нинг 5 қисмида мустаҳкамланган. Давлат хизматчилари лавозимлари асосан иккига бўлинади: мартабали лавозимлар ва умумий лавозимлар. Мартабали лавозимларга тайинлов жараёнлари шаффоф ва рақобатбардош асосда амалга оширилади. "Merit Systems Protection Act" давлат хизматчиларини интизомий жазолардан ҳимоя қилиш ва

қонун бузилиши ҳақида хабар бериш ҳуқуқини мустаҳкамлайди [2]. Шунингдек, "Hatch Act" қонуни сиёсий фаолиятга аралашувни чеклайди, бу эса давлат хизматчиларига ҳолис ишлаш имконини яратади [3].

Японияда эса давлат хизматчилари иккига ажратилади: "оддий" ва "махсус" хизматчилар. "National Public Service Act" 75-моддасига кўра, ҳеч қандай хизматчи ўз мансабидан ноқонуний равишда озод қилинмаслиги лозим. Бу қонун барқарорликни таъминлайди, 102-модда эса хизматчиларнинг сиёсий фаолиятларини чеклайди [4]. Махсус хизматчилар элчилар, вазирлар ва дипломатлардан иборат бўлиб, уларнинг ҳуқуқий мақоми алоҳида тартибга солинади [5].

Германияда давлат хизматчилари мақоми "Federal Civil Servants Act" (BBG) ва "Civil Servants Status Act" (BeamStG) орқали тартибга солинади. BBGнинг 77-моддасида хизматчилардан ўз вазифаларини адолатли бажариш талаб этилади [6]. Германияда махсус интизомий комиссиялар орқали хизматчиларнинг фаолияти назорат қилинади ва қонун бузилишига қарши чоралар кўрилади [7].

Буюк Британияда давлат хизматчилари "Civil Service Code" га мувофиқ иш олиб борадилар. Кодексда давлат хизматчиларининг сиёсий нейтраллиги ва шахсий манфаатларни давлат манфаатларидан устун қўймаслик каби тамойиллар белгиланган [8]. Бу хизматчиларнинг ҳолис ва адолатли иш олиб боришини таъминлайди.

Жанубий Кореяда давлат хизматчилари ҳуқуқлари "Civil Service Act" орқали тартибга солинади. 9-модда хизматчиларнинг хавфсиз иш муҳитини кафолатлайди, 12-модда эса манфаатларни ҳимоя қилишга қаратилган. Шунингдек, "Anti-Corruption Act" қонуни давлат хизматчиларига молиявий шаффофлик талабини юклайди.

Давлат фуқаролик хизмати замонавий давлат бошқарувининг ажралмас қисми бўлиб, унинг самарадорлиги давлатнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий барқарорлигига бевосита таъсир кўрсатади. Ҳерберт Саймоннинг фикрича, давлат хизматида қарор қабул қилиш жараёни ташкилотнинг барқарорлиги ва самарадорлигига таъсир кўрсатади, шунинг учун давлат хизматчилари учун аниқ ҳуқуқий механизмлар ва стандартлар муҳимдир [9]. Менинг фикримча, Саймон таъкидлаганидек, қарор қабул қилиш жараёнининг шаффофлиги ва ҳолислиги давлат хизматини самарали бошқариш учун асосий аҳамиятга эга.

Давлат хизматчиларининг ҳуқуқий мақоми АҚШда "United States Code"нинг 5 қисмида мустаҳкамланган. Пол ду Гайнинг фикрига кўра, "мерит" тамойилига асосланган давлат хизмати тизими хизматчиларнинг касбий маҳорати ва ҳолислигини таъминлайди [10]. Бу фикрга қўшилиб, айтиш мумкинки, Ўзбекистонда ҳам хизматчиларнинг тайинлов жараёнида рақобатбардошлик ва шаффофликни таъминлаш учун "мерит" тамойилини жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Японияда "National Public Service Act" давлат хизматчиларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишни таъминлайди. Макс Вебернинг фикрича, давлат хизмати барқарорлиги хизматчиларнинг сиёсий фаолиятдан ҳолислигини талаб қилади. фикримизча, Япониядаги сиёсий нейтраллик талаблари давлат хизматининг мустақиллигини таъминлашда муҳим омилдир.

Германияда давлат хизматчилари мақоми "Federal Civil Servants Act" билан тартибга солинади. Ю.Н. Стариловнинг фикрича, давлат хизматчиларига юридик кафолатлар бериш уларнинг масъулиятини оширади ва адолатли бошқарувга замин яратади [11]. Фикримизча, Ўзбекистонда ҳам хизматчиларга юридик кафолатларни кучайтириш давлат бошқарувининг самарадорлигини оширади.

Буюк Британияда давлат хизматчилари "Civil Service Code" асосида иш олиб боради. Жеймс Уилсоннинг фикрича, давлат хизматчиларига сиёсий нейтраллик тамойилини жорий қилиш уларнинг жамоат манфаатларига хизмат қилишини кафолатлайди. Жанубий Кореяда эса "Anti-Corruption Act" қонуни давлат хизматчиларининг молиявий шаффофлигини таъминлайди.

Юқоридаги тажрибаларни таҳлил қилиш Ўзбекистон учун давлат хизмати қонунчилигини такомиллаштиришга асос бўлади. Давлат хизматчиларига юридик кафолатлар

бериш, уларнинг сиёсий нейтраллигини таъминлаш ва шаффоф тайинлов жараёнларини ташкил этиш мамлакат бошқарувининг самарадорлигини оширади.

АҚШ, Япония, Германия, Буюк Британия ва Жанубий Корея қонунчилиги таҳлилидан кўриниб турибдики, ушбу давлатларда давлат фуқаролик хизмати самарадорлиги учун умумий талаблар қўйилган. Барча мамлакатларда қонун устуворлиги, давлат хизматчиларининг сиёсий нейтраллиги ва манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилган механизмлар мавжуд. Масалан, АҚШда "Merit Systems Protection Act" давлат хизматчиларига интизомий жазодан ҳимоя қилиш ҳуқуқини берса, Японияда "National Public Service Act" давлат хизматчиларининг сиёсий фаолиятларини чеклайди. Буюк Британияда "Civil Service Code" давлат хизматчиларига шахсий манфаатларни давлат манфаатларидан устун қўймасликни талаб қилади, бу Германиянинг "Federal Civil Servants Act" қонунидаги умумий адолатлилик тамойилига ҳамохангдир. Шунингдек, Жанубий Кореяда "Anti-Corruption Act" давлат хизматчилари учун молиявий шаффофлик талабини белгилайди. Умуман, ушбу қонунчиликлар давлат хизматчиларига юридик кафолатлар бериш, уларнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш ва хизмат самарадорлигини ошириш мақсадларида умумий ёндашувни акс эттиради.

Шу билан бирга, ҳар бир мамлакатнинг миллий қонунчилиги ўзига хос хусусиятларга эга. АҚШда давлат хизматчиларининг ҳуқуқий мақоми федерал, штат ва маҳаллий даражаларга бўлинган, бу Германиядаги марказлаштирилган интизомий комиссиялар тизими билан фарқ қилади. Японияда давлат хизматчилари "оддий" ва "махсус" тоифаларга ажратилган бўлиб, дипломатик хизматлар учун алоҳида қоидалар жорий этилган, Буюк Британияда эса хизматчиларнинг сиёсий нейтраллигига алоҳида урғу берилади. Жанубий Кореяда давлат хизматчиларига қўшимча кафолатлар, хусусан, хавфсиз иш муҳитига оид талаблар киритилган бўлса, Германияда хизматчиларнинг интизомий фаолияти алоҳида қўмита орқали назорат қилинади. Ушбу фарқлар ҳар бир давлатнинг бошқарув моделлари ва тарихий ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, уларнинг ҳар бири Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизмати тизимини такомиллаштириш учун ўзига хос аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизмати соҳасини такомиллаштириш бўйича кенг қўламли ислохотлар олиб борилмоқда. Бу ислохотлар давлат бошқарувининг самарадорлигини ошириш ва давлат хизматчилари ҳуқуқий мақомини халқаро стандартларга мувофиқ белгилаш мақсадида амалга оширилмоқда. Хусусан, **“Тараққиёт стратегияси” (2022–2026-йиллар)** ва **“Ўзбекистон – 2030” стратегияси (2023–2030-йиллар)** каби ҳужжатларда давлат фуқаролик хизматини ривожлантириш муҳим вазифалардан бири сифатида қайд этилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг **ПФ-5843-сонли фармони (2019 йил)** доирасида ташкил этилган Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги давлат фуқаролик хизмати тизимини такомиллаштиришнинг асосий воситасига айланди. Шунингдек, 2022 йилда қабул қилинган **“Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонун** давлат хизматчилари ҳуқуқий мақомини белгилашда муҳим қадам ҳисобланади. Аммо ушбу қонуннинг қабул қилинишига қарамай, унинг амалиётда тўлиқ татбиқ этилишига қонуности ҳужжатларнинг етишмаслиги жиддий муаммо бўлиб қолмоқда.

Бундан ташқари, **Конституциянинг 37-моддаси** фуқароларнинг давлат хизматига тенг кириш ҳуқуқини мустаҳкамлаган. Ушбу ҳуқуқни амалиётга жорий этиш мақсадида янги конституциявий нормалар билан уйғунлашган қонунлар қабул қилиш ва уларни самарали амалга ошириш зарур. Давлат хизматчилари лавозимлари реестрининг яратилиши, манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш механизмлари, ротация ва аттестация тизимлари каби чора-тадбирлар ҳам жорий қилинмоқда. Бу тадбирлар давлат хизмати институтинг жозибadorлигини оширишга қаратилган.

Шу билан бирга, **“Ўзбекистон – 2030” стратегиясида** давлат хизматида меритократия, ҳалоллик ва профессионаллик тамойиллари асосида ишлаш вазифаси қайд этилган. Бу жараёнда давлат органлари кадрлар эҳтиёжини қондириш ва сифатни ошириш устувор йўналишлар сифатида белгилаб берилган.

Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизмати ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш йўлида муҳим қадамлар қўйилган бўлса-да, айрим долзарб масалалар ҳанузгача ўз ечимини топмаган. Жумладан, 2022 йилда қабул қилинган **"Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида"ги Қонун** ушбу соҳадаги ҳуқуқий ислохотларнинг муҳим қисми бўлди. Аммо мазкур қонунни амалиётга самарали жорий қилиш учун зарур бўлган қонуности ҳужжатлари ҳали тўлиқ ишлаб чиқилмаган. Бу ҳолат лавозимлар реестри, ротация ва аттестация каби механизмларнинг ишлашини қийинлаштирмоқда.

Шунингдек, Конституциядаги давлат хизматига тенг кириш ҳуқуқини амалга ошириш жараёнида ҳам баъзи сусткашликлар мавжуд. Ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланган нормалар амалиётга тўлиқ татбиқ этилмаётгани кадрлар сиёсатида шаффофлик ва ҳолисликка путур етказмоқда.

Давлат хизматида меритократия тамойиллари асосий аҳамиятга эга бўлиши керак, аммо бу йўналишда ҳам муайян муаммолар кузатилмоқда. Малакали кадрларни давлат хизматига жалб қилишда ва уларнинг хизмат жараёнида меҳнатини ҳолис баҳолашда мукамал механизмлар етишмайди. Бу эса кадрлар ўртасида адолатсизлик ҳиссини пайдо қилиб, малакали мутахассисларнинг давлат хизматидан узоқлашишига олиб келиши мумкин.

Шаффофликни таъминлаш ва манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича тизимли чора-тадбирларнинг йўқлиги ҳам давлат хизматидаги муҳим муаммолардан биридир. Ҳозирги кунда ушбу йўналишда айрим ислохотлар амалга оширилаётган бўлса-да, уларнинг натижалари етарли даражада сезилмайди. Коррупция хавфини камайтириш ва давлат хизматчиларининг жамоат олдидаги масъулиятини ошириш учун кўшимча ҳуқуқий механизмларни жорий этиш талаб этилади.

Давлат хизматчиларини рақобатбардош иш ҳақи ва моддий рағбатлантириш билан таъминлаш борасида ҳам муаммолар мавжуд. Бу ҳолат малакали кадрларни давлат хизматига жалб қилиш имкониятини чеклаб, соҳага бўлган қизиқишни камайтиради. Шу боис, давлат хизматининг моддий томонларини яхшилаш ва рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Давлат фуқаролик хизмати ҳар қандай давлатнинг бошқарув тизимидаги муҳим таркибий қисм ҳисобланади. Унинг самарадорлиги давлатнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий ривожланишига катта таъсир кўрсатади. Ўзбекистонда давлат хизмати соҳасини ривожлантириш учун амалга оширилаётган ислохотлар юқори баҳоланиши билан бирга, ҳали ҳам ҳал этилмаган айрим муаммолар мавжуд. Ушбу муаммоларни бартараф этиш орқали давлат хизмати тизимини жаҳон стандартларига мувофиқлаштириш мумкин.

Қонуности ҳужжатларини ишлаб чиқиш давлат хизмати тизимини яхшилашнинг асосий йўналишларидан биридир. Айниқса, лавозимлар реестрини шакллантириш, манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш механизмларини мустаҳкамлаш ва ротация ҳамда аттестация тизимларини жорий этиш зарур. Булар орқали хизматчиларнинг масъулиятини ошириш ва соҳага бўлган ишончни мустаҳкамлаш мумкин.

Меритократия тамойили давлат хизматида адолат ва ҳолисликни таъминлайдиган муҳим механизмдир. Хизматчиларнинг тайинлов жараёнларида шаффофликни таъминлаш, касбий маҳоратни объектив баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш ва малакали кадрларни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш лозим. Бу давлат хизмати жозибadorлигини ошириб, малакали мутахассисларни жалб қилиш имкониятини яратади.

Сиёсий нейтралликни таъминлаш орқали давлат хизматчилари томонидан жамоат манфаатларига ҳолис хизмат кўрсатилишини кафолатлаш мумкин. Давлат хизматчиларининг сиёсий жараёнларда иштирокини чеклайдиган қонунчилик нормаларини мустаҳкамлаш ва уларни амалиётга самарали жорий этиш муҳим аҳамиятга эга.

Давлат хизматчиларига молиявий шаффофлик ва ижтимоий кафолатларни таъминлаш соҳанинг яна бир муҳим йўналишидир. Рақобатбардош иш ҳақи, хизматчиларнинг меҳнатини самарали баҳолаш механизмлари ва моддий рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш орқали хизматчиларнинг ишга бўлган қизиқишини ошириш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, давлат бошқарувининг умумий самарадорлигини оширади.

Шу билан бирга, Конституцияда мустаҳкамланган нормаларни амалиётга самарали жорий этиш лозим. Давлат хизматига киришда тенг ҳуқуқ ва имкониятларни таъминлайдиган механизмларни ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалда қўллаш бу йўналишдаги муҳим қадам бўлади.

Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизмати ислохотлари халқаро стандартларга мос бўлиши учун илмий асосланган таклифлардан фойдаланиш муҳимдир. Давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш орқали давлат хизматчиларининг ижтимоий масъулиятини ошириш, шаффофлик ва адолатлилик принципларини амалда қўллаш орқали соҳа самарадорлигини янада кучайтириш мумкин.

Мақолага умумий хулосалар берилдаган бўлса қуйидаги фикрларни санаб ўтиш мумкин.

Давлат фуқаролик хизмати мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлигини таъминлашда муҳим роль ўйнайди. Унинг самарадорлиги нафақат давлат бошқаруви тизимининг самарали ишлашига, балки давлат ва жамият ўртасидаги ишончни мустаҳкамлашга ҳам боғлиқ. Шу сабабли, давлат хизмати тизимини такомиллаштириш нафақат миллий даражада, балки халқаро стандартлар асосида амалга оширилиши керак.

Давлат фуқаролик хизмати мамлакатнинг иқтисодий ривожланишига бевосита таъсир кўрсатади. Иқтисодий жиҳатдан ривожланган давлатларда давлат хизматчилари учун юқори малакали кадрларни жалб қилишга қаратилган самарали механизмлар мавжуд. Масалан, Германияда давлат хизматчиларининг малакасини ошириш учун махсус дастурлар жорий қилинган бўлиб, бу уларнинг хизмат самарадорлигини оширади. Ўзбекистонда ҳам давлат хизматчиларини тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш учун замонавий ўқув марказлари ва дастурлар ташкил этилиши лозим.

Бундан ташқари, давлат хизматчиларига меҳнатни рағбатлантиришнинг адолатли механизмларини жорий этиш орқали кадрларнинг ишга бўлган қизиқишини ошириш мумкин. Бу, ўз навбатида, давлат бошқарувида инновацияларни жорий қилиш имкониятини ҳам оширади. Давлат хизматчиларига қулай шарт-шароитлар яратиш ва уларнинг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш орқали фуқаролар билан боғлиқ муаммоларни тезкорлик билан ҳал этишга эришилади.

Замонавий давлат хизматида ахборот технологияларининг жорий қилиниши муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, электрон ҳукумат тизими давлат хизматларини самарали етказиб беришда муҳим роль ўйнайди. Эстонияда электрон ҳукумат тизими орқали давлат хизматлари 99% электрон шаклда тақдим этилади. Бу давлат хизматчиларига меҳнатни оптималлаштириш ва фуқаролар учун қулайлик яратиш имконини беради. Ўзбекистонда ҳам электрон ҳукумат тизимини ривожлантириш орқали давлат хизматларини рақамли трансформация қилиш зарур.

Ахборот технологиялари нафақат хизмат кўрсатиш самарадорлигини оширади, балки давлат органлари фаолиятининг шаффофлигини таъминлайди. Хусусан, давлат органлари ўртасида маълумот алмашишнинг автоматлаштирилган тизимлари орқали вақт ва ресурсларни тежашга эришилади. Ўзбекистонда "e-portal" платформасини ривожлантириш орқали давлат хизматлари сифатини оширишга қаратилган чора-тадбирларни кучайтириш лозим.

Мотивация ва рағбатлантириш давлат хизматининг самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишларидан биридир. Жанубий Кореяда давлат хизматчиларига рағбатлантириш тизими орқали қўшимча имтиёзлар тақдим этилади. Масалан, хизмат жараёнида муваффақиятга эришган ходимлар учун махсус мукофотлар ва лавозимлар тақдим этилади. Ўзбекистонда ҳам бундай рағбатлантириш тизимларини жорий қилиш орқали малакали кадрларни жалб қилиш ва уларнинг фаолиятини самарали бошқариш мумкин.

Бундан ташқари, кадрлар ўртасида тенглик ва шаффофликни таъминлаш учун хизматчиларнинг иш натижаларини баҳолашнинг объектив мезонлари ишлаб чиқиши лозим. Бу нафақат хизматчиларнинг профессионал ўсишини рағбатлантиради, балки уларнинг хизмат самарадорлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Давлат хизматчиларининг шаффофлиги ва масъулиятини оширишда коррупцияга қарши кураш муҳим аҳамият касб этади. Жанубий Кореянинг "Anti-Corruption Act" қонуни

давлат хизматчиларининг молиявий шаффофлигини таъминлашга қаратилган. Ўзбекистонда ҳам коррупцияга қарши кучли қонунчилик механизмларини жорий қилиш ва уларнинг ижросини таъминлаш орқали давлат хизматчиларининг жамоат олдидаги масъулиятини ошириш мумкин.

Коррупцияга қарши курашда давлат органлари ўртасида ҳамкорликни кучайтириш, жамоатчилик назоратини ошириш ва мулоқот механизмларини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Фуқароларнинг коррупция ҳолатлари ҳақида хабар бериш имкониятини яратиш учун махсус онлайн платформалар ва ишонч телефонларини жорий этиш орқали самарали натижаларга эришиш мумкин.

Сиёсий нейтраллик давлат хизматининг муҳим тамойилларидан биридир. Германияда давлат хизматчиларига сиёсий фаолиятларда иштирок этиш тақиқланган, бу уларнинг холис ишлашини таъминлайди. Ўзбекистонда ҳам давлат хизматчиларининг сиёсий жараёнлардаги иштироки чегараланган бўлиши лозим, бу давлат хизматининг холислигини мустаҳкамлайди.

Давлат хизматчиларининг сиёсий жараёнларда иштирокини чеклаш орқали уларнинг иш жараёнида профессионализм ва адолат тамойилларига риоя қилишини таъминлаш мумкин. Шунингдек, сиёсий фаолиятга аралашмаган хизматчилар давлат органларининг нуфузини оширишга ҳисса қўшади.

Давлат фуқаролик хизмати тизимини такомиллаштиришда ривожланган давлатларнинг тажрибасини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Масалан, АҚШдаги "Merit Systems Protection Act" қонуни давлат хизматчиларининг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган. Ўзбекистонда ҳам "меритократия" тамойилларини жорий этиш орқали хизматчиларнинг шаффоф тайинлов жараёнларини ташкил қилиш мумкин.

Халқаро тажрибадан самарали фойдаланиш учун давлат хизматчилари ўртасида халқаро семинарлар, тажриба алмашиш дастурлари ва малака ошириш курсларини ташкил этиш муҳимдир. Бу давлат хизматчиларига замонавий тенденциялардан хабардор бўлиш имконини беради.

Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизмати соҳасини такомиллаштириш бўйича кенг қўламли ислохотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, "Ўзбекистон – 2030" стратегиясида давлат хизматида профессионализм, ҳалоллик ва адолат тамойиллари устувор йўналишлар сифатида белгиланган. Ушбу тамойилларнинг амалга оширилиши давлат бошқарувининг самарадорлигини оширишда муҳим роль ўйнайди.

Бундан ташқари, кадрлар сиёсатида шаффофликни таъминлаш учун замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш ҳам муҳим вазифалардан бири сифатида қайд этилган. Давлат хизматчилари учун электрон баҳолаш ва рағбатлантириш тизимларини жорий қилиш орқали хизмат самарадорлигини ошириш мумкин.

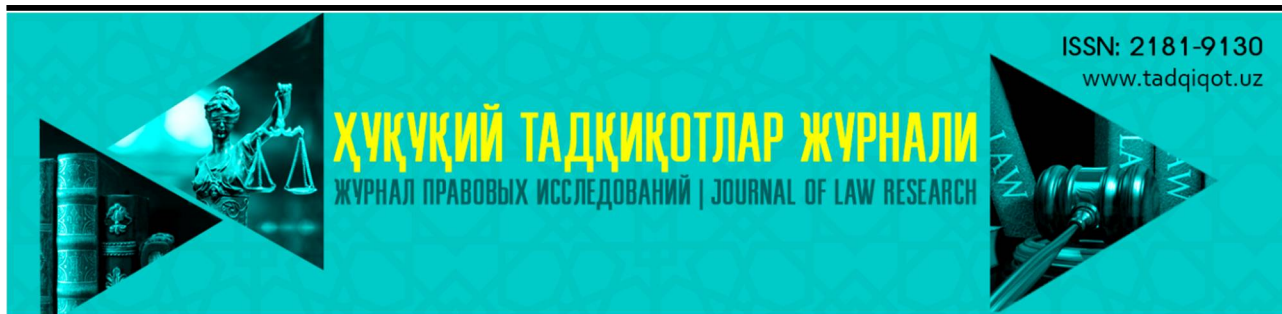
Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизмати тизимини такомиллаштириш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш таклиф этилади:

1. Давлат хизматчиларининг касбий малакасини ошириш учун замонавий ўқув дастурлари ва марказлар ташкил этиш.
2. Электрон ҳукумат тизимини ривожлантириш орқали давлат хизматларини рақамлилаштириш.
3. Давлат хизматчиларини рағбатлантириш ва мотивация қилиш тизимини такомиллаштириш.
4. Коррупцияга қарши кучли қонунчилик ва амалий чора-тадбирларни жорий қилиш.
5. Сиёсий нейтралликни таъминлаш учун қонунчилик нормаларини мустаҳкамлаш.
6. Халқаро тажрибадан фойдаланган ҳолда миллий қонунчиликни янада такомиллаштириш.
7. Давлат хизматчилари ўртасида инновацион ечимларни қўллаб-қувватлаш учун махсус грантлар ва лойиҳаларни молиялаштириш тизимини жорий қилиш.
8. Давлат хизматчиларининг меҳнат шароитларини яхшилаш ва уларга ижтимоий кафолатларни таъминлаш учун қонунчиликка тегишли ўзгартишларни киритиш.

Ушбу чора-тадбирлар давлат фуқаролик хизмати тизимини ривожлантиришга ҳисса қўшиб, Ўзбекистоннинг давлат бошқаруви тизимини жаҳон стандартларига мувофиқлаштиришда ёрдам беради.

Иктибослар/ Сноски/ References:

1. The World Bank. Government Effectiveness Indicator – Washington, D.C.: World Bank Publishing, 2023. – pp. 20-25. (Индекс эффективности государственного управления – Вашингтон: Всемирный банк, 2023. – стр. 20-25 // Government Effectiveness Indicator – Washington, D.C.: World Bank Publishing, 2023. – pp. 20-25.) URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_government_effectiveness/
2. United States Congress. United States Code: Title 5 – Washington, D.C.: U.S. Government Publishing Office, 2022. – pp. 100-120. (Кодекс США: Раздел 5 – Вашингтон: Правительственное издательство США, 2022. – стр. 100-120 // United States Code: Title 5 – Washington, D.C.: U.S. Government Publishing Office, 2022. – pp. 100-120.) URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/5>
3. U.S. Office of Special Counsel. Hatch Act: A Guide for Federal Employees – Washington, D.C.: Government Publishing, 2021. – pp. 10-15. (Акт Хэтч: Руководство для федеральных служащих – Вашингтон: Правительственное издательство, 2021. – стр. 10-15 // Hatch Act: A Guide for Federal Employees – Washington, D.C.: Government Publishing, 2021. – pp. 10-15.) URL: <https://osc.gov/Documents/Outreach%20and%20Training/Handouts/A%20Guide%20to%20the%20Hatch%20Act%20for%20Federal%20Employees.pdf>
4. Japanese National Diet. National Public Service Act – Tokyo: Japan Government Printing, 2020. – pp. 45-50. (Закон о государственной службе Японии – Токио: Японское государственное издательство, 2020. – стр. 45-50 // National Public Service Act – Tokyo: Japan Government Printing, 2020. – pp. 45-50.) URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/2713>
5. Ministry of Internal Affairs and Communications, Japan. Public Service Code – Tokyo: Government Printing Office, 2019. – pp. 30-35. (Кодекс государственной службы Японии – Токио: Государственное издательство, 2019. – стр. 30-35 // Public Service Code – Tokyo: Government Printing Office, 2019. – pp. 30-35.) URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp>
6. German Bundestag. Federal Civil Servants Act (BBG) – Berlin: Bundesdruckerei, 2021. – pp. 60-70. (Закон о федеральной гражданской службе – Берлин: Бундеслиграфия, 2021. – стр. 60-70 // Federal Civil Servants Act (BBG) – Berlin: Bundesdruckerei, 2021. – pp. 60-70.) URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bbg/>
7. German Federal Ministry of the Interior. Civil Servants Status Act (BeamtStG) – Berlin: Bundesdruckerei, 2020. – pp. 75-80. (Закон о статусе государственных служащих – Берлин: Бундеслиграфия, 2020. – стр. 75-80 // Civil Servants Status Act (BeamtStG) – Berlin: Bundesdruckerei, 2020. – pp. 75-80.) URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/beamtstg/>
8. UK Government. Civil Service Code – London: British Publishing, 2020. – pp. 5-10. (Кодекс государственной службы Великобритании – Лондон: Британское издательство, 2020. – стр. 5-10 // Civil Service Code – London: British Publishing, 2020. – pp. 5-10.) URL: <https://www.gov.uk/government/publications/civil-service-code>
9. Саймон, Х.А. Административ фаолият: маъмурий ташкилотларда қарор қабул қилиш жараёнлари. – Нью-Йорк: Free Press, 1997. – Б. 58-62. (Simon, H.A. Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations. – New York: Free Press, 1997. – pp. 58-62.)
10. Ду Гай, П. Бюрократияга мадҳия: Вебер, ташкилот, ахлоқ. – Лондон: SAGE Publications, 2000. – Б. 123-128. (Du Gay, P. In Praise of Bureaucracy: Weber, Organization, Ethics. – London: SAGE Publications, 2000. – pp. 123-128.)
11. Старилов, Ю.Н. Служебное право: назарий ва амалий асослар. – Москва: Юрист, 1996. – Б. 87-93. (Starilov, Y.N. Service Law: Theoretical and Practical Foundations. – Moscow: Jurist, 1996. – pp. 87-93.)

Xadjiyev Azizbek Kadambayevich,
Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi
Milliy markazining mustaqil tadqiqotchisi.
E-mail: hodjievazizbek559@gamil.com

IJTIMOIY ADOLAT QOIDALARI JAMIYAT BARQAROR RIVOJLANISHINING MUHIM OMILI SIFATIDA

For citation: Khadjiyev Azizbek Kadambayevich. RULES OF SOCIAL JUSTICE AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Maqolada ijtimoiy adolat o'rnatilishining muhim omili sifatida jamiyatda yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, adolat, ezgulik, o'zaro hurmat, do'stlik, bag'rikenglik, halollik, millatlararo totuvlik, mamlakatda istiqomat qiluvchi barcha millatlar va xalqlarning urf-odatlarini, an'analar va qadriyatlarining, davlat nazariyasini chuqur o'rgatish orqali huquqiy davlat barpo etish. Inson uning sha'ni qadr – qimmatini hurmat qilinishi, huquq va erkinliklarini эътироф этилиши, fuqarolarga davlat tomonidan ijtimoiy adolatni ta'minlash masalasi bo'yicha amaliy yordam ko'rsatish nazariy – huquqiy jihatdan talqin qilingan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy adolat, ijtimoiy adolatsizlik, huquqiy davlat, demokratik jamiyat, ijtimoiy adolat me'yorlari.

Хаджиев Азизбек Кадамбаевич,
Самостоятельный соискатель Национального
центра Республики Узбекистан по правам человека.
E-mail: hodjievazizbek559@gamil.com

ПРАВИЛА СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

АННОТАЦИЯ

В статье как важный фактор становления упоминаются высокие духовно-нравственные ценности, справедливость, добро, взаимное уважение, дружба, толерантность, честность, межнациональное согласие, традиции всех национальностей и народов, проживающих в стране. социальной справедливости, традиций и ценностей, создание правового государства посредством углубленного преподавания теории государства. Теоретически и юридически трактуется уважение человеческого достоинства, признание прав и свобод, оказание практической помощи гражданам в вопросе обеспечения социальной справедливости со стороны государства.

Ключевые слова: социальная справедливость, социальная несправедливость, правовое государство, демократическое общество, критерии социальной справедливости.

Khadjiev Azizbek Kadambaevich,
Independent applicant of the National Center of the
Republic of Uzbekistan for Human Rights.
E-mail: hodjievazizbek559@gamil.com

RULES OF SOCIAL JUSTICE AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY

ANNOTATION

The article mentions high spiritual and moral values, justice, goodness, mutual respect, friendship, tolerance, honesty, interethnic harmony, traditions of all nationalities and peoples living in the country as an important factor in its development social justice, traditions and values, creation of the rule of law through in-depth teaching. Respect for human dignity, recognition of rights and freedoms, and provision of practical assistance to citizens in ensuring social justice by the state are interpreted theoretically and legally.

Keywords: social justice, social injustice, rule of law, democratic society, criteria of social justice.

Adolatli ijtimoiy tuzilmalar va me'yorlarning asosi o'z taraqqiyotini barqarorlashtirishga qodir bo'lgan jamiyatni shakllantirishning birinchi bosqichidir. Bugungi kunda jamiyatimizdagi ijtimoiy adolatning hozirgi holati va uning barqaror taraqqiyot jarayonidagi o'rnini chuqur tushunish muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy adolatga erishish nafaqat har bir fuqaroning teng huquq va imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlashni, balki har bir shaxsning jamiyatdagi o'rnini adolatli va haqqoniy belgilashni ham nazarda tutadi. Har qanday davlat uchun o'zining siyosiy va iqtisodiy barqarorligini kafolatlash maqsadida ushbu tamoyillarga amal qilish zarurdir.

Ijtimoiy adolat tamoyillari jamiyatning turli sohalarida, ayniqsa, ta'lim, sog'liqni saqlash, bandlik va ijtimoiy himoya kabi muhim yo'nalishlarda amalga oshirilishi lozim. Ta'lim tizimida ijtimoiy adolatni ta'minlash orqali har bir fuqaroga sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish mumkin. Sog'liqni saqlashga adolatli yondashuvlarni joriy etish orqali aholining barcha qatlamlariga yuqori sifatli tibbiy xizmat ko'rsatish imkoniyatini oshirish mumkin. Bandlik sohasida ijtimoiy adolat tushunchasi mehnat bozorida teng shart-sharoitlarni yaratish bilan tavsiflanadi, bu esa o'z navbatida fuqarolarning ish topish va karyerasini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ijtimoiy adolatni ta'minlash fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agar har bir shaxsning o'z fikrini erkin bildirish erkinligi, siyosiy va ijtimoiy faoliyatda ishtirok etish huquqi kabi asosiy huquqlari himoya qilinmasa, jamiyatning barqaror rivojlanishi qiyinlashadi. Adolatli jamiyat qurish uchun zarur bo'lgan ushbu asosiy qadriyatlar har bir insonning turmush darajasini yaxshilashga qaratilgan bo'lishi lozim.

Global miqyosda ijtimoiy adolatning ahamiyatini tan olish ham muhimdir. Ko'p hollarda, davlatlar o'rtasidagi ijtimoiy adolat darajasi xalqaro hamjamiyatning Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishdagi muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Jahon miqyosida ijtimoiy adolatni ta'minlash orqali, masalan, boy va kambag'al mamlakatlar o'rtasidagi mavjud tafovutni qisqartirish maqsadiga erishish mumkin.

Ushbu maqolada ijtimoiy adolat tamoyillari va ularning jamiyat barqaror taraqqiyotidagi o'rnini yanada chuqurroq tahlil qilish orqali bugungi kunda ushbu sohada qo'llanilayotgan ilmiy-amaliy yondashuvlarni kengaytirishga harakat qilamiz. Biz ijtimoiy adolatning asosiy tamoyillari, ularning amaliy ahamiyati va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari haqida so'z yuritamiz. Bundan tashqari, ushbu jarayonda uchraydigan asosiy muammolar va ularni hal etish yo'llarini ko'rib chiqamiz.

Jamiyatning barqaror rivojlanishi ijtimoiy adolat qoidalarining nechog'lik amalda tadbiq etilganiga bog'liq. Aksincha, jamiyat hayotida adolatsizlik ko'rinishlarining oshib ketishi kishilar manfaatlariga zarar yetkazadi, ijtimoiy iunosabatlarda begonalashuvni chuqurlashtiradi,

fuqarolarning ijtimoiy befarqligini oshiradi. Ijtimoiy adolatsizlikning boqimandalik, qonunbuzarlik, mulkiy jihatdan oshib-toshib ketgan boylaru kabag'al-qashshoqlarga bo'linib ketishi, ish haqining vaqtida to'lanmasligi, korrupsiya, o'g'irlik, tanish-bilishchilik kabi ko'rinishlari o'tish davrida bo'lgan jamiyatning demokratik taraqqiyotiga mislsiz salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu ma'noda adolatsizlik ko'rinishlarini ijtimoiy hayotdan bartaraf qilish nafaqat ijtimoiy adolatni qaror toptirish, balki demokratiyani mustahkamlash, qonunchilikni izchil joriy etib borish uchun xizmat qiladi. Ijtimoiy adolat demokratik jamiyat barpo etishning qonuniyati sifatida amal qiladi. Ammo bu murakkab jarayon bo'lib, uning mezonlari, shakllanish omillari jamiyatning muttasil demokratlashuvi jarayonida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy adolat - jamiyatning qanday tuzilishi kerakligi haqidagi tasavvur bo'lib, unda hech bir fuqaro, hech qanday ijtimoiy guruh - sinf, qatlam yoki etnik jamoa o'zini kamsitilgan va ranjigan his qilmasligi lozim. Qadimgi yunon faylasufi Platon ta'kidlaganidek, "mukammal davlat ayni paytda adolatli davlat ham bo'ladi"[10]. Aynan shu jarayonni sotsiologiya fanida keng qo'llaniladigan jamoatchilik fikrini o'rganish, empirik ma'lumotlar asosida tadqiq etib borish katta ahamiyatga ega. Ko'rib o'tganimizdek, o'z taraqqiyotini mustaqil belgilayotgan jamiyat uchun demokratik rivojlanish yo'llarini, ijtimoiy munosabatlar tizimida adolatni o'rnatishning maqbul modelini topish oson kechmaydi. Zero, jamiyatning yangilanishi milliy o'ziga xoslik va xalqning milliy mentalitetiyani jahon xalqlari siyosiy taraqqiyotining ilg'or demokratik tajribalari bilan uyg'unlashtira olgandagina muvaffaqiyatli kechishi mumkin. Jamiyatimiz mustaqillikdan so'nggina tom ma'noda demokratik qadriyatlarni bosqichma-bosqich qaror toptirish imkoniyatlariga ega bo'ldi. Bu sohada ham o'zbek modeli yuz ko'rsatib, muttasil ravishda hayotimizga singib bormoqda. Huquqiy davlatning o'ziga xos xususiyatlari birinchi navbatda, uning prinsiplarida namoyon bo'ladi, deyish to'g'ri bo'ladi. Bular qatoriga huquq, uning asosiy manbalari konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligi, inson huquqlari va erkinliklarining hurmat qilinishi va kafolatlanganligi, xalq hokimiyatchiligi, hokimiyatning taqsimlanganligi, fuqaro va davlatning o'zaro mas'ulligi, davlat milliy huquqiga nisbatan xalqaro huquqning ustuvorligi, ijtimoiy adolatni qaror toptirish kabi prinsiplarni kiritish mumkin.

Shuni alohida qayd etish lozimki, huquqiy davlat nazariyasiga oid tadqiqotlarda, darsliklar va o'quv qo'llanmalarining tegishli boblarida huquqiy davlat barpo etishning huquqiy asoslariga alohida e'tibor qaratilib, uning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy shart-sharoitlariga deyarli e'tibor berilmaydi yoki qisqacha ma'lumot beriladi xolos[1]. Vaholanki, u yoki bu davlatning huquqiy davlat, deb e'lon qilinishi, huquqiy davlat prinsiplarining konstitutsiyada mustahkamlanib qo'yilishi, ularni hayotga tatbiq qilishning huquqiy asoslarining yaratilishi huquqiy davlat nazariyasini amaliyotga tatbiq etish yo'lidagi dadil qadam ekanligi so'zsiz alohida isbot talab qilmaydigan holatdir. Lekin bu bilan huquqiy davlat amalda tashkil etildi degani emas. Huquqiy davlatni tashkil etishga tegishli ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy shart-sharoitlar mavjud bo'lgandagina erishish mumkin. Mana shu shart-sharoitlar mavjudligi bilan ham huquqiy davlat boshqa davlatlardan farq qiladi.

Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda ijtimoiy adolat tamoyili mamlakat (hukumat) siyosatining yetakchi tamoyillari haqidagi bo'limlarda tilga olinadi. Unda qayd etilishicha, mazkur bo'limlarning qoidalari sud tartibida amalga oshirilishi mumkin emas, jismoniy va yuridik shaxs bunday normalarga tayanib, ijtimoiy adolat, ijtimoiy xizmatlarni talab qilishga haqli emas. 1998-yilgi Albaniya Konstitutsiyasining 59-moddasi 2-qismi [6] ham "ijtimoiy maqsadlarga bevosita sud orqali erishish mumkin emasligini"[7] belgilaydi. Xuddi shunday taqiqlar Shveytsariyaning 1999-yilgi Konstitutsiyasida ham mavjud.

Huquqiy davlat barpo etishning ijtimoiy shart-sharoitlari – bu birinchi navbatda, fuqarolik jamiyatining shakllanganligidir. "Davlat hokimiyati organlari, siyosiy partiyalar, ijtimoiy harakatlar va ularning yetakchilarining faoliyati ijtimoiy adolat nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi va baholanadi. Ijtimoiy adolatga bo'lgan ehtiyoj esa ijtimoiy o'zgarishlarga qaratilgan faoliyatni rag'batlantiruvchi omil hisoblanadi"[9]. U erkin fuqarolar jamiyati bo'lib, unda inson manfaati markaziy o'rinda turadi. Xilma-hil ijtimoiy institutlar va aloqalar yordamida har bir fuqaroga o'zining jismoniy, aqliy, ijodiy, intellektual imkoniyatlarini ishga solish, ular mahsulidan foydalanish kafolatlanishi shart. Fikrlar xilma-xilligi, shaxsiy huquq va erkinliklar amalda ta'minlanishi kerak. Jamoat birlashmalarini,

nodavlat notijorat tashkilotlarni, turli uyushmalarni tashkil qilish va ularning faoliyatini amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratilishi lozim bo'ladi. Davlatning ijtimoiy sohadagi faoliyatining asosiy yo'nalishlarida jiddiy o'zgarishlar yuz berishi kerak bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi"[2] nomli kitobida "O'zbekiston - ijtimoiy davlat" tamoyilining ayni ustuvor yo'nalishlari batafsil ifoda etilgan. Xususan, mamlakatimiz aholisi uchun munosib turmush sharoiti va zamonaviy infratuzilma, malakali tibbiy xizmat, sifatli ta'lim, ijtimoiy himoya va sog'lom ekologik muhit yaratish, iqtisodiyotni mustahkamlash, ijtimoiy, huquqiy, ekologik va boshqa sohalarini rivojlantirish istiqbollari ko'rsatib berilgan. Bu borada asosiy e'tibor aholining kam ta'minlangan qatlami, nafaqaxo'rlar, nogironlar, talabalar va boshqalarning ijtimoiy himoyasiga qaratilishi lozim. Jamiyat a'zolari bir qismining haddan tashqari boyib ketishi, boshqa qismining qashshoqlashishining oldini olishning samarali mexanizmini tashkil qilishga alohida e'tibor berilishi kerak. Jamiyatda o'rta sinfning shakllanishi uchun tegishli chora-tadbirlar ko'rilishi taqozo etiladi.

Tegishli ma'naviy-ma'rifiy shart-sharoitlar mavjud bo'lmagan zaminda huquqiy davlat barpo etish amrimahol. Jamiyatda yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, adolat, ezgulik, o'zaro hurmat, do'stlik, bag'rikenglik, halollik, millatlararo totuvlik, ko'pchilik tomonidan ozchilik manfaatini e'tirof etish, mamlakatda istiqomat qiluvchi barcha millatlar va xalqlarning urf-odatlarini, an'analar va qadriyatlarining hurmat qilinishi zarur. Mamlakat aholisining turli qatlamlari, unda istiqomat qiluvchi millatlar, xalqlar va elatlarning orzu-niyatlari, xohish-istaklari, erk-irodasi, davlat ichki va tashqi siyosatining mazmun-mohiyatini belgilab berishiga erishish lozim.

Murakkab ijtimoiy jarayonlar sharoitida qonunlar kuchi bilan barqaror tartib o'rnatish qonunlarning adolatligini va adolatning qonuniyligini ta'minlay oladi va bu bevosita davlatning o'rnini mustahkam belgilab beradi. Bu qoidani to'g'ri hisobga olmaslik ayanchli ijtimoiy oqibatlarni keltirib chiqarishi bir qancha mustaqil davlatlarning tajribasida o'z isbotini topdi.

Albatta, jamiyat hayotining demokratlashuvi jarayonida ijtimoiy adolat me'yorlari va tamoyillarining qaror topishi hamirdan qil sug'urgandek oson kechayotgani yo'q. Yangilik va eskilik, tashabbus va boqimandalik, faollik va befarqlik, umuman olganda tom ma'nodagi demokratik qadriyatlar va o'z umrini o'tab bo'lgan noma'rifiy munosabatlar o'rtasidagi kurash chegarasi har bir fuqaro, har bir shaxs orqali o'tmoqda. Lekin, qizig'i shundaki, har bir fuqarodan munosabat va aks ta'sirni talab etuvchi ijtimoiy adolat masalalari oxir-oqibat butun jamiyatning umumiy ishiga aylanganligi shak-shubhasiz. Albatta, adolat ishini qaror toptirish yuzlab, minglab va hatto yuz minglab alohida vaziyatlarda, o'ziga xos takrorlanmas sharoitlarda (har birining o'z joyi va vaqti bor) amalga oshadi. Xuddi shuning uchun ham ularning barchasi uchun umumiy asos bo'lishi talab etiladi. Bu esa jamiyat hayotida ijtimoiy adolatni qaror toptirishning milliy tariximiz va rivojlangan demokratik davlatlar tajribasida sinalgan mexanizmlarini joriy etishni talab etadi. Avvalo, demokratik jamiyat barpo etish yo'lidan borayotgan har qanday mamlakat, jamiyat ijtimoiy adolat me'yorlariga o'z munosabatini bildirishi shart. O'zbekiston Konstitutsiyasining muqaddimasidayoq demokratiya va ijtimoiy adolatga sodiqlik qoidasi belgilab qo'yilganki, u jamiyatimizning strategik taraqqiyotini belgilab beruvchi konstitutsion asos bo'lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy adolatning tamoyillarini qaror toptirish jarayonida qonuniylikning muhimligi va barcha aholi qatlamlarining huquq va manfaatlarini himoya qilish zarurati ustuvor hisoblanadi. Davlat va jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun har bir fuqaroning huquq va erkinliklari, shuningdek, turli millat va madaniyatlar orasidagi totuvlik va o'zaro hurmat asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Bu, o'z navbatida, davlat siyosatining adolatli va samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Ushbu jarayon, ayniqsa, yangi demokratik tuzumlarda o'ta murakkab va ko'p qirrali bo'lib, u turli ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Jamiyatning har bir a'zosi o'z fikr va qarashlarini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak, chunki bu keng ko'lamli ijtimoiy muloqot va fikrlar xilma-xilligini ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida ijtimoiy adolat va demokratiya qadriyatlarini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, davlatning vazifasi - turli qarashlar va manfaatlar o'rtasida muvozanatni saqlash va ijtimoiy adolatni amalga oshirish yo'llarini topishdir.

Davlatning bu boradagi sa'y-harakatlari, jumladan qonun ijodkorligi va siyosiy islohotlar, fuqarolarning turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy tengsizliklarni kamaytirish va korrupsiyaga

qarshi kurashish kabi sohalarida namoyon bo‘ladi. Bularning barchasi, demokratik jamiyat qurishda muhim qadam bo‘lib, u yuqori darajada ijtimoiy birlashuv va hamjihatlikni ta‘minlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston misolida ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, Konstitutsiya va qonunchilik tizimi orqali ijtimoiy adolat va demokratiya prinsiplarini mustahkamlash, shuningdek, fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini himoya qilishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu jarayonlar esa jamiyatimizning barqaror va o‘zgaruvchan global muhitda o‘z o‘rnini topishiga yordam beradi, bu esa nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham turli taraqqiyot dasturlarini amalga oshirish imkonini beradi.

Ayrim ilmiy tadqiqotlarda adolat tamoyilining ikki tomonlama, ya‘ni, huquqiy va etik tabiati o‘zaro bog‘liq ekanligi haqida so‘z boradi. Xususan, A.N.Babenkoning fikricha, adolat tamoyilida axloq va huquq bir muncha yaqin aloqadorlikda bo‘ladi va shu orqali o‘zining qadriyat sifatidagi ahamiyatini namoyon etadi[3]. Shuningdek, G.O.Belanova, V.V.Bulgakov, Ye.N.Birdin, A.L.Vyazov va A.V.Derevesnikovlar ham adolat kategoriyasini etik va huquqiy kategoriya sifatida etirof etadilar. Xususan, G.O.Belanova “huquqiy adolat” atamasini ilmiy muomalaga kiritish va huquqiy jihatdan mustahkamlab qo‘yish lozim, deb hisoblaydi[4]. Yuqorida qayd etib o‘tilgan olimlar mazkur atamani normativ xarakterga ega ekanligini alohida qayd etib o‘tadilar. Ularning fikricha, adolat nisbiy, shartli va muayyan tarixiy shart-sharoitlarga bog‘liq bo‘lgan tushuncha bo‘lib, u yuridik norma sifatida rasmiylashgandan keyingina muayyan ahamiyatga va ijtimoiy munosabatlarning barcha ishtirokchilari uchun majburiy xarakterga ega bo‘ladi.

Adolat kategoriyasiga nisbatan formal – mantiqiy uslubni qo‘llash orqali mazkur tushunchani tahlil qilish muayyan “predmetni” mantiqiy mazmunda ya‘ni mavhum holatda ko‘rib chiqish imkonini beradi. Adolat muayyan munosabatlar tizimining xususiyati ekanligini etiborga oladigan bo‘lsak, subektlar o‘rtasidagi aloqalarning doirasiga qarab uni turlicha tavsiflash mumkin. Muayyan harakatning o‘zi va uning maqsadi hamda o‘z-o‘zidan unga nisbatan beriladigan rag‘bat yoki jazo nuqtai nazaridan uni quyidagi uch xil ma‘noda ko‘rib chiqish mumkin bo‘ladi: 1) etik, ahloq – odob nuqtai nazardan; 2) ijtimoiy nuqtai nazardan; 3) huquqiy nuqtai nazardan. Shundan kelib chiqib adolat kategoriyasining mazmunini tashkil qiladigan quyidagi uchta jihatni ko‘rsatib o‘tish mumkin: shaxsiy sifatni aks ettiradigan “etik adolat”; ijtimoiy munosabatlar tizimining xususiyatlarini aks ettiradigan “ijtimoiy adolat”; huquqiy tartibga solish tizimining xususiyatlarini ifodalashda qo‘llaniladigan termin “huquqiy adolat”.

Ijtimoiy sohada adolat muammosi moddiy ne‘matlarni taqsimlash xususan, mehnat munosabatlarida adolatli taqdirlash muammosi sifatida maydonga chiqadi. Adolat kategoriyasining ijtimoiy jihatini XX asrda Dj. Roulz va R.Noziq kabi olimlar tomonidan shakllantirilgan bir – biriga qarama qarshi ikkita konsepsiyaning boshlang‘ich qoidasi bo‘lib hisoblanadi. Dj. Roulz adolatning umumiy tushunchasini quyidagicha tavsiflaydi, ya‘ni barcha ijtimoiy ne‘matlar – erkinlik, imkoniyatlar, daromadlar, boyliklar teng taqsimlanishi lozim[5]. R.Noziq esa aksincha, mulkni himoya qilish g‘oyasini ilgari suradi.

Adolat tushunchasi inson yoki insonlar guruhi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar holatini ifodalovchi tushuncha bo‘lganligi, shuningdek adolat tushunchasini huquqiy kategoriya sifatida chuqur tadqiq qilish va o‘rganishda umumiylik, xususiylik alohidalik qoidalaridan kelib chiqib, ijtimoiy, korporativ va shaxsiy manfaatlar darajasidagi adolatni farqlash uchun ham ijtimoiy so‘zini qo‘shish maqsadga muvofiqdir. Chunki ijtimoiy adolat ijtimoiy munosabatlarning barcha jabhalariga taalluqlidir.

Ijtimoiy jihatdan yondashganda adolat sotsiologiya, siyosatshunoslik, iqtisodiyot va ijtimoiy fanlarning boshqa yo‘nalishlari predmeti bo‘lishi mumkin. Yevropa tarixini tadqiq etish orqali shuni ta‘kidlash mumkinki, adolat konsepsiyasi Qadimgi Yunonistonning polis(shahar)lari rivojlangan klassik davrda ijtimoiy munosabatlar va ijtimoiy institutlarda ko‘proq o‘z ifodasini topgan.

Adolat insonlar hayoti va faoliyatining barcha sohalariga tegishli bo‘lgan umumiy mezon, umuminsoniy tushuncha va qadriyatdir. Bozor iqtisodiyotiga o‘tish davri boshlangunga qadar nashr etilgan barcha qomuslar, lug‘atlar va adabiyotlarda adolat asosan axloq va huquqning meyoriy kategoriyasi sifatida mavjud voqelikning inson mohiyati va huquqiga muvofiqligi deb talqin qilingan. Adolatning mohiyatini insonparvarlik, haqiqat, haqqoniylik, halollik, rostgo‘ylik, mehr-muruvvat, rahm-shafqat, to‘g‘rilik, insoniylik, iymon-e‘tiqod va mardlik, xayr-saxovat, saxiylik, qonuniylik,

yaxshilik, hamma narsada meyorga rioya qilish, oliyhimmat bo‘lish, do‘stlik, mo‘tadillik, sulhparvarlik, xushfe‘llik, odillik, holislik kabi barcha insoniy ezgu niyat va fazilatlar mushtarak uyg‘unlikda ifodalaydi. Haqiqatdan ham adolat kishilar o‘rtasidagi munosabatlarning barcha sohalariga tegishli bo‘lgan eng murakkab ijtimoiy-falsafiy kategoriyalardan biridir. Shuningdek, adolat chuqur mazmunga ega bo‘lgan serqirra va nisbiy tushunchadir. Adolat tushunchasini ma‘naviy-axloqiy yoki falsafiy, huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, tarixiy va diniy jihatdan yoritish, bayon etish mumkin. Ammo qaysi jihatdan yoritilmasin, adolatning umumiy mezonlari va mushtarak mohiyati mavjud. Adolatning mohiyati inson (alohida shaxs)ning xatti-harakatlari va manfaatlari bilan boshqa birovlar yoki jamiyat manfaatlarning muvofiq kelishidan, uyg‘unligidan iboratdir.

“Konstitutsiyaviy huquqdagi ijtimoiy adolat fuqarolarning yoki aholi guruhlarining ayrim toifalari uchun eng qulay huquqiy shart-sharoitlarni ta‘minlashni, shuning uchun huquqiy tenglik va teng huquqlarning qat‘iy qoidasidan voz kechishni o‘z ichiga oladi”[8].

Adolat tushunchasi inson yoki insonlar guruhi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar holatini ifodalovchi tushuncha bo‘lganligi, shuningdek adolat tushunchasini huquqiy kategoriya sifatida chuqur tadqiq qilish va o‘rganishda umumiylik, xususiylilik alohidalik qoidalaridan kelib chiqib, ijtimoiy, korporativ va shaxsiy manfaatlar darajasidagi adolatni farqlash uchun ham ijtimoiy so‘zini qo‘shish maqsadga muvofiqdir. Chunki ijtimoiy adolat ijtimoiy munosabatlarning barcha jabhalariga taalluqlidir.

Umuminsoniy meyoriy kategoriya sifatida qabul qilingan ijtimoiy adolat tushunchasining ko‘lamini aniqlashda quyidagi uchta elementni ajratish va taxlil qilish maqsadga muvofiqdir: 1)taqdirlash meyori, ya‘ni har kimni xizmati va qilmishiga qarab mukofotlash, jazolashdagi meyor; 2)kishilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning ma‘lum tartibini, shaxsning huquq va burchlarini, haqqini, jamiyatda amal qilayotgan qonun-qoidalarga muvofiqlikni talab qilishdagi meyor; 3) baho berishning to‘g‘riligi va haqqoniyligi, ya‘ni faoliyat, vaziyat, hodisa va jarayonlarni obyektiv baholash.

Bu yerda, avvalo, klassiklar tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy yondashuv qoidalari ajratilib, adolat muammolarini tahlil qilishda ham shular e‘tiborga olinadi. Birinchisi konkret-tarixiy yondashuv qoidasi bo‘lib, hamma davrlar uchun abadiy, mavhum ijtimoiy adolat yo‘q va bo‘lishi mumkin emasligini bildiradi. Demak, insoniyat jamiyati tarixi odamlarning hayotdagi voqealarga bo‘lgan amaliy munosabatlariga qarab, ularda tushuncha mazmunining ham doimiy ravishda o‘zgarib borishi, ya‘ni yangi belgilar bilan boyib, eskilarining tushib qolishidan darak beradi. Ikkinchisi rivojlanish qoidasi. Bu qoidaga binoan har qanday hodisa o‘tgan, hozirgi va kelgusi zamon nuqtai nazaridan o‘rganilishi maqsadga muvofiqdir. Shundan kelib chiqqan holda, ijtimoiy adolatga, avvalo, tarixiy kategoriya sifatida ta‘rif beriladi. Bizningcha, ijtimoiy adolat ijtimoiy hodisa sifatida ikki tomonning birligidan iborat. Bir tomondan, ijtimoiy adolat obyektiv ijtimoiy, eng avvalo, ishlab chiqarish munosabatlarining ma‘lum holati bo‘lib, unda turli sotsial subyektlar (indivud, guruh, butun jamiyat)ning ehtiyojlari va manfaatlari qondirilishi uchun nisbatan teng imkoniyatlar ta‘minlanadi. Ikkinchidan, ijtimoiy munosabatlarni tasavvur, his-tuyg‘u, g‘oya va shu kabilar shaklida subyektiv qabul qilish harakterini ham ifodalaydi. Ya‘ni ijtimoiy adolat (individual, guruhli) ijtimoiy ongning baholar, normalar tiliga ko‘chirilgan muayyan holatidir.

O‘zining shu jihati bilan ijtimoiy adolat axloqiy majburiyatlarni bildirib, subyekt faoliyatini shunday o‘zaro bog‘liq qilib qo‘yadi, unda subyektning va uning kontragentining ehtiyojlari va manfaatlarni qondirish yaxlitligi belgilanadi. Boshqacha aytganda, ijtimoiy adolat sharoitida subyekt jamiyat boshqa a‘zolarining ehtiyojlari va manfaatlarni ruyobga chiqarishda qatnashib, o‘zining ehtiyojlari va manfaatlarni namoyon etishi mumkin. Bunda faqat ijtimoiy ishlab chiqarish tizimida subyektning o‘rni va rolini munosib (aynan) aks ettiradigan, ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi darajasi bilan obyektiv bog‘langan ehtiyoj va manfaatlar nazarda tutiladi.

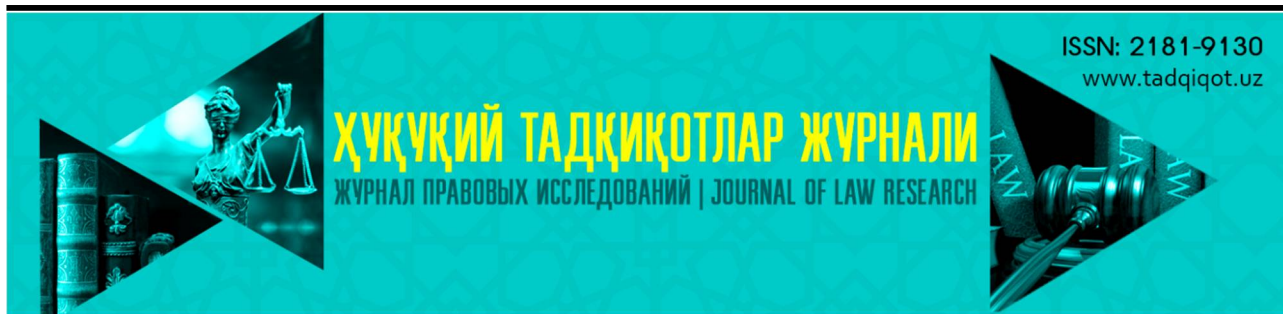
Adolat umuminsoniy-ijtimoiy kategoriya bo‘lib, uning mohiyati va iqtisodiy asosini to‘laroq ochib berish uchun axloqiy-falsafiy, huquqiy-meyoriy, ijtimoiy-siyosiy, tarixiy, iqtisodiy-matematik, diniy-ruhiy, sotsiologik-sotsiometrik kategoriya sifatidagi muhim tomonlari va qoidalarini umumlashtirish ham taqozo etiladi. Mazkur tushunchani birinchilardan bo‘lib, tahlil qilgan qadimgi dunyo mutafakkiri Suqrot adolatni “qonunga muvofiq xulq” deb ta‘riflagan. Chunki adolat axloqiy-huquqiy kategoriya sifatida shaxslarning o‘zaro munosabatlari, xatti-harakatlari va qilmishlariga

berilgan ma'naviy, huquqiy baho bo'lib, ularning belgilangan axloqiy va huquqiy meyorlarga munosib yoki nomunosibligini ifodalaydi. Boshqacha aytganda, adolat odamlarning bir-birlariga ziyon qilmaslik, hech bir insonning manfaat va or-nomusiga tegmaslik, shaxsning huquq va burchlariga rioya qilish va o'zaro hurmatlash, bir-birining azob-uqubatlariga hamdardlik, mehr-muruvvat kabi talablarni ifodalovchi keng ma'nodagi axloqiy-huquqiy, ijtimoiy va falsafiy tushuncha hamdir.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy adolatning qaror topishi va uning qoidalari nafaqat huquqiy, balki etik, iqtisodiy va siyosiy jihatdan ham jamiyat uchun zarurdir. Bu omillar jamiyatning barqaror va o'zaro hurmat asosida rivojlanishini ta'minlaydi va davlatning demokratik asoslarini mustahkamlashga yordam beradi. O'zbekistonning yangi taraqqiyot strategiyasi bu borada muhim qadam bo'lib, u mamlakatning kelajakdagi barqaror rivojlanishini belgilab beruvchi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Теория государства и права. Авт. коллектив// под.ред. В.В.Ершова.–М.: Российский государственный университет правосудия- 2023. – С.140-143 (Theory of State and Law. Auth. collective// ed. by V.V. Ershov. – М.: Russian State University of Justice- 2023. – P.140-143).
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. – Toshkent: "O'zbekiston", 2022. – 440 bet. (Mirziyoyev, Sh.M. The Development Strategy of the New Uzbekistan. Expanded second edition. – Tashkent: "O'zbekiston", 2022. –P.440).
3. Бабенко, А. Н. Правовые ценности (вопросы теории). –М.: Академия управления МВД России, 2001.–С.184. (Babenko, A.N. Legal Values (Issues of Theory). – Moscow: Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2001. – P.184).
4. Беланова Г.О. Понятие юридической справедливости как основания правоприменительного акта: дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2003. – С 192. (Belanova, G.O. The Concept of Legal Justice as the Basis of the Legal Application Act: dis. ... cand. jurid. sci. – Stavropol, 2003. – C.192.).
5. Ролз Дж. Теория справедливости. – Новосибирск: изд-во НГУ, 1995. –С. 223 с. (Rawls, John. A Theory of Justice. – Novosibirsk: Publishing House of NSU, 1995. –P.223).
6. Конституция Индии от 26 ноября 1949 г. (Constitution of India, November 26, 1949) URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/india/india--r.htm.
7. Конституция Арабской Республики Египет от 11 сентября 1971 г (Constitution of the Arab Republic of Egypt of September 11, 1971) URL: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=7140>.
8. Чиркин Вениамин Евгеньевич Социальная справедливость как фактор устойчивого развития общества (конституционные вопросы) // Russian Journal of Economics and Law. 2017. №1 (41). URL: (Chirkin, Veniamin Evgenyevich. Social Justice as a Factor in Sustainable Development of Society (Constitutional Issues) // Russian Journal of Economics and Law. 2017. No. 1 (41). - C.75).
9. А.И. Смирнова Социальная справедливость // Вестник НИБ. 2017. №28. (Smirnova, A.I. Social Justice // Bulletin of the NIB. 2017. No. 28. -C. 65).
10. Платон. Государство / Пер. с древнегреч., вступ. ст., коммент. и прил. А.Н. Егунова. - М.: Мысль, 1994. — 526 с. (Plato. The Republic / Translated from Ancient Greek, introd. article, commentary, and appendix by A.N. Yegunov. - Moscow: Thought, 1994. – C. 526).

12.00.03-ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

Abdullayev Jamshid Djamilovich,
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat
xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi,
“Adliya a’lochisi”, Yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: jamshidb003fb@gmail.com

FUQAROLIK HUQUQI TARTIBIDA TIBBIY XIZMAT KO‘RSATISH TO‘G‘RISIDAGI SHARTNOMAVIY MUNOSABATLARINI TARTIBGA SOLISH ASOSLARI

For citation: Abdullaev Jamshid Djamilovich. BASICS OF REGULATION OF CONTRACTUAL RELATIONS ON THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES UNDER CIVIL LAW. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Maqolada fuqarolik huquqi tartibida tibbiy xizmat ko‘rsatish to‘g‘risidagi shartnomaviy munosabatlarini tartibga solish tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomaviy munosabatlari qanday tartibga solinishi, tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomasining asosiy elementlari, tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomalarini tartibga soluvchi huquqiy tamoyillar, tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomalari bo‘yicha alohida xususiyatlari, tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomalari doirasida normativ va axloqiy nazorat masalalari, tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomalarini tartibga solishda quyidagi muammolar kabi masalalar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: Sog‘liqni saqlash to‘g‘risidagi qonunlar va qoidalar, tibbiyot xodimi – shifokor, buyurtmachi – bemor, yozma kelishuv, batafsil tibbiy tartibot, ko‘rsatilgan xizmatlar uchun haq to‘lashi, qamrov limitlari, Amerika tibbiyot assotsiatsiyasi (American Medical Association), Jahon tibbiyot assotsiatsiyasi (World Medical Association), tibbiy axborot assimetriyasi.

Абдуллаев Джамшид Джамилович,
Самостоятельный соискатель Университета общественной
безопасности Республики Узбекистан,
«Отличник юстиции», Доктор философии по юридическим наук (PhD),
E-mail: jamshidb003fb@gmail.com

ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДОГОВОРНЫХ ОТНОШЕНИЙ ПО ОКАЗАНИЮ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ ПО ГРАЖДАНСКОМУ ПРАВУ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается регулирование договорных отношений по оказанию медицинских услуг по гражданскому праву, порядок регулирования договорных отношений по оказанию

медицинских услуг, основные элементы договора оказания медицинских услуг, правовые принципы регулирования договоров оказания медицинских услуг, медицинская специфика договоров оказания медицинских услуг, нормативно-этический контроль. вопросы, связанные с договорами оказания медицинских услуг, описаны такие вопросы, как следующие проблемы в регулировании договоров оказания медицинских услуг.

Ключевые слова: Законодательство о здравоохранении, врач-поставщик медицинских услуг, клиент-пациент, письменное соглашение, подробная медицинская процедура, оплата оказанных услуг, пределы покрытия, Американская медицинская ассоциация, Всемирная медицинская ассоциация (Всемирная медицинская ассоциация), асимметрия медицинской информации.

Abdullaev Jamshid Djamilovich,

Independent researcher of University of Public Security of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Philosophy (PhD) in Law, “Excellence in Justice”

E-mail: jamshidb003fb@gmail.com

BASICS OF REGULATION OF CONTRACTUAL RELATIONS ON THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES UNDER CIVIL LAW

ANNOTATION

The article deals with the regulation of medical service contractual relations under civil law, how medical service contractual relations are regulated, the main elements of a medical service contract, legal principles regulating medical service contracts, medical specific features of service contracts, regulatory and ethical control issues within medical service contracts, issues such as the following problems in the regulation of medical service contracts are described.

Keywords: Health care laws and regulations, health care provider-physician, client-patient, written agreement, detailed medical procedure, payment for services rendered, coverage limits, American Medical Association, World Medical Association (World Medical Association), medical information asymmetry.

Kundalik hayotda tez-tez “tibbiy xizmat” va “tibbiy yordam” kabi soʻzlarga duch kelamiz. Har bir davlatning aholi uchun taʼminlashi lozim boʻlgan eng asosiy kafolatlaridan biri sifatli tibbiy xizmat hisoblanadi. Barcha sohalarda boʻlgani kabi tibbiy xizmat koʻrsatish sohasida ham raqamli texnika inqilobi jiddiy taʼsir koʻrsatish jarayoni davom etmoqda. Tibbiy xizmat koʻrsatish ayni paytda shakl va koʻlami jihatidan, shuningdek koʻrsatilayotgan tibbiy xizmatning turlari va boshqa aspektlardan qaraganda har qachongidan jadal rivojlanmoqda. Shu maʼnoda tibbiy xizmat koʻrsatish shartnomaviy munosabatlarining huquqiy asoslari ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish, tibbiy xizmat koʻrsatish shartnomaviy huquqiy munosabatlarining genezisini tadqiq qilish masalalari har qachongidan dolzarb hisoblanadi. Bu haqida “Bugungi kunda kasalliklar profilaktikasining samarali huquqiy dastaklari hali yaratilganicha yoʻq. Ayni hol asosan shu bilan bogʻliqki, tibbiy sugʻurta toʻgʻrisidagi qonun hujjatlarida tibbiy xizmatlarni tashkil etish va amalga oshirishning bozor munosabatlariga asoslangan prinsiplari mustahkamlanmagan”[1]. Haqiqatda garchi mamlakatimizda 1996-yil 29-avgustda 265-I-sonli “Fuqarolar sogʻligʻini saqlash toʻgʻrisida”[2]gi qonuni, 2019-yil 12-martdagi OʻRQ-528-sonli “Fuqarolarning reproduktiv salomatligini saqlash toʻgʻrisida”[3]gi qonuni, 2022-yil 12-maydagi OʻRQ-768-sonli Oʻzbekiston Respublikasining “Inson aʼzolari va toʻqimalarining transplantatsiyasi toʻgʻrisida”[4]gi qonuni, 2018-yil 07-dekabrda PF-5590-sonli “Oʻzbekiston Respublikasi Sogʻliqni saqlash tizimini tubdan takomillashtirish boʻyicha kompleks chora-tadbirlar toʻgʻrisida”[5]gi farmoni, 2018-yil 12-oktabrda PQ-3968-sonli “Oʻzbekiston Respublikasida xalq tabobati sohasini tartibga solish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”[6]gi qarori, 2020-yil 30-maydagi PQ-4737-sonli “Nodavlat tibbiyot tashkilotlari tomonidan tez tibbiy yordam xizmatlarini koʻrsatish uchun qoʻshimcha shart-sharoitlar yaratish toʻgʻrisida”[7]gi qarori, 2021-yil 5-maydagi PF-6221-sonli “Sogʻliqni saqlash tizimida olib borilayotgan islohotlarni izchil davom ettirish va tibbiyot xodimlarining salohiyatini oshirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish

to'g'risida"[8]gi farmoni, 2021-yil 25-maydagi PQ-5124-sonli "Sog'liqni saqlash sohasini kompleks rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"[9]gi qarori, 2021-yil 12-noyabrdagi PQ-6-son bilan qabul qilingan "Aholiga tibbiy xizmatlar ko'rsatish sifatini yaxshilash va sog'liqni saqlash sohasida kadrlar salohiyatini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori hamda 2020-yil 6-fevraldagi ro'yxat raqami 3217 bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirining "Yordamchi reproduktiv texnologiyalardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"[10] buyrug'i va boshqa normativ hujjatlar qabul qilingan bo'lsa-da, aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish munosabatlari zamonaviy tibbiyotda xizmat ko'rsatish usul va vositalarining o'zgarishi tufayli tom ma'noda isloh qilish zarur hisoblanadi.

Bugun tibbiy xizmat ko'rsatish infratuzilmasida davlat tibbiyot xizmatini ko'rsatish tashkilotlari bilan bir vaqtning o'zida xususiy amaliyot bilan ham shug'ullanuvchi tibbiy tashkilotlar ham faoliyat ko'rsatmoqda. E'tiborli jihati mazkur xususiy tibbiyot tashkilotlariga bugungi kunda oddiy kundalik tibbiy muolajalar bilan birgalikda murakkab jarrohlik amaliyotlarini ham o'tkazishga vakolatli davlat organlari tomonidan ruxsat berilmoqda. Bunday jarayon o'z – o'zidan tibbiy xizmatlar ko'rsatish shartnomaviy munosabatlarini huquqiy tartibga solishning umumiy tavsifi, fuqaroviy huquqiy tabiati va tasnifiy mezonlarini chuqur tadqiq etish hamda mazkur sohani fuqarolik huquqiy tartibga solish ehtiyojini vujudga keltiradi.

Bugun jahonda ayrim davlatlarda tibbiy xizmat ko'rsatish munosabatlari huquqiy asoslari to'liq ishlab chiqilmagan bo'lsa, rivojlangan mamlakatlar esa dunyo aholisi salomatligini himoya qilish jarayonida teletibbiyot, sun'iy intellekt kabi vositalarni muhokama qilishmoqda. Jumladan, tadqiqotchi J.T.Askarov bu xususida o'z qarashlarini shunday bayon etadi. "Jahonda tadbirkorlik subyektlari tomonidan tibbiy xizmat ko'rsatish jarayonida teletibbiyot imkoniyalaridan foydalanish, sun'iy intellekt asosida xizmat ko'rsatuvchi robot-jarrohlardan foydalanish, ularning xizmatlarini huquqiy tartibga solish, tibbiy javobgarlik belgilashning zamonaviy xususiyatlari va chiroy-estetik xizmatlardan foydalanishning huquqiy oqibatlarini tadqiq qilish bo'yicha tendensiyalar kuchayib bormoqda. Xususan, so'nggi yillarda teletibbiyot va tibbiy xizmatda sun'iy intellekt qo'llash bilan bog'liq bozor hajmi sezilarli darajada o'sdi"[11]. Demak, tibbiy xizmat ko'rsatish masalasi dolzarb hisoblanadi.

Fuqarolik huquqi tartibi doirasida tibbiy xizmat ko'rsatishda shartnomaviy munosabatlarni tartibga solish sog'liqni saqlash qonunchiligining muhim jihati bo'lib, tibbiyot xodimlari va bemorlarning huquq va majburiyatlari aniq belgilanishini ta'minishi zarur hisoblanadi. Bunda fuqarolik huquqi, shartnoma huquqi institut va kasbiy etika, tibbiyot sohasiga xos bo'lgan o'ziga xos ilmiy mulohazalarga murojaat qilishga to'g'ri keladi.

Tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomaviy munosabatlari qanday tartibga solinishi haqida quyidagi ma'lumotlarni keltirib o'tishimiz muhimdir.

Birinchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalarining huquqiy asoslari masalasida o'z fikr va mulohazalarimizni bildirishimiz lozim. Tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalari odatda fuqarolik qonunchiligida haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomalarining kengroq toifasiga kiradi. Mazkur shartnomalar tibbiy yordam ko'rsatish normalari, milliy fuqarolik kodekslari, sog'liqni saqlash to'g'risidagi qonunlar va qoidalar shuningdek, ingliz amerika mamlakatlarida sud pretsedentlari va boshqa normalar bilan huquqiy tartibga solinadi. Aksariyat mamlakatlarda davlat sog'liqni saqlash tibbiy tashkilotlari bilan parallel tarzda xususiy tibbiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi tibbiy tashkilotlar tibbiy xizmat ko'rsatishni taraflarning o'zaro og'zaki yoki yozma tarzda tuzilgan haq evaziga tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalari vositasida amalga oshirishmoqda.

V.K.Yermolaev tibbiy yordam ko'rsatish to'g'risidagi shartnoma bemor va xususiy tibbiyot muassasalari (xususiy amaliyot shifokorlari), shuningdek bemorlar va tibbiy muassasalar o'rtasida belgilangan majburiy meyardan ortiq xizmatlar ko'rsatishda yuzaga keladi, unga ko'ra tibbiyot muassasasi tibbiy yordam ko'rsatadi. shartnomada belgilangan talablarga javob berishi, parvarishlash kerak. Bemor belgilangan to'lovni amalga oshirish majburiyatini oladi[12]. Shartnoma taraflari sifatida umumiy qoidaga ko'ra har ikkala tomon o'ziga yuklatilgan majburiyatlarni to'liq, lozim darajada bajarishi lozim. Tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalari tuzilganida, fuqarolar va ularning vakillari o'zlarining tibbiy xizmatlarga erishishi uchun ko'rsatilgan shartlarni amalga oshirish

majburiyatiga ega bo'lishadi. Bu o'z navbatida ularning sog'liqlarini saqlash va uning mustahkamlashuvi uchun juda muhim hisoblanadi. Shuningdek, mazkur tibbiy shartnomaning tuzilishi taraflarga o'z huquqlarini amalga oshirish, bemor uchun malakali tibbiy yordamni malakali mutaxassis tomonidan sifatli ko'rsatilishi va tibbiy amaliyot uchun hamma zarur vositalarni ta'minlashda davlat yoki tibbiy xizmat ko'rsatuvchi xususiy tibbiyot tashkiloti va fuqaro o'rtasida munosabatlarni huquqiy mustahkamlash va odatiy ma'muriyatchilikdan voz kechilishi, fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini himoya qilishning samarali tashkil qilinishi bilan farqlanadi.

Ikkinchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalari fuqarolik huquqi qoidalariga ko'ra odatdagi tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomasi (buyurtmachi) bemor davolanish yoki maslahat olish uchun murojaat qilishi natijasida tuziladi va tibbiy xizmat ko'rsatuvchi tibbiy tashkilot avvaldan taraflar tomonidan kelishilgan yoki alohida ichki tartib bilan belgilangan muayyan haq evaziga xizmatlarni taklif qiladi. Bu davlatlarda turli shakllarda, jumladan, naqd yoki naqdsiz to'lov, tibbiy sug'urta qoplamasi va boshqa tarzda ham bo'lishi mumkin.

Tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomasi odatda quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi:

Birinchidan, taraflar sifatida tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomasi shartnoma odatda ikki tarafni o'z ichiga oladi: tibbiy tashkilot, tibbiyot xodimi – shifokor, shifoxona, klinika va boshqalar va buyurtmachi – bemor. Ayrim hollarda, sug'urta kompaniyasi kabi uchinchi shaxs tibbiy xizmatlarni moliyalashtirish yoki qoplash bilan shug'ullanishi ham mumkin.

Ikkinchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomasi tibbiy tashkilot tomonidan qilingan taklif buyurtmachi – bemor tarafidan qabul qilingandagina, yoki tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomasi bemor tibbiy xizmatga murojaat qilib, tibbiyot tashkiloti ularni ko'rsatishga rozi bo'lganda tuziladi. Kundalik amaliyotda mazkur turdagi shartnoma aniq – yozma kelishuv asosida yoki yashirin harakatlar yoki belgilangan amaliyot asosida og'zaki tarzda ham bo'lishi mumkin.

Masalaga tadqiqotchi A.A.Sirotkinaning fikri bilan yondashsak: “Mamlakat maxsus qonunchiligi asosiy xususiyatlarni saqlab qolgan va davlat sog'liqni saqlash tizimi uchun xizmat qiladi. Ammo, tibbiyot sohada shartlar va tibbiy xizmatlar ko'rsatish tartibi asosan e'lon qilingan deklarativ qoidalarni amalga oshirishning haqiqiy mexanizmi yo'qligi bilan xarakterlanadi”[13]. Demak, zamonaviy tibbiyotning rivoji, sohaga raqamli texnologiyalarning shitob bilan kirib kelishi, umumiy xususiyatlarga ega qonundan tashqari mazkur masalada alohida ahamiyat kasb etadigan norma ijodkorligi namunasiga yoki shunga o'xshash tartibga solish funksiyasiga ega bo'lgan me'yoriy hujjatga bo'lgan tabiiy zaruriyatni vujudga keltiradi.

Uchinchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomasida taraflar tomonidan tibbiy xizmat amalga oshirilishiga qadar pul to'lovlarning qiymati ko'rib chiqilishi, shuningdek, sug'urta qoplamasi yoki boshqa haq to'lash vositalarini o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan tibbiy xizmatlar evaziga taqdim etiladigan kompensatsiyani anglatishini nazarda tutadi.

To'rtinchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomasida ko'rsatiladigan xizmatlar mazkur shartnomada nazarda tutilgan diagnostika, davolash, jarrohlik, konsultatsiya va keyingi yordam va boshqa tibbiy xizmatlarni o'z ichiga olishi mumkin. Biroq tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomasi tabiiy zaruriyat tufayli inson salomatligi bilan bog'liq ekanligi uchun tez-tez o'zgarishga ehtiyoj sezadi. Shundan kelib chiqib mazkur turdagi shartnomalar o'z holatini turg'un saqlab turmaydi va batafsil tibbiy tartibot va tibbiy taxminlar ko'lami sababli o'zgartishga sabab bo'ladi.

Beshinchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomasida buyurtmachi – bemorning roziligi tibbiy xizmatlarning nozik xususiyatini aniqroq qilib aytganda tibbiy xizmat ko'rsatishning oqibati bevosita buyurtmachining salomatligiga ta'sir ko'rsatishini inobatga olib, xabardor qilingan rozilik yoki boshqa shaklda tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomasining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Bunda buyurtmachi bemorlarga davolanishga rozi bo'lishdan oldin tibbiy muolajalar, tibbiy xavf-xatarlar va ko'rsatilayotgan tibbiy xizmatning foydali jihatlar to'g'risida to'liq ma'lumot berilishi kerak.

Tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalarini tartibga soluvchi huquqiy tamoyillar:

Birinchidan, tibbiy xizmat shartnomalarini tartibga solishning asosiy tamoyili bemorning sog'lig'i to'g'risida maqbul va mavjud vaziyatni inobatga olgan holda to'g'ri qaror qabul qilish huquqi hisoblanadi. Mazkur tamoyil buyurtmachi - bemorlarga tibbiy davolanishga rozi bo'lishdan

oldin xavf-xatarlar, foydalar va muqobil variantlar – alternativalar to‘g‘risida xabardor bo‘lishlarini ta‘minlashi lozim.

S.S.Shevchuk qarashlari bilan masalaga javob bersak: “Tibbiy xizmatlar ko‘rsatish to‘g‘risidagi shartnomaga ko‘ra, bir tomon, tibbiy xizmatlar ko‘rsatuvchi (tibbiy tashkilot yoki xususiy amaliyot shifokori) boshqa tomonni bemorga malakali tibbiy xizmat ko‘rsatishni o‘z zimmasiga oladi, bu ma‘lum ishlarni bajarishda ifodalanadi. Bemorning sog‘lig‘ini saqlash va (yoki) tuzatish, tashxis, davolash usullari va bashorat qilingan natijalar to‘g‘risida ishonchli ma‘lumotlarni taqdim etish va tibbiy sirni saqlash uchun harakatlar yoki kasbiy xarakterdagi muayyan harakatlar va bemor pudratchining talablariga rioya qilishga majburdir”[14].

Ikkinchidan, tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomalari doirasida tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi tibbiy tashkilotning majburiyatlari masalasini tadqiq etish zarur. Bunda tibbiy yordam ko‘rsatuvchi tibbiy tashkilotlar tibbiy hamjamiyatning kasbiy standartlari va axloqiy me‘yorlariga muvofiq tibbiy xizmat ko‘rsatishga majbur hisoblanadi. Bu burch o‘zida g‘amxo‘rlik qilish, tibbiy muolajaga mas‘uliyat bilan yondashish kabi xususiyatlarni o‘z ichiga qamrab olib, unda tibbiy tashkilot xodimining oqilona kasbiy mahorati va tirishqoqlik bilan harakat qilish majburiyatini nazarda tutishi lozim.

Rivojlangan mamlakatlarda tibbiy xizmatlarni huquqiy tartibga solish maqsadida turli nomdagi ammo, mazmun mohiyati mazkur sohani tartibga solishni maqsad qilgan normativ hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, “Rossiya Federatsiyasi hukumatining “Tibbiyot muassasalarida aholiga pulli tibbiy xizmatlar ko‘rsatish to‘g‘risidagi Yo‘riqnomani tasdiqlash haqida”gi qarori, Shvetsiyaning “Sog‘liq va tibbiy xizmat to‘g‘risida”gi, “Sog‘liqni saqlash va tibbiy xizmatlarda professional faoliyat to‘g‘risida”gi, Singapurda xususiy tibbiy xizmat ko‘rsatish va uni tartibga solish bo‘yicha “Tibbiy ro‘yxatdan o‘tish to‘g‘risida”gi, “Stomatologiyani ro‘yxatdan o‘tkazish to‘g‘risida”gi, “Xususiy shifoxonalar va tibbiy klinikalar to‘g‘risida”gi, Shveysiyada “Sog‘liq va tibbiy xizmat to‘g‘risida”gi, “Sog‘liqni saqlash va tibbiy xizmatlarda professional faoliyat to‘g‘risida”gi, Finlandiyada “Xususiy sog‘liqni saqlash to‘g‘risida”gi, Malayziyada “Xususiy sog‘liqni saqlash xizmatlari va imkoniyatlari to‘g‘risida”gi qonunlarning mavjud ekanligi ham amaliyotda ushbu davlatlar qonunchiligining xususiy tibbiy xizmatlar ko‘rsatish faoliyatining tartibga solinganligi, shuningdek, rivojlangan xorijiy davlatlarda qo‘llanilayotgan sifatli tibbiy xizmat ko‘rsatishning samarali usullaridan kelib chiqqan holda, milliy qonunchiligimizda ham pullik tibbiy xizmat ko‘rsatish sohasini huquqiy tartibga solishga qaratilgan normativ hujjat qabul qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi”[15].

Uchinchidan, tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomalari qamrovida buyurtmachi – bemorning majburiyatlarini tadqiq etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shuningdek, buyurtmachi tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomalari bo‘yicha aniq sog‘liqni saqlash ma‘lumotlarini taqdim etishi, tibbiy ko‘rsatmalarga rioya qilishi, joriy ko‘riklarda qatnashishi va ko‘rsatilgan xizmatlar uchun haq to‘lashi va boshqa shu kabi muayyan majburiyatlarga ega hisoblanadi.

To‘rtinchidan, tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomalari bo‘yicha tibbiy tashkilot professional tarzda tibbiy xizmat ko‘rsatmasa yoki aksincha buyurtmachi (bemor) shartnomada berilgan o‘z majburiyatlarini bajarmasa, taraflarning birining talabi bilan tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomasi o‘zgartirilishi yoki bekor qilinishi masalasi kun tartibiga chiqishi mumkin.

Tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomalari bo‘yicha alohida xususiyatlar:

Birinchidan, tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomalarini ijro etish jarayonida javobgarlik va ehtiyotsizlik masalalarini hal qilish muhim hisoblanadi. Bunda mazkur taraflar tomonidan tuzilgan shartnoma majburiyatlaridan tashqari, tibbiy tashkilot - tibbiyot xodimlari zarar yetkazishi yoki tibbiy amaliyotdan keyin to‘g‘ri parvarish qilish majburiyatini buzilishi bilan bog‘liq bo‘lgan yoki tibbiy tashkilotning texnika buyumlarining “nosozligi” uchun ham javobgarlikka tortilishi mumkin. Garchi tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomasi tuzilgan hollarda ham, agar tibbiy tashkilotning tibbiy xizmat ko‘rsatishga nisbatan beparvoligi isbotlansa (aniqlansa), jabrlangan tomonga davolanish uchun huquqbuzarlik to‘g‘risidagi huquq normalari ham qo‘llanilishi mumkin.

Ikkinchidan, tibbiy xizmat ko‘rsatish shartnomalari bir tomonlama tugatilishi - tibbiy yordam ko‘rsatuvchi muayyan holatlarda (masalan, to‘lovni amalga oshirmaslik, davolanishga rioya qilmaslik

yoki nojo'ya xatti-harakatlar) bemor bilan shartnomani bekor qilish huquqiga ega bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, tibbiy tashkilot bemorni kerakli vaqtda nazoratsiz va parvarishsiz qoldirmasligi kerak.

Uchinchi, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalarida uchinchi tomon to'lovchilarining mavjud bo'lishi tushuniladi. Unda sug'urta kompaniyalari yoki davlat sog'liqni saqlash dasturlari jalb qilingan hollarda, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnoma munosabatlarida uchinchi tomon to'lov majburiyatlar va qoplash, ruxsatnomalar va qamrov limitlari bilan bog'liq shartlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalari doirasida normativ va axloqiy nazorat masalalarining tahlili:

Birinchidan, davlatlarda mavjud sog'liqni saqlash bo'yicha milliy qonunlar bilan huquqiy taribga solinadi. Ko'p yurisdiksiyalarda sog'liqni saqlash xizmatlari maxsus sohaga oid qonunlar - huquqiy normalar va g'amhurlik qilish standartlariga rioya etilishini ta'minlash uchun davlat nazorat organlari tomonidan nazorat qilinadi. Mazkur qoidalar ko'pincha sog'liqni saqlash tibbiy xizmat ko'rsatuvchi tibbiy tashkilotlarning tibbiy xizmatlarni taklif qilishi mumkin bo'lgan asosiy va qo'shimcha shartlariga ta'sir qiladi.

Ikkinchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalarini samarali bajarilishi uchun tibbiy kasbiy axloq qoidalari muhim hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlarda tibbiyot xodimlari ko'pincha professional tashkilotlar masalan, Amerika tibbiyot assotsiatsiyasi (American Medical Association) yoki Jahon tibbiyot assotsiatsiyasi (World Medical Association) va boshqa shu kabi vakolat berilgan tashkilotlar tomonidan o'rnatilgan axloq kodekslari bilan tartibga solinadi. Mazkur idoralar buyurtmachi (bemor)ga yo'naltirilgan g'amxurlik, maxfiylik va tibbiy xizmatlarning axloqiy ta'minlanishi lozimligi ta'kidlanadi. Mamlakatimizda bu masala bo'yicha normalarni qabul qilish O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi vakolati doirasiga kiradi.

Ayrim xorijiy davlatlarda tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalari bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar "Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi qonunlar vositasida ham hal qilinishi belgilangan. Chunki bunda buyurtmachi (bemor)ning tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomasi doirasida iste'molchi pozitsiyasida ekanligi xususiyatidan kelib chiqilib yondashilgan. Ko'p mamlakatlarda iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonunlar tibbiy shartnomalarga ham taalluqli deb hisoblanadi. Bunga asosan tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalari davomida adolatsiz shartlar, chalg'ituvchi tibbiy amaliyotlar yoki ortiqcha ayblovlardan himoya qilish masalalari kiradi.

Kundalik tibbiy amaliyot hamda mutaxassis olimlarning fikr va mulohazalarini o'rganish jarayonida tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalarini tartibga solishda quyidagi muammolar mavjudligi ta'kidlanmoqchimiz:

Birinchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalari doirasida tibbiy axborot assimetriyasi, ya'ni, ko'pincha buyurtmachi (bemor) va tibbiy tashkilot, tibbiyot xodimlari o'rtasida bilimlarning nomutanosibligi mavjud hamda bu buyurtmachi (bemor)larga taraflar tuzgan shartnoma shartlarini yoki davolanish bilan bog'liq xavf-xatarlarni to'liq tushunishni qiyinlashtirishi mumkin. Shuning uchun tibbiy amaliyotdan avval doimo ma'lumotli rozilik, taraflarning aniq muloqoti va buyurtmachini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalari qamrovida tibbiy tashkilotning rivojlanayotgan tibbiy texnologiyalardan foydalanilishi bilan bog'liq masala muhimdir. Tibbiy texnologiyalar rivojlanib borishi bilan yangi muolajalar, protseduralar va farmatsevtika tibbiy xizmat shartnomalarining ko'lamini va murakkabligini doimiy ravishda o'zgartiradi. Ayrim tibbiy tashkilotlarda mavjud tibbiy asbob uskunalar ancha orqada qolishi, ma'nan eskirishi ham mumkin. Shuning uchun barcha huquqiy tizimlar ushbu yangiliklar buyurtmachi (bemor) larning huquqlariga putur yetkazilishiga olib kelmasligi uchun moslashtirilishi kerak.

Tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalarida ayrimlari bugungi raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, YoRT (yordamchi reproduktiv texnologiyalar) vositasida bugun ancha rivojlangan tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalari og'zaki, tibbiyot tashkiloti tomonidan ma'muriy belgilangan namunaviy hujjat yoki shartnoma tarzida amalga oshirilmoqda. Shunday rivojlangan tibbiy xizmat

ko'rsatish usullaridan biri "Surrogat onalik shartnomasi doirasida surrogat ona tomonidan amalga oshiriladigan harakatlar "xizmat ko'rsatish" tushunchasiga kiradi. Surrogat onalik shartnomasi pullik xizmatlar shartnomasiga o'xshatilsa, shartnomaning predmeti surrogat onaning bolani o'z tanasida belgilangan muddatda ko'tarish va dunyoga keltirish bo'yicha xizmatlari hisoblanadi"[16]. Demak, ayni paytda tibbiy xizmatlarni huquqiy tartibga solish, ularning fuqarolik shartnomaviy asoslarini ishlab chiqish zaruriyati har qachongidan muhim.

Uchunchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalari sog'liqni saqlash tibbiy xizmati va tenglik masalalarini tadqiq etish lozim. Tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalarini tartibga solish, shuningdek, buyurtmachi (bemor)ning ijtimoiy-iqtisodiy holatidan qat'i nazar, barcha jismoniy shaxslarning zarur tibbiy yordam olish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlash, ijtimoiy adolat masalalarini hal qilishi shart.

Bugun tibbiy xizmat ko'rsatish jarayonida inson hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi "tibbiy ma'lumotga ega bo'lmagan shaxslarning tibbiy xizmat ko'rsatish faoliyati"[17] holatlari uchramoqda. Demak, bunda o'z-o'zidan mazkur sohani huquqiy tartibga solish zaruriyati vujudga keladi.

Fuqarolik huquqi tartibida tibbiy xizmat ko'rsatish to'g'risidagi shartnomaviy munosabatlarni tartibga solish xususida quyidagi xulosalarga keldik:

Birinchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish to'g'risidagi shartnomaviy munosabatlarni tartibga solishda tibbiy tashkilot, undagi tibbiyot xodimlarining bilim ko'nikmasi va kasbiy malakasi bilan bir qatorda buyurtmachi (bemor)larni ham himoya qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ikkinchidan, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalarini tuzish mazkur shartnomaning har bir tarafining huquq va majburiyatlari aniq belgilanishini ta'minlaydi hamda tibbiy amaliyot jarayonida ishonch va javobgarlik muhitini yaratishga zamin yaratadi.

Uchinchidan, fuqarolik huquqi va sog'liqni saqlashga oid qonunlarni o'z ichiga olgan huquqiy asoslar tibbiy xizmatlarning samarali, axloqiy va adolatli ko'rsatilishiga yordam beradi.

To'rtinchidan, sog'liqni saqlash tizimlari rivojlanib borishi va yangi muammolar paydo bo'lishi bilan, ayniqsa texnologik yutuqlar bilan bog'liq holda, tibbiy xizmat ko'rsatish shartnomalarini tartibga solish bemorlar, tibbiy tashkilotlar va umuman jamiyat manfaatlarini muvozanatini saqlash, mavjud texnika taraqqiyotiga moslashishga imkoniyat yaratadi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Ф.Вайтова. Тиббий суғурта шартномасининг ҳуқуқий табиати. 2009 №1-2. Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили. Uzbek law review. Обзор законодательства Узбекистана. В. 27. (F. Vaitova. Legal nature of the medical insurance contract. 2009 #1-2. Analysis of the legislation of Uzbekistan. Uzbek law review. Obzor zakonodatelstva Uzbekistana. P. 27.)
2. О'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1996-y., 9-son, 128-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 04.11.2022-y., 03/22/800/0990-son; 21.01.2023-y., 03/23/815/0044-son; 31.05.2024-y., 03/24/928/0384-son; 09.09.2024-y., 03/24/957/0689-son; 21.09.2024-y., 03/24/963/0735-son. (Bulletin of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 1996, No. 9, Article 128; National database of legal documents, 04.11.2022, No. 03/22/800/0990; 01.21.2023, No. 03/23/815/0044; 31.05.2024, No. 03/24/928/0384; 09.09.2024, No. 03/24/957/0689; 09/21/2024, No. 03/24/963/0735)
3. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 12.03.2019-y., 03/19/528/2741-son; 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son. (National database of legal documents, 12.03.2019, No. 03/19/528/2741; 04/21/2021, No. 03/21/683/0375)
4. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.05.2022-y., 03/22/768/0404-son. (National database of legislative information, 12.05.2022, No. 03/22/768/0404)
5. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.12.2018-y., 06/18/5590/2285-son; 13.11.2020-y., 06/20/6110/1512-son; 08.10.2021-y., 06/21/6320/0940-son, 30.11.2021-y., 06/21/26/1111-son, 24.02.2022-y., 06/22/78/0163-son. (National database of legal documents, 07.12.2018, No.

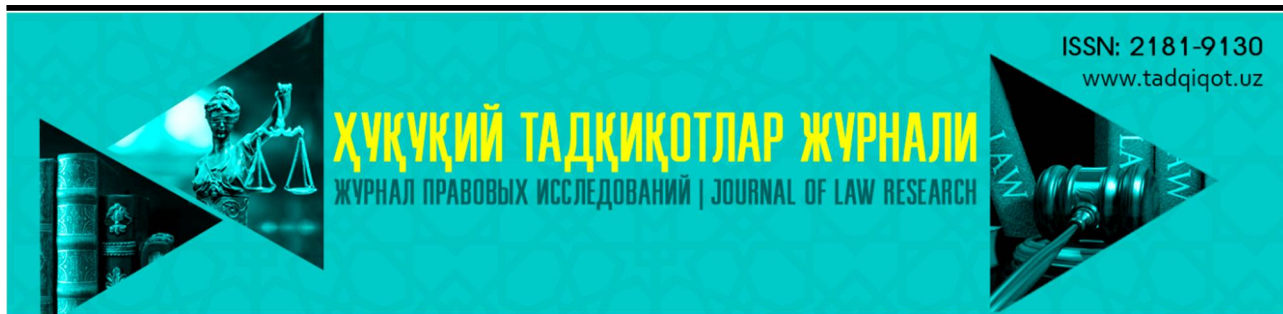
- 06/18/5590/2285; 13.11.2020, No. 06/20/6110/1512; 08.10.2021, No. 06/21/6320/0940, 30.11.2021, No. 06/21/26/1111, 24.02.2022, No. 06/22/78/0163)
6. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 13.10.2018-y., 07/18/3968/2042-son. (National database of legal documents, 13.10.2018, No. 07/18/3968/2042)
7. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.05.2020-y., 07/20/4737/0699-son; 30.09.2021-y., 06/21/6318/0927-son; 12.04.2022-y., 06/22/102/0291-son. (National database of legal documents, 30.05.2020, No. 07/20/4737/0699; 09/30/2021, No. 06/21/6318/0927; 04/12/2022, No. 06/22/102/0291)
8. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 06.05.2021-y., 06/21/6221/0428-son, 05.10.2021-y., 07/21/5254/0933-son; 24.02.2022-y., 06/22/78/0163-son, 12.04.2022-y., 06/22/102/0291-son, 18.05.2022-y., 06/22/136/0425-son; 23.11.2024-y., 06/24/184/0954-son. (National database of legislative information, 06.05.2021, No. 06/21/6221/0428, 05.10.2021, No. 07/21/5254/0933; 02/24/2022, No. 06/22/78/0163, 04/12/2022, No. 06/22/102/0291, 05/18/2022, No. 06/22/136/0425; 11/23/2024, No. 06/24/184/0954)
9. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 25.05.2021-y., 07/21/5124/0487-son, 29.07.2021-y., 07/21/5199/0721-son, 10.09.2021-y., 06/21/6311/0861-son; 24.02.2022-y., 06/22/78/0163-son, 26.04.2022-y., 07/22/216/0343-son; 31.05.2023-y., 06/23/79/0302-son; 16.06.2023-y., 06/23/96/0379-son. (National database of legislative information, 25.05.2021, No. 07/21/5124/0487, 29.07.2021, No. 07/21/5199/0721, 10.09.2021, 06/ No. 21/6311/0861; 02/24/2022, No. 06/22/78/0163, 04/26/2022, No. 07/22/216/0343; 31.05.2023, No. 06/23/79/0302; 16.06.2023, No. 06/23/96/0379)
10. J.T.Askarov. Tibbiy xizmat ko'rsatish sohasida tadbirkorlik subyektlari faoliyatini huquqiy tartibga solish. 12.00.03 – Fuqarolik huquqi. Tadbirkorlik huquqi. Oila huquqi. Xalqaro xususiy huquq. Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2023. B 5. (JT Askarov. Legal regulation of business entities in the field of medical services. 12.00.03 – Civil rights. Entrepreneurship right. Family law. International private law. Doctor of Philosophy (PhD) Dissertation in Legal Sciences. Tashkent - 2023. P. 5.)
11. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.02.2020-y., 10/20/3217/0136-son; 17.05.2021-y., 10/21/3217-1/0463-son, 28.07.2021-y., 10/21/3313/0724-son. (National database of legal documents, 06.02.2020, No. 10/20/3217/0136; 05/17/2021, No. 10/21/3217-1/0463, 07/28/2021, No. 10/21/3313/0724)
12. Л.В.Высоцкая. Понятие и юридическая характеристика договора оказания платных медицинских услуг // Территория науки. 2013. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-yuridicheskaya-harakteristika-dogovora-okazaniya-platnyh-meditsinskih-uslug>. (L.V.Vysotskaya. Ponyatie i juridicheskaya charakteristika dogovora okazania platnyh meditsinskih uslug // Territoriya nauki. 2013. No. 6.)
13. А.А.Сироткина. Договор оказания медицинских услуг: особенности правового регулирования. 12.00.03 - Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2004. С-15; <https://www.dissercat.com/content/dogovor-okazaniya-meditsinskih-uslug-osobennosti-pravovogo-regulirovaniya>. (A.A.Sirotkina. Dogovor okazania meditsinskih uslug: osobennosti pravovogo regulirovaniya. 12.00.03 - Grazhdanskoe pravo; predprinimatelskoe pravo; semeynoe pravo; mejdunarodnoe chastnoe pravo autoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepi candidate juridicheskikh nauk. Moscow – 2004. P.15)
14. Н.В.Крысанова 2010. 02. 025. Шевчук С.С. Основные проблемы современного российского гражданского права. - Ставрополь: НОУ ВПО СКСИ, 2010. - 384 с // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 4, Государство и право: Реферативный журнал. 2012. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2010-02-025-shevchuk-s-s-osnovnye-problemy-sovremennogo-rossiyskogo-grazhdanskogo-prava-stavropol-nou-vpo-sk-si-2010-384-s> (N.V. Krysanova 2010. 02. 025. Shevchuk S. S. Osnovnye problemy sovremennogo rossiyskogo grajdanskogo prava. - Stavropol: NOU VPO SKSI, 2010. - 384 p // Social and

humanitarian science. Native and foreign literature. Sir. 4, Gosudarstvo i pravo: Referativnyy journal. 2012. №2.)

15. Jumanov Z.S. Fuqarolik huquqining ob'ekti sifatida tibbiy xizmatlar: tushunchasi va belgilari. Ilm-fan (Elektron jurnal) 13.07.2022 yil. https://uza.uz/oz/posts/fuqarolik-huquqining-obekti-sifatida-tibbiy-xizmatlar-tushunchasi-va-belgilari_389288. (Jumanov Z.S. Medical services as an object of civil law: concept and signs. Science (Electronic magazine) 07/13/2022)

16. Saidivalieva Khurshida Khodzhiakbarovna, Abdullaev Jamshid Dzhamilovich. Regulation of relations arising from the use of assisted reproductive technologies in civil and family law. Journal of Law Research. 2023, 8 vol., issue 12, pp.P.41.(Saidivalieva Xurshida Xojiakbarovna, Abdullaev Jamshid Djamilovich. Fuqarolik va oilaviy huquqda yordamchi reproduktiv texnologiyalardan foydalanish natijasida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solish. Huquq tadqiqotlari jurnali. 2023 yil, 8-jild, 12-son, B.41)

17. A.A.Karimov. Fuqarolar sog'lig'ini saqlashning fuqarolik huquqiy normalar vositasida taъminlash masalalari. 12.00.03 – Fuqarolik huquqi. Tadbirkorlik huquqi. Oila huquqi. Xalqaro xususiy huquq yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2020. B 8.(A.A.Karimov. Issues of ensuring the health of citizens through the means of civil legal norms. 12.00.03-Civil Law. Business law. Family law. Doctor of Philosophy in legal Sciences of international private law (Doctor of Philosophy) thesis author. Tashkent – 2020. P. 8)

Toshkanov Nurbek Bahriddinovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Biznes huquqi kafedrası o'qituvchisi,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: toshkanovnurbek@gmail.com

TABIIY HUQUQ NAZARIYALARI INTELLEKTUAL MULK HUQUQINING G'OYAVIY ASOSI SIFATIDA: MILLIY QONUNCHILIKDA ULAR MAVJUDMI?

For citation: Toshkanov Nurbek Bahriddinovich. NATURAL LAW THEORIES AS AN IDEOLOGICAL BASIS FOR INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS: ARE THEY PRESENT IN NATIONAL LEGISLATION? Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada intellektual mulk obyektlariga oid ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda tabiiy huquq nazariyalari asosida shakllangan iqtisodiy va huquqiy doktrinalarning ahamiyati tahlil qilinadi. Ushbu nazariyalar intellektual mulkni tijoratlashtirish jarayonida va huquqiy rejimni belgilashda g'oyaviy asos sifatida xizmat qilishi asoslantiriladi. Muallif tomonidan milliy qonunchilik va xalqaro tajribalar misolida tabiiy huquq hamda rag'batlantirishga asoslangan yondashuvlar ko'rib chiqilgan. O'rganishlar yakuniga ko'ra mualliflik pozitsiyasi bayon qilingan.

Kalit so'zlar. Tabiiy huquq nazariyalari, intellektual mulk obyektlari, tijoratlashtirish, nomoddiy ne'matlar nazariyasi, adolatli foydalanish doktrinasi, birinchi sotuv doktrinasi, axloqiy huquqlar doktrinasi.

Тошканов Нурбек Бахриддинович,
Преподаватель кафедры Бизнес права
Ташкентского государственного юридического университета,
доктор философии по юридическим наукам (PhD)
E-mail: toshkanovnurbek@gmail.com

ТЕОРИИ ЕСТЕСТВЕННОГО ПРАВА КАК ИДЕЙНАЯ ОСНОВА ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ: СУЩЕСТВУЮТ ЛИ ОНИ В НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ?

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется значение экономических и правовых доктрин, основанных на теориях естественного права, в регулировании общественных отношений, связанных с объектами интеллектуальной собственности. Обосновывается, как эти теории служат идейной основой для коммерциализации интеллектуальной собственности и установления её правового режима. Автор рассматривает подходы, основанные на теориях естественного права и

стимулов, на примерах национального законодательства и международной практики. Исследование завершается изложением авторской позиции по данному вопросу.

Ключевые слова. Теории естественного права, объекты интеллектуальной собственности, коммерциализация, теория нематериальных благ, доктрина добросовестного использования, доктрина первой продажи, доктрина моральных прав.

Toshkanov Nurbek Bahriddinovich,
Lecturer at the Department of Business Law,
Tashkent State University of Law,
Doctor of Philosophy (PhD) in Law
E-mail: toshkanovnurbek@gmail.com

NATURAL LAW THEORIES AS AN IDEOLOGICAL BASIS FOR INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS: ARE THEY PRESENT IN NATIONAL LEGISLATION?

ANNOTATION

The article analyzes the significance of economic and legal doctrines based on natural law theories in regulating social relations related to intellectual property objects. It substantiates how these theories serve as an ideological foundation for the commercialization of intellectual property and the establishment of its legal regime. The author examines approaches based on natural law and incentive theories through examples from national legislation and international practices. The study concludes with the author's position on the matter.

Keywords. Natural law theories, intellectual property objects, commercialization, Theory of Immaterial Goods, Fair Use Doctrine, First Sale Doctrine, Moral Rights Doctrine.

Maqola doirasida bugungi kunda dunyoda intellektual mulk obyektlariga oid ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan bir qancha iqtisodiy va huquqiy doktrinalar tahlil qilinadi. Ushbu doktrinalar asrlar davomida shakllangan bo'lib, bugungi kunda ko'plab xalqaro hujjatlarda, milliy qonunchilik hujjatlarida hamda ilmiy adabiyotlarda o'z ifodasini topgan. Doktrinalar intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirishda ham katta ahamiyatga ega. Negaki ular intellektual mulk sohasidagi barcha ijtimoiy munosabatlar kabi tijoratlashtirish sohasidagi munosabatlar uchun ham asos vazifasini bajaradi.

Mazkur doktrinalar ikkita katta guruhga bo'linadi: huquqqa asoslangan va rag'batlantirish (foйда)ga asoslangan doktrinalar. Huquqqa asoslangan nazariyalar himoyaga asoslangan deontologik nazariyalar bo'lib, ko'pincha **“tabiiy huquq” (“natural law” theories) nazariyalari** deb ataladi. Rag'batlantirishga asoslangan nazariyalar utilitar nazariyalar guruhiga mansub nazariyalarni o'z ichiga oladi va **“rag'batlantiruvchi” nazariyalar (“incentive” theories)** deb ataladi [1, B.698].

Davlatlar qonunchiligi ayrim vaziyatlarda tabiiy huquq nazariyalariga urg'u bersa, ba'zi hollarda rag'batlantiruvchi nazariya asosiga qurilgan bo'ladi. Kontinental Yevropa (Fransiya, Germaniya) misolida qaraydigan bo'lsak, ulardagi mavjud qonunchilik birinchi navbatda axloqiy huquqlarga asoslanganligini ko'rish mumkin. Shu bilan birga, bu mazkur mintaqada rag'batlantiruvchi nazariyalarga ahamiyat berilmasligini anglatmaydi. Faqat intellektual mulk sohasidagi ijtimoiy, xususan, shartnomaviy-huquqiy munosabatlarda “zaif” taraf sifatida ko'rildigan mualliflar manfaatlarini himoya qilishga ko'proq diqqat qaratilishini anglatadi. O'z navbatida, foyda, naf olishga asoslangan intellektual mulkka oid huquqiy nazariyalarga ustuvorlik beriluvchi mamlakatlarda (AQSh) ham qonunchilik intellektual mulk obyektlaridan foyda olishni rag'batlantirishga qaratilgan bo'lsa-da, bu axloqiy huquqlar, shu jumladan, mualliflik huquqlarining poymol etilishini nazarda tutmaydi. Aksincha, ularning hurmat qilinishini qo'llab-quvvatlaydi.

Quyida har ikki mintaq – kontinental Yevropa va Amerika Qo'shma Shtatlariga xos tabiiy huquq nazariyalaridan bir nechitasi haqida so'z yuritamiz.

Huquqlarning tugashi doktrinasi (Exhaustion Doctrine)

Huquqlarning tugashi doktrinasi mahsulot patent egasi tomonidan sotilgandan so'ng, u patentlangan mahsulotning tasdiqlangan nusxasi (an authorized copy)ga ega bo'lganligi uchun xaridorga nisbatan da'vo qo'zg'ata olmaydi, degan ta'limotga asoslanadi. Ya'ni patent egasining patentlangan mahsulotga bo'lgan mutlaq huquqlari u sotilgan paytdan boshlab tugaydi [2, B.27].

Shuningdek, ushbu doktrinada huquq egasining o'z mahsuloti tarqalishini nazorat qilishga bo'lgan huquqi ushbu mahsulot birinchi marta sotilganidan keyin tugashini anglatadi. Huquq egasi mahsulot sotilgandan keyin uni keyingi qayta sotishni cheklay olmaydi. Shu sababdan ham ilmiy adabiyotlarda [3, B.2-3], ba'zi davlatlar qonunchiligida ushbu doktrina "Birinchi sotuv" doktrinasi (First Sale Doctrine) deb ham ataladi. Xususan, 1978-yilda qabul qilingan AQSH Mualliflik huquqi to'g'risida qonuni 109(a)-moddasiga ko'ra "muayyan nom ostida qonuniy ravishda berilgan muayyan nusxa yoki fonogrammaning egasi yoki u vakolat bergan har qanday shaxs mualliflik huquqi egasining ruxsatisiz o'sha nusxa yoki fonogramma mulkini sotish yoki boshqa yo'l bilan tasarruf etish huquqiga ega".

Bu shart mualliflik huquqi egasining "mualliflik huquqi bilan himoyalangan asarning nusxalarini yoki ovozli yozuvlarini cheklanmagan miqdordagi shaxslarga mulkni sotish yoki boshqacha tarzda berish, o'tkazib berish, ijaraga berish yoki qarzga berish yo'li bilan tarqatish" (Qonunning (106(3)-modda) bo'yicha mutlaq huquqlarini cheklashga qaratilgan.

Tovar belgisiga nisbatan ushbu doktrinani quyidagicha ifodalash mumkin: huquq egasi tovar belgisiga ega mahsulot fuqarolik muomalasiga qonuniy ravishda kiritilganidan keyin ushbu belgidan foydalanishni taqiqlash bo'yicha mutlaq huquqini yo'qotadi [4, B.3].

Shu bilan birga, mazkur huquqning yo'qotilishi shaxsiy nomulkiy huquqlarning yo'qotilishiga olib kelmaydi. Buni esa axloqiy huquqlar doktrinasi (**Moral Rights Doctrine**) asosidagi qonunchilik belgilab beradi. Axloqiy huquqlar doktrinasi ko'pgina yurisdiksiyalarda, ayniqsa, kontinental huquq huquqiy tizimida muallifning mualliflikni tan olish huquqi va uning buzilishidan himoyalani sh huquqi kabi nomoddiy manfaatlarini himoya qiladi.

Axloqiy huquqlar doktrinasi (Moral Rights Doctrine)

Mazkur doktrina XIX asrda Fransiya vujudga kelgan [5, B.97]. Aynan Fransiya mazkur doktrinaga oid xalqaro normalarning 1886-yil 9-sentabrda qabul qilingan Adabiy va badiiy asarlarni himoya qilish bo'yicha Bern konvensiyasining 6 bis moddasiga kiritilishiga tashabbuskor bo'lgan (1928-yilgi Rim akti).

Bunda Le Droit d'Auteur (mualliflik huquqlari) muallif o'z asarini tasarruf qilish huquqi doirasidan tashqariga chiqadigan huquqqa ega ekanligini tan oladi (mulk huquqi yondashuvi), bu huquqlar shaxsiy, pul bilan o'lchanmaydigan va inson huquqlaridan ajralmasdir (tabiiy huquqlar yondashuvi), degan qarashga amal qilinadi [6]. Keltirilgan fikrlarga ko'ra shaxs mulk huquqiga ega bo'lishi yoki bo'lmasligidan qat'i nazar tabiiy huquqlar bilan tug'iladi. Tabiiy huquqlar insonni himoya qiladi, mulk huquqi esa unga tegishli narsalarni himoya qiladi. Bugungi kunda mazkur doktrina Yevropa Ittifoqining har bir fuqarolik huquqi tizimida tan olingan va qabul qilingan [7, B.775].

Ushbu nazariya asosida Jon Lokk g'oyalari yotadi. Ya'ni u tomonidan ilgari surilgan tabiiy huquq to'g'risidagi qarashlarga muvofiq o'ziga tegishli bo'lmagan yoki "umumiy mulk" bo'lgan resurslar ustida ishlayotgan shaxs o'z sa'y-harakatlari samarasiga egalik qilishning tabiiy huquqiga ega. Davlat mazkur tabiiy huquqlarini hurmat qilish va rioya etilishini ta'minlashga majbur [8].

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 53-moddasida bunga doir normalar o'z ifodasini topganligini ko'rish mumkin. Shuningdek, O'zbekiston fuqarolik qonunchiligida ham shaxsiy nomulkiy huquqlar muddatsiz va ajralmas ekanligi belgilangan. **Mazkur nazariya asosida mutlaq huquqlar (masalan, patentga bo'lgan huquq) sotilishi mumkinligi, ushbu jarayon natijasida unga bo'lgan mutlaq huquqlar yo'qotilishi, biroq shaxsiy nomulkiy huquqlar muddatsizligi va tijoratlashtirish predmeti bo'la olmasligi haqida qonunchilik shakllanganligini ko'rishimiz mumkin.**

Nomoddiy ne'matlar nazariyasi (Immaterialgüterrecht)

XIX asr oxirlarida nemis olimi Jozef Kohler tomonidan intellektual mulk nazariyasining ba'zi muammolarini hal qilish uchun nomoddiy ne'matlar nazariyasi (**Immaterialgüterrecht**) ishlab

chiqilgan [9, B.25]. Uning ta'kidlashicha, "mulk" atamasi moddiy narsalar bilan chegaralanadi: tovarlar kabi ko'char narsalar yoki yer uchastkalari kabi ko'chmas narsa-buyumlar. Ularni osonlik bilan nomoddiy tovarlarga aylantirish mumkin emas. Mazkur chegaralarga ega bo'lgan moddiy ne'matlardan farqli o'laroq dastlabki g'oyaning ko'lamini aniqlash oson emas. Bu esa boshqa huquqiy rejimni talab qiladi. **O'zining mazkur qarashlari bilan Kohler intellektual mulk nomoddiy mulk sifatida moddiy mulkdan farq qilishini, shu sababli uni tartibga solish uchun maxsus huquqiy rejim zarurligini ochib beradi.**

Muallif (**Autorsgut**) o'zi yaratgan ne'mat – tovarni mavjud g'oya va asl xarakterga ega bo'lmagan asarlardan ajratib ko'rsatishi kerak [10]. Lekin bu mualliflik huquqi obyektining o'ziga xos sifat mezonini nimada? Kohler bu savolga shaxs ijodkorligining muayyan darajasidagi turli san'at turlaridan mualliflik ijodining to'rtta qonuniy bosqichini aniqlash va ularni ierarxiyaga joylashtirish orqali javob beradi. Ularning har biri muallif va g'oya o'rtasidagi boshqacha munosabatni nazarda tutadi hamda mualliflik sifatining mohiyatini tobora ko'proq qamrab oladi.

Birinchi bosqich tilda yoki boshqa aloqa vositalarida mujassamlangan g'oyalarni og'zaki bayon qilish (**Ideeendarstellung**) bilan bog'liq. Bunda ma'ruzada fikrlarni shakllantirish va ifodalashning izchil, o'lchovli usulini kundalik nutqdan erkin foydalanishdan ajratish mumkin. Biroq asarning badiiy sifati nafaqat lingvistik shaklda, balki mualliflik sifatining ikkinchi darajasini tashkil etadigan g'oyalarni taqdim etishning ichki shakliga (**Ideenbildung**) ham ega.

Bu yerda muallif, ijodkorlik va g'oyalar o'rtasidagi munosabat og'zaki nutqdan o'tkaziladi, unda muallif tilning tashqi shaklida fikrni grammatik qoidalar va lug'at boyligining aniq, cheklangan ko'rinishida taqdim etadi. Ushbu shakl asosida muallif o'z g'oyalariga ularning obrazli ko'rinishi, yoritilishi va rangi orqali yondashadi hamda kompozitsiya yaratadi (masalan, teatr rassomchiligi, rejissorlik). Mualliflik funksiyasi bu yerda notiqlik san'atidan qo'lyozma va teatr rejissorligi san'atiga o'zgaradi. Muallif va g'oyalar o'rtasidagi munosabat esa g'oyalar tildagi ifodasidan kompozitsiyadagi shaxslar ichki kechinmalari hamda xatti-harakatlariga ko'chishida namoyon bo'ladi. Ushbu maqsadlar uchun turli xil badiiy texnikalar qo'llaniladi. Muallif o'z g'oyalarini boshqa g'oyalar bilan bog'liq holda bosh qahramon yoki kichik obrazlar sifatida joylashtiradi va g'oya ajralib turishi uchun ularni ma'lum bir fonda va ma'lum bir rangda joylashtiradi. Bu yerda fikrlar turli obraz va shakllar tarzida bo'ladi. Kohler badiiy ijodning bu "psixik mexanikasi" natijalarini asarning badiiy shaklini tashkil etuvchi "g'oyalar shakllanish muhiti" **ijodning ichki shakli** deb ataydi [11].

Kohler fikricha, poetik ijod mualliflik sifatining yuqori, uchinchi darajasidadir. Bu yerda haqiqiy ijodkorlik olimlar ko'pincha o'z ishlarida shug'ullanishga majbur bo'ladigan faktlar kabi tashqi materialni shakllantirishdan iborat emas, balki bu materialning o'zi poetik fantaziyaning erkin yaratilishidir. Turgenev, Gomer, Shekspir kabi buyuk ijodkorlar o'z asarlarida ruhiy rivojlanishning barcha turlarini qamrab olgan yangi hayot tarzlarini yaratdilar. Natijada, mualliflik huquqi objekti nafaqat asarning ichki va tashqi shakllari, balki uning individual g'oyaviy mazmuni sifatida namoyon bo'ldi (**Ideeninhalt**). Kohler buni san'at asarining individual ichki yadrosi bo'lgan xayoliy tasvir (**imaginären Bild**) deb ataydi. Bu yadro nutq pardasi ortida yotadi va uning keyingi moslashuvlari hamda tarjimalaridagi ko'plab o'zgarishlar davomida o'zgarmasdan qoladi. Va nihoyat, mualliflik sifatining eng yuqori, to'rtinchi darajasi musiqiylikdir. Kohler, Shopengauer g'oyalariga ergashib, boshqa san'atlar o'z g'oyalarini – elementlarni (**Ideenelemente**) empirik idrok etishdan tortib olsalar, musiqa o'z g'oyalarini inson sezgilardan tashqarida mavjud bo'lgan boshqa yuqori soha, balki ilohiy sezgisidan oladi, deb ta'kidlaydi.

Kohler muallifning huquqlari uning intellektual mulki emas, degan xulosaga keladi. **Uning ta'kidicha, bu nomoddiy ne'matga bo'lgan mulk huquqi:** g'oyaning xayoliy tasviri patent huquqi kabi ixtirochilik g'oyalariga nisbatan nomoddiy ne'matga bo'lgan huquqni o'z ichiga oladi (**Immaterialgüterrecht**). Patent huquqi bilan bu bog'liqlik tasodifiy emas, chunki Kohler o'zining nomoddiy ne'matlar nazariyasini patent huquqiga oid asarlarida birinchi bo'lib shakllantirgan va keyinchalik mualliflik huquqiga tatbiq etgan. Bu nazariyada mulk objekti bo'lgan moddiy narsa (kitob yoki avtomobil) bilan mualliflik huquqi va patent huquqi objekti bo'lgan nomoddiy ne'mat o'rtasida farq borligi o'z ifodasini topgan [12]. **Ya'ni mulkiy huquqlar va mutlaq huquqlarning o'zaro farqini tahlil qilib bergan nazariyalardan biri hisoblanadi.**

Kohlerning nomoddiy ne'matlar nazariyasi ko'pgina davlatlar, xususan, **Germaniyada** intellektual mulk haqidagi huquqiy ta'limot uchun asos bo'lib xizmat qildi. Mazkur ta'limot O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi (FK)da mulkiy huquqlar va mutlaq huquqlar ajratilishida ham o'z ifodasini topgan deyish mumkin. Shu bilan birga, Kohler tomonidan intellektual mulk huquqiga berilgan ta'rif diqqatga sazovor: nomoddiy ne'matga bo'lgan mulk huquqi. Shu asosda muallif o'z asariga egalik qiladi, undan foydalanadi va tasarruf etadi.

Adolatli foydalanish (Fair Use) doktrinasi

Asosan Qo'shma Shtatlarda dolzarb bo'lgan ushbu doktrina mualliflik huquqi bilan himoyalangan materialdan to'rtta adolatli foydalanish omili: tanqid, sharh, yangiliklar hisoboti, o'qitish va tadqiqot kabi maqsadlarda qonunchilikka muvofiq ruxsatsiz foydalanishga imkon beradi [13, B.6].

Amerika Qo'shma Shtatlari Mualliflik huquqi qonunining 107-paragrafida (**§107, Copyright Law of the United States**) ushbu doktrina quyidagicha ifoda etilgan:

§107 Mutlaq huquqlar bo'yicha cheklovlar: adolatli foydalanish (**Limitations on exclusive rights: Fair use**)

106 (**Exclusive rights in copyrighted works** – mualliflik huquqi bilan himoyalangan asarlarga nisbatan mutlaq huquqlar) va 106A (**Rights of certain authors to attribution and integrity** – ayrim mualliflarning mualliflik va uning yaxlitligi huquqi) paragraflari qoidalaridan qat'i nazar, mualliflik huquqi bilan himoyalangan asardan adolatli foydalanish, shu jumladan nusxalar yoki fonogrammalarda ko'paytirish yoki ushbu bo'limda ko'rsatilgan boshqa usullar bilan tanqid qilish, sharhlash, yangiliklar haqida xabar berish, o'qitish (shu jumladan, sinfda foydalanish uchun bir nechta nusxalar olish), tadqiqot olib borish mualliflik huquqining buzilishi hisoblanmaydi. Har qanday muayyan holatda asardan foydalanish adolatli foydalanish yoki yo'qligini aniqlashda hisobga olinadigan quyidagi omillarni o'z ichiga olishi kerak:

(1) foydalanish maqsadi va tabiati, shu jumladan bunday foydalanish tijorat yoki notijorat ta'lim uchun ekanligi;

(2) mualliflik huquqi bilan muhofaza qilinadigan asarning tabiati;

(3) mualliflik huquqi bilan muhofaza qilinadigan asarga nisbatan foydalaniladigan qismning umumiy asarga nisbatan hajmi va ahamiyati; Va

(4) mualliflik huquqi bilan muhofaza qilinadigan asarning potensial bozorda foydalanishga yoki asar qiymatiga ta'siri [14, B.20].

Asarning nashr etilmaganligi undan adolatli foydalanish to'g'risida xulosa chiqarishga to'sqinlik qilmaydi. Faqat bunday xulosa yuqoridagi barcha omillarni hisobga olgan holda qilingan bo'lishi kerak.

Ilmiy adabiyotlarda moddada sanab o'tilgan holatlar adolatli foydalanish omillari deb ataladi [15, B.190]

Mazkur doktrina va uning qoidalari O'zbekiston qonunchiligida ham mavjud. Masalan, asardan muallifning ismi-sharifini va olingan manbaini albatta ko'rsatgan holda hamda asardan normal foydalanilishiga zarar yetkazmaslik va muallifning qonuniy manfaatlariga putur yetkazmaslik sharti bilan erkin foydalanishga yo'l qo'yiladigan holatlar qonun bilan belgilangan ("Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida" Qonunning (20.07.2006 yildagi O'RQ-42-son) 26-moddasi).

Shuningdek, patentlar bilan muhofaza qilinayotgan sanoat mulki obyektlaridan tarkib topgan vositalar ustida ilmiy tadqiqot yoki tajriba o'tkazish ham patent egasi mutlaq huquqining buzilishi sifatida e'tirof etilmaydi ("Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to'g'risida" Qonun (yangi tahriri, 29.08.2002-yildagi 397-II-son) 12-moddasi).

Bundan tashqari huquqlar savdosining islom modeli ham mavjud bo'lib, islom huquqidagi doktrinal qarashlarga ko'ra huquqlar (moddiy jism bo'lmagan narsa) ikki qismga bo'linadi. Odatda, savdoda tilla, kumush, bug'doy kabi moddiy narsalar bilan qilinadi. Ammo moddiy vujud bo'lmagan narsalarning, masalan, merosxo'r bo'lish haqqini, ya'ni begona odamga: "Falonchi vafot etsa, men uning merosxo'ri bo'laman. O'sha merosxo'rlik haqqimni senga sotdim", deyish kabi kelajakda hosil bo'ladigan haqlarni yoki bir kishi kimnidir o'ldirib qo'yganligi uchun evaziga undan qasos olish haqqini boshqa birovga: "Shuncha evazga qasos olish haqqimni senga sotdim", deya boshqalarga

ko'chmaydigan haqlarni sotish joiz emas. Ammo boshqa huquqlarni, masalan, kishi o'z yerini sug'orish huquqini yoki biror yo'ldan foydalanish huquqini yoki o'zining tijoriy huquqlarini, masalan, o'z brendini (nom)ni sotish joiz [16, B.40].

Keltirib o'tilgan doktrinalarning yana bir ahamiyati shundan iboratki, ilmiy adabiyotlarda, xalqaro va milliy qonunchilik hujjatlarida, fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarida intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirishning shakllari, turlari, usullari hamda shartlari belgilanishida ularning qoidalari inobatga olinadi. Ularga amal qilinadi va butun dunyo tomonidan e'tirof etiladi.

Shu bilan birga, biz ushbu maqolada intellektual mulk huquqiga doir nazariyalarni bejizga tahlil qilmadik. Ushbu nazariyalarda intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirish jarayonining eng muhim jihatlari o'z ifodasini topgan. Bu quyidagilarda ifodalanadi:

intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlarning sotilishi ushbu obyektlarga bo'lgan mutlaq huquqlarning yo'qotilishiga olib keladi, ya'ni muallif (huquq egasi) uni boshqa shakllarda tijoratlashtirish yoki mulkiy da'volar bilan chiqish huquqidan mahrum bo'ladi ("Birinchii sotuv doktrinasii"). Shaxsiy nomulkiy huquqlar yuzasidan qilingan da'volar bundan mustasno;

intellektual mulk huquqi bu nomoddiy ne'matga bo'lgan mulk huquqidir va mazkur huquqni tasarruf etish, jumladan, tijoratlashtirish huquqi muallif (huquq egasi)ga tegishlidir (nomoddiy ne'matlar nazariyasi);

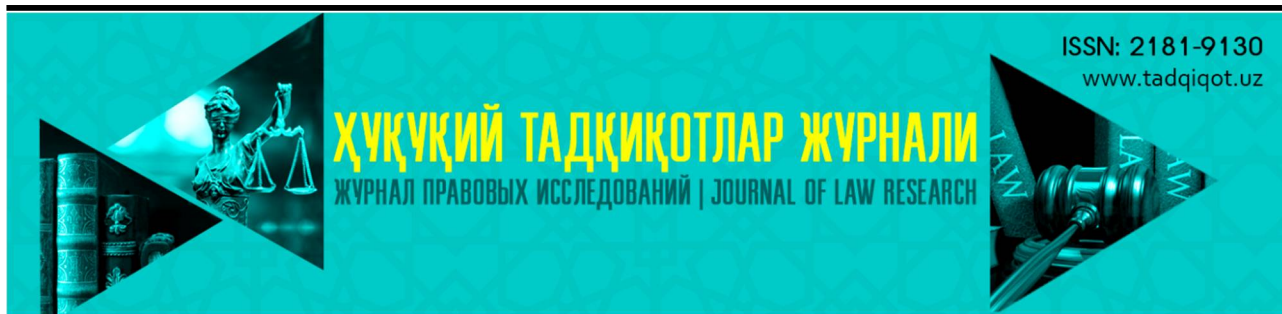
intellektual mulk obyektlaridan adolatli foydalanish omillari mavjud bo'lgan taqdirda mazkur holatlar uchun haq to'lanishi talab etilmaydi (adolatli foydalanish doktrinasii). Ya'ni bu tijoratlashtirish hisoblanmaydi va muallif (huquq egasi) ham foydalanganlik uchun haq olish huquqidan mahrum bo'ladi.

Shuningdek, yuqoridagilarga qo'shimcha ravishda intellektual mulk obyektlari axloqiy nuqtai nazardan imkon qadar axloqsizlik, zo'ravonlik va boshqa tinchlik hamda insoniyat xavfsizligiga qarshi qaratilgan ishlarga xizmat qilmasligi kerak, deyish mumkin. Mazkur talab bunday intellektual mulk obyektlarini yaratish yoki foydalanish huquqini berishning shartnoma predmeti bo'lmashligi kerakligini ham anglatadi. Umuman olganda, xalqaro inson huquqlariga putur yetkazuvchi har qanday intellektual mulk obyektlari shartnomaviy-huquqiy munosabatlar obyekti bo'lmashligi maqsadga muvofiq.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. F. Scott Kieff, Property Rights and Property Rules for Commercializing Inventions, 85 Minn. L. Rev. 697 (2001).
2. Гхош Ш. Имплементация доктрины исчерпания прав: выводы, основанные на национальном опыте. (Ghosh S. Implementation of the doctrine of exhaustion of rights: conclusions based on national experience) Trade policy / 2015. № 4/4.
3. L. Donald Prutzman, Eric Stenshoel. The Exhaustion Doctrine in the United States. New York State Bar Association International Law and Practice Section Fall Meeting —2013 Hanoi, Vietnam. P. 2-3
4. М.С.Нургалеев. Понятие и принципы исчерпания исключительного права на товарный знак. Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки, 2017. №3. (M.S. Nurgaleev. The concept and principles of exhaustion of the exclusive right to a trademark. Humanities, socio-economic and social sciences, 2017. No. 3)
5. Noreen Wiscovitch Rentas, Moral Rights Exclusion in the North American Free Trade Agreement and the General Agreement on Tariff and Trade: A Legal Proposal for the Inclusion of Moral Rights in Future Free Trade Agreements in Latin America and the Caribbean, 35 REV. DER. P.R. 97 (1996).
6. DIEGO ESPÍN CÁNOVAS, MANUAL DE DERECHO CIVIL ESPAÑOL, DERECHOS REALES, VOLUME 2, 392-398 (7th ed. 1985).
7. Elizabeth Schéré. Where is the Morality? Moral Rights in International Intellectual Property and Trade Law. Fordham International Law Journal. Volume 41, Issue 3 2018 Article 6.

8. See, for example, Justin Hughes, "The Philosophy of Intellectual Property," *Georgetown Law Journal* 77 (1988): 287, at 299-330. These initial impressions are examined in more detail in part III, below.
9. Niels van Dijk. *A Conflict-Based Approach to Intellectual Rights*. Monograph Book. Published: 28 Jul 2017. <https://doi.org/10.4337/9781786432506>
10. Kohler, J. (1894). *Die Idee des geistigen Eigentums*. *AcP*, 32, 99–167
11. Kohler, J. (1880). *Das Autorrecht*. Jena: Verlag von Gustav Fischer
12. Kohler, J. (1900). *Handbuch des deutschen Patentrechts in rechtsvergleichender Darstellung*. Mannheim: J. Bensheimer Verlag
13. О.А.Куликов. Добросовестное использование объектов авторского права. Москва – 2021. (O.A.Kulikov. *Fair use of copyrighted works*. Moscow – 2021)
14. Copyright Law of the United States and Related Laws Contained in Title 17 of the United States Code. // URL: <https://www.copyright.gov/title17/title17.pdf>
15. Луткова О.В. “Доктрина добросовестного использования произведений в современном авторском праве США” // *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2016. № 2. С. 186–199. (Lutkova O.V. “Fair Use doctrine of works in modern US copyright law” // *Law. Journal of the Higher School of Economics*. 2016. No. 2. pp. 186–199)
16. Абдулманнон Абдуллоҳ. Тижорат ва ишлаб чиқариш ҳақида тасаввур – Т.: “Hilol-Nashr”, 2022. (Abdulmannon Abdullah. *A vision of trade and production* - T.: "Hilal-Nashr", 2022.)

12.00.04-ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ТРЕТЕЙСКИЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ

Xakberdiyev Abdumurad Abdusaidovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
dotsenti, yuridik fanlar doktori (DSc).
E-mail: m.hakberdiyev@mail.ru

HAkamLIK SUDLARINING VAKOLATLI SUDLAR BILAN O‘ZARO FAOLIYATINING MODDIY VA PROTSESSUL HUQUQIY TARTIBI

For citation: Khakberdiyev Abdumurad Abusaidovich. SUBSTANTIVE AND PROCEDURAL LEGAL PROCEDURE OF INTERACTION OF ARBITRATION COURTS WITH COMPETENT COURTS. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Dunyo miqyosida fuqarolik va iqtisodiy nizolarni muqobil usullar orqali hal qilishga qaratilgan sud ishlarini yuritish mexanizmlarini takomillashtirish, soddalashtirilgan ish yuritish turlarini rivojlantirish, yarashuv tartib-taomillarini qo‘llash orqali hakamlik sud ishlarining yuritilishida samaradorlikka erishish, vakolatli sudlarning ish hajmini kamaytirish, protsessual tartib va mexanizmlarni ixchamlashtirish, shuningdek ushbu sohadagi ilmiy tadqiqotlar olib borishni kuchaytirish zaruriyati mavjud. Ta’kidlab o‘tish joizki, bugungi kunda nizolarni muqobil hal etishga bo‘lgan huquq va vakolatlarni to‘g‘ri belgilash, nizolarni hakamlik sudlarida hal etish jarayonini takomillashtirish, hal qiluv qarorlari ijrosini tan olish hamda ijro etish masalalariga muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadigan tadqiqot yo‘nalishlari sifatida alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu o‘rinda ta’kidlab o‘tish joizki, bugungi kunda vakolatli sudlardan tashqari nizolarni muqobil tartibda hal qilishda hakamlik sudlari tomonidan ham fuqarolik va iqtisodiy nizolar bo‘yicha bir qancha ishlar ko‘rib chiqilishida turli muammolar uchrab turibdi. Mazkur maqolada hakamlik sudlarining vakolatli sudlar bilan o‘zaro faoliyatining moddiy va protsessul huquqiy tartibi tahlil qilingan holda o‘rganilib chiqiladi. Shuningdek, bu borada tegishli ravishda milliy qonunchiligimizga taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: hakamlik sudi, vakolatli sud, hakamlik muhokamasi, da’voni ta’minlash, nizo, arbitraj, normativ-huquqiy xujjat, qonun, kodeks.

Хакбердиев Абдумурад Абдусaidович,
Доцент Ташкентского государственного
юридического университета
доктор юридических наук (DSc),
E-mail: m.hakberdiyev@mail.ru

МАТЕРИАЛЬНЫЙ И ПРОЦЕССУАЛЬНО-ПРАВОВОЙ ПРОЦЕДУРА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ТРЕТЕЙСКИХ СУДОВ С КОМПЕТЕНТНЫМИ СУДАМИ

АННОТАЦИЯ

В мировом масштабе существует необходимость совершенствования механизмов судопроизводства, направленных на разрешение гражданских и экономических споров альтернативными методами, развития упрощенных видов делопроизводства, повышения эффективности третейского судопроизводства за счет применения примирительных процедур, сокращения объема работы компетентных судов, облегчения процессуальных процедур и механизмов, а также усиления проведения научных исследований в данной области. Следует отметить, что сегодня особое внимание уделяется вопросам правильного определения прав и полномочий на альтернативное урегулирование споров, совершенствования процесса урегулирования споров в третейских судах, признания и приведения в исполнение решений, в качестве направлений исследования, имеющих важное научно-практическое значение. Здесь стоит отметить, что сегодня, помимо компетентных судов, различные проблемы возникают при рассмотрении ряда дел гражданских и экономических споров арбитражными судами при альтернативном разрешении споров. В данной статье анализируется материальный и процессуально-правовой порядок взаимодействия арбитражных судов с компетентными судами. В этой связи также будут разработаны предложения и рекомендации для нашего национального законодательства.

Ключевые слова: третейский суд, компетентный суд, третейский разберательство, обеспечение иска, споров, арбитраж, нормативный правовой акт, закон, кодекс.

Khakberdiev Abdumurad Abusaidovich,

Associate professor of Tashkent State University of Law,

Doctor of Science in Law (DSc)

E-mail: m.hakberdiev@mail.ru

SUBSTANTIVE AND PROCEDURAL LEGAL PROCEDURE OF INTERACTION OF ARBITRATION COURTS WITH COMPETENT COURTS

ANNOTATION

On a global scale, there is a need to improve judicial mechanisms aimed at resolving civil and economic disputes by alternative methods, develop simplified types of paperwork, increase the efficiency of arbitration proceedings through the use of conciliation procedures, reduce the workload of competent courts, simplify procedural procedures and mechanisms, and strengthen scientific research in this area. It should be noted that today special attention is paid to the issues of correct determination of rights and powers for alternative dispute resolution, improvement of the process of dispute resolution in arbitration courts, recognition and enforcement of decisions, as areas of research that have important scientific and practical significance. It is worth noting here that today, in addition to competent courts, various problems arise when a number of cases of civil and economic disputes are considered by arbitration courts under alternative dispute resolution. This article analyzes the range of disputes resolved by arbitration courts. It is also analyzed that the consideration of individual labor disputes by arbitration courts is a requirement of today, its advantages are studied and proposals and recommendations are developed for our national legislation in this regard. This article analyzes the material and procedural legal order of interaction between arbitration courts and competent courts. In this regard, proposals and recommendations for our national legislation will also be developed.

Keywords: arbitration court, competent court, arbitration proceedings, claim settlement, dispute, arbitration, normative legal act, law, code.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mulkchilikning barcha shakllari tengligini belgilab qo'yildi, xususiyl mulkning erkin rivojlanishini kafolatlandi, jamiyatning bozor taraqqiyot yo'liga o'tishni oldindan belgilab berildi. Shuningdek, fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda

mustahkamlab qo'yilgan huquq va erkinliklari daxlsiz bo'lib, mazkur huquq va erkinliklardan sudning qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kimni haqqi yo'qligini belgilab berdi.

Bugungi kunda mamlakatning bozor iqtisodiyotiga jadal ravishda o'tishi va fuqarolik muomalasining rivojlanishi bilan nizolar soni bir necha baravarga ko'paydi desak adashmagan bo'lamiz. Zamonaviy jahon amaliyotida nizolarning asosiy qismi, shu jumladan fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiquvchi hamda tadbirkorlik subyektlari o'rtasida vujudga keluvchi iqtisodiy nizolarning 70-80 foizi muqobil tartibda hal qilish usullaridan foydalaniladi, ular orasida esa asosiy o'rinni be'vosita hakamlik muhokamasi egallab kelmoqda [1, 152-b]. Xususan, Singapur davlatida 2019-yilda jami nizolarning 95 foizi hakamlik sudlari qolgan 5 foizi esa vakolatli sudlar tomonidan ko'rib hal qilingan [2].

Hakamlik sudlari, bizning nazarimiz bo'yicha, fuqarolik jamiyatining asosiy institutlaridan biri hisoblanadi. Kuchli fuqarolik jamiyatisiz zamonaviy huquqiy davlatning mavjudligi va faoliyat yuritishi mumkin emas. Rivojlangan G'arb davlatlarining tajribasi shuni ko'rsatadiki, fuqarolar va tadbirkorlar hakamlik sudlariga juda ijobiy munosabatda bo'lishadi, chunki hakamlik jarayonlari fuqarolik va iqtisodiy faoliyatdagi nizo hamda boshqa muammolarni tez va samarali hal qilish uchun yaratilgan. Binobarin, ayni damda mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish sharoitida hakamlik sudi institutini keng ravishda rivojlantirish nihoyatda zarurdir.

O'zbekiston Respublikasining "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida"gi Qonunining 36-moddasiga ko'ra, xo'jalik shartnomasini tuzish, undagi majburiyatlarni ijro qilish, qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish hamda bekor qilishda tomonlar o'rtasida nizo kelib chiqsa, shu jumladan shartnoma doirasida kelib chiqqan zararni o'rni qoplash xususidagi nizo qonunchilikda tartibga solingan qoidalar bo'yicha iqtisodiy sud yoki mazkur shartnomada inobatga olingan holatlarda yoxud tomonlarning o'zaro kelishuviga asosan — hakamlik sudi ko'rib chiqadi [3].

Shu munosabat bilan, O'zbekiston hududida fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiquvchi hamda tadbirkorlik subyektlari o'rtasida vujudga keluvchi iqtisodiy nizolarni hal etishga qaratilgan davlat sud ishlarini yuritishning muqobil shakli sifatida hakamlik muhokamasi ancha keng tarqalib, bugungi kunda adliya organlari tomonidan 255 tadan ortiq doimiy faoliyat ko'rsatuvchi hakamlik sudlari ro'yxatdan o'tkazilgan [4].

Hakamlik sudi fuqarolik-huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni, shu jumladan, tadbirkorlik va boshqa xo'jalik faoliyati jarayonida, lekin ular bilan cheklanmagan holda, iqtisodiy nizolarni hal qiladi, qonun hujjatlariga muvofiq hakamlik sudida ko'rib chiqilishi mumkin bo'lmagan nizolar bundan mustasno.

Shunday qilib, O'zbekistonda hakamlik sudlari institutini shakllantirish va faoliyat ko'rsatishi, doimiy faoliyat yurituvchi hakamlik sudlari sonining ortishi va ular tomonidan fuqarolik-huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni, shu jumladan, tadbirkorlik subyektlari o'rtasida vujudga keluvchi iqtisodiy nizolarni ko'rib chiqishi uchun obyektiv shart-sharoitlar yaratildi. Biroq, hakamlik sudlari nodavlat organlari sifatida faoliyat yuritib, vakolatli sudlar kabi vaqtinchalik majburlor choralarini qo'llash, o'z qarorlarini ijro etish va hokazolarga haqli emas. Bundan tashqari, bir qator hollarda hakamlik muhokamasi taraflari hakamlik sudlarining qarorlari bo'yicha nizolashishda, bu ularning tizimining yetishmasligi tufayli vakolatli sudlarga o'xshab yuqori instansiyaga murojaat qilishni mutlaqo imkonsiz qiladi.

Shu munosabat bilan, hakamlik sudlari o'zlarining kundalik yurisdiksiyaviy faoliyatida vakolatli sudlar, ham iqtisodiy sudlari, ham fuqarolik sudlari bilan o'zaro hamkorlik qilishga, davlat sudlarning vakolatlaridan foydalanishga majbur bo'lmoqdalar.

Hakamlik sudlarining vakolatli sudlarga nisbatan o'ziga xos jihatlarni takomillashtirish maqsadida murakkab va ko'p qirrali huquqiy hodisani ifodalovchi "hakamlik va vakolatli sudlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar" tushunchasi ma'lum darajada shartli hisoblanishini ta'kidlab o'tish joizdir. Ushbu holat quyidagi sabablarga ko'ra yuzaga keladi:

Birinchidan, muvaqqat hakamlik sudi (ad hoc) tomonidan ish hal qilinganidan keyin hal qiluv qarori ish materiali bilan birgalikda saqlash uchun vakolatli sudga yuboriladi va bunda muvaqqat hakamlik sudi vakolatli sud bilan o'zaro aloqada bo'lgan tashkilot sifatida emas, balki aslida ishni ko'rib chiqqan va hal qilgan hakamlik sudi sifatida gavdalanadi. Buning sababi, muvaqqat hakamlik sudi (ad hoc) tashkilot emasligi va hech qanday tashkiliy-huquqiy shaklga ega emasligi, u taraflar tomonidan bitta aniq nizoli huquqiy munosabatlarni hal qilish uchun tuziladi va keyinchalik o'z faoliyatini tugatadi.

Ikkinchidan, hakamlik sudida ko'rib chiqilayotgan nizo bo'yicha da'voni ta'minlash to'g'risidagi ariza bilan vakolatli sudga murojaat hakamlik sudi tomonidan amalga oshirilmasdan aksincha, hakamlik muhokamasining manfaaddori tomonidan amalga oshiriladi. Vakolatli sud hakamlik sudining hal qiluv qarorini bekor qilish yoki uni ijro etish uchun ijro varaqasini berish to'g'risidagi ariza bilan murojaat qilishda ham hakamlik sudi tomonidan amalga oshirilmasdan, balki taraflar tomonidan amalga oshiriladi.

Uchinchidan, faqat hakamlik sudining hal qiluv qarorini bekor qilish yoki uni ijro etish uchun ijro varaqasini berish to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish jarayonida vakolatli sud qonun hujjatlarida nazarda tutilgan qoidalarga muvofiq hakamlik sudining ish materiallarini va dalillarni talab qilish uchun ishni hal qilgan doimiy foilyat ko'rsatuvchi hakamlik sudi bilan bevosita o'zaro hamkorlik qilishi mumkin [5, 160-b].

Sud tizimining samaradorligi va nizolarni hal qilishning muqobil shakllarini rivojlantirishning muvaffaqiyati vakolatli va hakamlik sudlarining sudyalari tomonidan qonunlarni aniq va to'g'ri qo'llanilishiga bog'liq. Shu munosabat bilan, hakamlik sudlari va vakolatli sudlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning quyidagi asosiy yo'nalishlari mavjud:

- vakolatli yoki hakamlik sudlarida ishlarni ko'rib chiqishda yurisdiksiyadagi o'zgarishlar;
- da'voni ta'minlash yuzasidan choralar ko'rish to'g'ridagi arizalarni ko'rish;
- hakamlik sudlarining hal qiluv qarorlari yuzasidan nizolashish haqidagi arizalarni ko'rib chiqish;
- hakamlik sudlarining hal qiluv qarorlarini majburiy ijro etish uchun ijro varaqalari berish to'g'risidagi arizalarni ko'rib chiqish.

Vakolatli yoki hakamlik sudlarida ishlarni ko'rish jarayonida yurisdiksiyaning o'zgarishi holatlari amaliyotda tez-tez uchrab turadigan holatlardan biridir. Masalan, fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiqib, yuzaga keladigan yoki yuzaga kelishi mumkin bo'lgan hamda iqtisodiy sudga taalluqli bo'lgan nizo taraflarning kelishuviga binoan, iqtisodiy sud hal qiluv qarori chiqarguniga qadar hakamlik sudiga ko'rish uchun topshirilishi mumkin [6]. Shu bilan birga, har qanday manfaaddor shaxs o'zining buzilgan yoki nizoli bo'lgan huquqlari yoki qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish uchun shartnomada hakamlik muhokamasi sharti nazarda tutilgan hollarda esa O'zbekiston Respublikasining Iqtisodiy protsessual kodeksida belgilangan tartibda iqtisodiy sudiga murojaat qilishga haqlidir. Shu bilan birga, agar boshqa taraf ishni iqtisodiy sudida ko'rib chiqishga rozi bo'lsa, bu taraflarning nizoning yurisdiksiyasiga doir shartnoma shartlarini o'zgartirganligini bildiradi. Biroq, Fuqarolik protsessual kodeksida fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiqqan nizolar fuqarolik sudida ko'rib chiqilishi davomida, sudya alohida xonaga kirgunga qadar taraflar ushbu nizoni ko'rish uchun hakamlik sudiga murojaat qilishi yuzasidan o'zaro kelishuvga erishilgan bo'lsa, bunday holatlarda mazkur nizo hakamlik sudiga ko'rish uchun topshirilishi mumkinligi qayd etilmagan.

Professor F.Otaxonovning fikriga ko'ra, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning ushbu nizoni hakamlik sudiga yoki arbitrajga ko'rish uchun topshirish to'g'risidagi kelishuvi mavjud bo'lib, hakamlik sudiga yoki arbitrajga murojaat qilish imkoniyati boy berilmagan bo'lsa va, agar ishning iqtisodiy sudda ko'rinishiga qarshi bo'lgan javobgar o'zining nizoning mazmuni bo'yicha birinchi arizasidan kechiktirmay nizoni hakamlik sudining yoki arbitrajning hal qiluviga o'tkazish to'g'risida iltimosnoma bersa iqtisodiy sudi da'vo arizasini ko'rmasdan qoldiradi [7, 54-b]. Bunday holda, ish taraflarning kelishuvida nazarda tutilgan hakamlik sudiga o'tkaziladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bu nizolarni hal qilish usulini tanlashning muqobilidir, chunki nizoni hakamlik sudiga o'tkazish yoki ushbu nizoni iqtisodiy sudda hal qilish taraflarning o'zlari tomonidan amalga oshiriladi [8, 15-b].

Hakamlik sudi yurituvdagi ish bo'yicha vakolatli sud tomonidan da'voning ta'minlanishi bugungi kunda dolzarb mummolardan biridir.

Da'voni ta'minlash – bu da'vo qanoatlantirilgan taqdirda da'volarni amalga oshirish imkoniyatini kafolatlaydigan sud tomonidan belgilangan choralarni ko'rish. Da'voni ta'minlashning ahamiyati shundaki, u da'vogarning qonuniy manfaatlarini himoya qiladi, agar javobgar noto'g'ri ish qilgan bo'lsa yoki umuman choralarni ko'rmaslik hakamlik sudining hal qiluv qarorini ijro etmaslikka olib kelishi mumkin [9, 313-314 betlar].

Da'voni ta'minlash choralari – bu agar hakamlik sudi tomonidan qabul qilingan qarorning ijrosi qiyinlashi yoki ijro qilinishi mumkin bo'lmay qolishi mumkin bo'lgan hollarda vaklotli sud tomonidan qabul qilinadigan choralardir [10, 64-b].

Hakamlik muhokamasida da'voni ta'minlash masalasi turli mamlakatlarda turlicha hal qilinadi. Xususan, Angliyada 1996-yil qabul qilingan "Arbitraj to'g'risida"gi Qonunning 1-qismi 39-moddasiga muvofiq, hakamlik (arbitraj) sudi vakolatli sudan mustaqil ravishda da'voni ta'minlash choralarini qo'llash huquqi mavjud. Bunda hakamlik sud mazkur nizo o'zinig ish yurituvda bo'lishi lozim. Xududiylik bo'yicha yoki o'zga hakamlik sudining yurituvdagi ishlar bo'yicha da'voni taminlash yuzasida chora ko'rishga vakolati mavjud emas [11, 45-b]. Agar manfaatdor shaxs o'z arizasida da'von taminlash turlaridan biron biri ko'rsatilgan bo'lsa, mazkur nizo ushbu hakamlik sudning yurituvda bo'lib, dalillarni saqlash, kelajakdagi sudning hal qiluv qarorlarini ijrosini ta'minlash maqsadida hakamlik sudi tomonidan da'voni ta'minlash bo'yicha buyruq chiqaradi [12, 223-b]. Binobarin, shoshilinch holatlarda sud tomonlarni oldindan xabardor qilmasdan da'voni ta'minlash yuzasidan buyruq chiqarishi mumkin [13, 122-b].

Bundan tashqari, Xitoy Xalq Respublikasida 1994-yil qabul qilingan "Arbitraj to'g'risida"gi Qonunning 28, 46 va 68-moddalariga muvofiq, taraflar mulk va dalillarni saqlash hamda yurituvdagi ish doirasida boshqa da'volarni ta'minlash bo'yicha hakamlik (arbitraj) sudiga murojaat qilishi mumkin. Biroq, bevosita hakamlik sudi da'volarni ta'minlash bo'yicha mustaqil qaror yoki ajrim qabul qilish vakolatiga ega emas. Arbitraj qonunining 28-moddasi 2-qismi va Fuqarolik protsessining 272-moddasiga binoan, mulk va dalillarni saqlash hamda da'voni ta'minlash yuzasidan faqat vakolatli (davlat) sudlari qaror qabul qilish mumkin. Agar hakamlik sudi yurituvdagi ish bo'yicha da'voni ta'minlash bo'lsa, bunday hollarda da'vogar javobgarining mol-mulk joylashgan yoki yashash joyidagi vakolatli sudga ariza bilan murojaat qiladi [14, 10-b].

O'zbekistonda esa qonun chiqaruvchi hakamlik sudlariga vakolatli sud orqali da'voni ta'minlash imkonini taqdim qilib, hal qiluv qarorining ijro etilishi eng muhim prinsipi ekanligi va taraflar avvaldan sud tomonidan chiqariladigan, shu jumladan, ularning huquqlarini cheklaydigan hujjatlarga bo'ysunishga tayyorligidan kelib chiqishini belgilab berdi. Bunday choralarni ko'rmaslik sud hal qiluv qarorlarini ijro etishni qiyinlashtiradi yoki ijroni amalga oshirishni yo'qqa chiqaradi.

Shuningdek, da'voni ta'minlash mazkur da'vo qanoatlantirilgan taqdirda da'vo talablarini amalga oshirish imkoniyatini kafolatlovchi vakolatli sud tomonidan belgilanib, tasdiqlangan choralarni ko'rilishini o'zida namoyon etadi. Da'voni ta'minlashning mazmun va mohiyati shundaki, agar javobgar insofsiz harakat qilgan holda yoki choralarning umuman ko'rilmaligi natijasida hakamlik sudi hal qiluv qarorining ijro etilish mumkin bulmasligini keltirib chiqarishi mumkin bo'lsa, da'voni ta'minlashda da'vogarning qonuniy manfaatlarini albatta himoya qilinadigan bo'ladi.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish joyizki, agar nizoni ko'rib chiqish davomida, javobgar mulkni berkitishi, o'zining shaxsiy ehtiyojlari yo'lida tasarruf qilib yuborishi, o'zganing hisob raqamiga o'tkazish yoki boshqa usullar bilan yo'q qilib yuborilishi haqida yetarlicha asoslangan taxmin bo'lgan taqdirda, da'voni ta'minlash bo'yicha tegishli chora-tadbirlar zarur bo'lib qolishi mumkin. Zarur bo'lgan hollarda da'vo qisman ta'minlanishi ham mumkin. Masalan, ko'rib chiqilayotgan nizo doirasida da'voni ta'minlash bir nechta talablardan iborat bo'lsa, bunday holatda uning alohida talablarini ta'minlash zarur bo'lishi mumkin. Biroq, taqdim qilingan ham dastlabki, ham qarshi

da'vo bo'yicha da'voni ta'minlashga yo'l qo'yiladi. Da'voni ta'minlash yuzasida vakolatli sudga murojaat qilish faqatgina hakamlik muhokamasi taraflarining arizasi bo'yicha amalga oshiriladi. Da'voni ta'minlash bo'yicha murojaat hakamlik sudi tomonidan amalga oshirilishi qonun hujjatlarida nazarda tutilmagan. Biroq, 2006-yil "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi Qonunning 32-moddasi 2-qismiga ko'ra, agar hakamlik muhokamasi taraflari boshqacha shartlashmagan bo'lsalar, hakamlik sudi hakamlik muhokamasi taraflaridan birining iltimosiga ko'ra da'voni ta'minlash choralari ko'rish to'g'risida ajrim chiqarishi mumkin. Lekin, hakamlik sudi berilgan vakolatlardan amaliyotda to'g'ri foydalanmaganligi sababli 2014-yilda "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi Qonunning 32-moddasi 2-qismi olib tashlandi [15].

Eng muhimi shundaki, da'voni ta'minlash hakamlik sudi o'z ish yurituviga qabul qilinishi bilan yoki hakamlik muhokamasining har qanday bosqichida amalga oshirilishi mumkin va bunda taqdim qilingan da'volargina ta'minlanishi lozim. Lekin, kelajakda da'vo sifatida taqdim qilinishi ko'zda tutilgan talablarni ta'minlash imkoni qonun hujjatlarida nazarda tutilmagan. Demak, hali da'vo taqdim qilinmasdan turib, uning ta'minlanishi qat'iyan man etiladi. Shuningdek, hakamlik sudining hal qiluv qarori qabul qilinib, qonuniy kuchga kirgandan so'ng da'volar ta'minlanishi ham mumkin emas desak adashmagan bo'lamiz.

Xitoylik professorlar Lyu Syaouxun va Yan Linglarning fikricha, hakamlik sudi yurituvdagi ishlar doirasida da'voni ta'minlash bo'yicha vakolatli sud va hakamlik sudi o'rtasidagi munosabatlarning uzviy bog'liqligiga qat'iy e'tibor qaratish zarur. Shu munosabat bilan, ushbu holatlarda vakolatli sud hakamlik sudiga yordamchi sud emas aksincha nazoratni amalga oshiruvchi sifatida qaralishi lozim. Bunga sabab shundaki, Xitoy Xalq Respublikasining sud tizimi hakamlik sudlariga nisbatan ishonchsizlikni boshdan kechirmoqda, shuning uchun ularning ayrim faoliyatlarini vakolatli sud orqali nazorat qilib turish maqsadga muvofiqdir [16, 656-b].

Milliy qonunchiligimizda da'voni ta'minlash to'g'risidagi ajrim ustidan xususiy shikoyat berilishi yoki xususiy protest keltirilishi mumkin, lekin bu ajrimning ijrosini to'xtatmaydi. Aksincha, da'voni ta'minlashni bekor qilish to'g'risidagi yoki da'voni ta'minlashning bir turini boshqasi bilan almashtirish to'g'risidagi sudning ajrimi ustidan xususiy shikoyat berilishi yoki xususiy protest keltirilishi bu ajrimning ijrosini to'xtatib qo'yadi.

Hakamlik sudida ko'rib chiqilayotgan da'voni ta'minlash haqidagi ariza hakamlik muhokamasi tarafiga quyidagilar bo'yicha vakolatli sudni tanlash imkoni beriladi:

- a) hakamlik sudi joylashgan manzili bo'yicha;
- b) javobgarning joylashgan joyi (yashash manzili) bo'yicha;
- v) javobgarning mol-mulki joylashgan joy bo'yicha. Mazkur norma "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi Qonunning 32-moddasi va Fuqarolik protsessual kodeksning 105-moddasida o'z aksini topgan [17].

Hakamlik sudida ko'rib chiqilayotgan da'voni ta'minlash haqidagi ariza hakamlik muhokamasi tarafiga tomonidan hakamlik sudi joylashgan yerdagi yoxud javobgar joylashgan yerdagi yoki yashaydigan joydagi yoki javobgarning mol-mulki turgan joydagi vakolatli sudga beriladi [18, 65-b].

Shu bilan birga, Iqtisodiy protsessual kodeksining 37-moddasi 4-qismida vakolatli sudni aniqlashning boshqa mezonlari ham belgilangan: a) hakamlik sudi joylashgan yerda; b) qarzdor davlat ro'yxatidan o'tgan joyda; v) agar qarzdor davlat ro'yxatidan o'tgan joy noma'lum bo'lsa, uning mol-mulki turgan joyda [19].

Da'voni ta'minlash to'g'risidagi ariza vakolatli sudning sudyasi tomonidan ariza tushgan kuniyoq javobgarni va ishda ishtirok etuvchi boshqa shaxslarni xabardor qilmagan holda hal qilinadi. Da'voni ta'minlash to'g'risidagi arizani ko'rib chiqish natijalari bo'yicha ajrim chiqariladi [20].

Hakamlik sudi o'z yurituvdagi ishni yuritishni to'xtatish natijasida da'voni ta'minlashni majburiy rad qilishga olib kelmaydi, chunki qonun chiqaruvchi bunday majburiyatni belgilab qo'ymagan. Buning natijasida, da'voni ta'minlashning saqlanib qolish oqibatlariga olib kelishi mumkin. Mazkur masalani hal etishda vakolatli sud sud ishi bo'yicha ish yuritish to'xtatilgan davr uzoq davomli bo'lishi mumkinligini, buning natijasida javobgarning huquqini davom etuvchi va belgilanmagan muddatga cheklab qo'yishini hisobga olishi kerak bo'ladi. Javobgar tomonidan

berilgan ariza bo'yicha ya'ni da'voni ta'minlashni rad qilish to'g'risidagi masala vakolatli sud majlisida ko'rib chiqiladi, taraflarning ularga kelmasligi majlislar o'tkazilishiga to'sqinlik qilmaydi. Da'voni ta'minlashni rad qilish borasidagi vakolatli sud ajrimi ustidan Iqtisodiy va Fuqarolik protsessual kodekslarida nazarda tutilgan umumiy asoslar bo'yicha shikoyat qilinishi mumkin.

Amaldagi protsessual qonunchilikka ko'ra quyidagi da'voni ta'minlash choralari mavjud:

- 1) javobgarga tegishli bo'lgan mol-mulk yoki pul mablag'larini xatlab qo'yish;
- 2) javobgarga muayyan harakatlarni qilishni taqiqlash;
- 3) boshqa shaxsga nizoning predmetiga aloqadorligi bilan bog'liq bo'lgan biron-bir harakatlarni qilishni taqiqlab qo'yish;
- 4) ma'lum bir ijro hujjati yoxud boshqa hujjat bo'yicha undirish masalasi yuzasidan ma'lum bir xatti-harakatlarni to'xtatib turish [21, 92-b].

O'zbekiston Respublikasi IPKning 8, 28 va 29-boblariga, FPKning 9, 38 va 39-boblariga muvofiq, hakamlik muhokamasi bilan bog'liq ishlar vakolatli sud tomonidan ish yuritishning umumiy qoidalari bo'yicha ko'rib chiqiladi.

Da'voni ta'minlash to'g'risidagi arizada quyidagilar ko'rsatilishi kerak:

- ☞ ariza berilgan sudning nomi;
- ☞ taraflarning nomlari (famiyasi, ismi va otasining ismi), ularning joylashgan joyi (pochta manzili) va yashash joyi;
- ☞ nizo predmeti;
- ☞ da'voni ta'minlash choralari ko'rish zarurligini asoslash;
- ☞ da'vogar ko'rishni so'ragan da'voni ta'minlash chorasini turi;
- ☞ ilova qilingan hujjatlar ro'yxati.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksida arizachidan da'voni ta'minlash to'g'risidagi arizada qarzdor davlat ro'yxatidan o'tkazilgan joyni ko'rsatilishi talab qilinmaydi.

Shu sababli, hozirgi vaqtda da'voni ta'minlash choralari ko'rish uchun ariza berilishi kerak bo'lgan vakolatli sudni aniqlashning yagona mexanizmi mavjud emasligi yaqqol ma'lum bo'lib turibdi. O'zbekiston Respublikasining "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi Qonunida, O'zbekiston Respublikasi FPKda va IPKda mavjud mexanizmlar bir-biriga to'g'ri kelmaydi.

Da'voni ta'minlash to'g'risidagi arizaga hakamlik sudiga da'vo ariza taqdim qilinganligi va bu bo'yicha ish yurituvga olinganligi hamda boshqa ma'lumotlar to'g'risidagi dalillar ilova qilinadi. Biroq, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksida bunday dalil bo'lishi mumkin bo'lgan narsalar nazarda tutilmagan. Bizning fikrimizcha, bunday dalillarga, xususan: a) da'vo arizasining ko'rib chiqish uchun qabul qilinganligi to'g'risidagi hakamlik sudining belgisi qo'yilgan da'vo arizasining nusxasi; b) da'vo arizasini ish yuritishga qabul qilish, hakamlik sudining tarkibini shakllantirish va ishni hakamlik muhokamasiga tayinlash to'g'risidagi ajrim va boshqa mumkin bo'lgan xujjatlar.

Hakamlik sudi yurituvdagi ish doirasida da'voni ta'minlash choralari hakamlik sudida ishtirok etuvchi tarafning arizasiga binoan vakolatli sud tomonidan ko'rilishi mumkin va vakolatli sud tomonidan ariza kelib tushgan kundan keyingi kundan kechiktirmay ishtirok etuvchi shaxslarni xabardor qilmasdan ko'rib chiqiladi (O'zR FPK 107-moddasi va IPK 96-moddasi).

IPKning 96-moddasiga ko'ra, da'voni ta'minlash to'g'risidagi arizani ko'rib chiqish natijalari bo'yicha ajrim chiqariladi, uning nusxasi ishda ishtirok etuvchi shaxslarga yuboriladi. Biroq, FPKning 107-moddasida esa da'voni ta'minlash to'g'risidagi arizani ko'rib chiqish natijalari bo'yicha ajrim chiqarilishi qayd etilib, ishda ishtirok etuvchi shaxslarga ajrim nusxasi taqdim qilishi ko'rsatilmagan. Bundan kelib chiqadiki, fuqarolik sudi da'voni ta'minlash to'g'risidagi arizani ko'rib chiqish natijasida chiqarilgan ajrim nusxasi taraflarga bermasligi bu qonunga zid emas deb topilishi mumkin bo'ladi.

Birinchidan, yuqoridagi olimlarning fikrlari va xorijiy tajribadan kelib chiqqan holda, biz Fuqarolik protsessual kodeksini yangi 26¹-moddasi ya'ni "26¹-modda. Fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiqib, yuzaga keladigan yoki yuzaga kelishi mumkin bo'lgan hamda fuqarolik sudga taalluqli bo'lgan nizo taraflarning kelishuviga binoan, fuqarolik sudi alohida xonaga

kirgunga qadar hakamlilik sudiga ko‘rish uchun topshirilishi mumkin” bilan yangi tahrirda to‘ldirishni taklif etamiz.

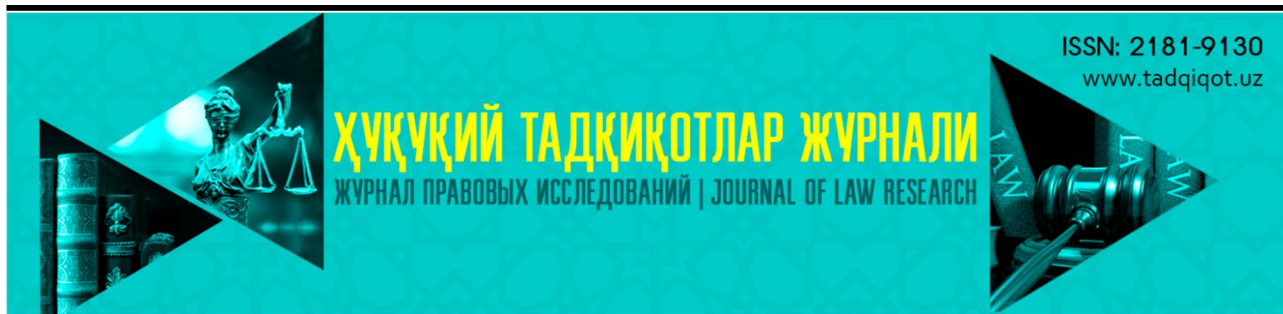
Ikkinchidan, biz O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksining 37-moddasi 4-qismidagi “shuningdek hakamlilik sudining hal qiluv qarorini majburiy ijro etish uchun ijro varaqasi berish to‘g‘risidagi” so‘zlarini chiqarib tashlab, shundan so‘ng bayon qilingan matni kabi O‘zbekiston Respublikasining “Hakamlilik sudlari to‘g‘risida”gi Qonuni 32-moddasi 2-qismi va O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 105-moddasi 5-qismini o‘xshash tahrirda o‘zgartirish orqali da‘voni ta‘minlash choralarini ko‘rish masalalarini tartibga soluvchi uchta normativ-huquqiy hujjatdagi nomuvofiqliklarni bartaraf etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Uchinchidan, Fuqarolik protsessual kodeksining 107-moddasi 2-qismidagi matnni “d‘voni ta‘minlash to‘g‘risidagi arizani ko‘rib chiqish natijalari bo‘yicha ajrim” so‘zlaridan keyin “chiqarilib, uning ko‘chirma nusxasi ishda ishtirok etuvchi shaxslarga yuboriladi.” degan so‘zlari bilan to‘ldirish maqsadga muvofiqdir.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Kun Fan. International Dispute Resolution Trends in Asia // Transnational Dispute Management. University of Iowa Law Library. 2014. P. 152. R. 7,15. file:///C:/Users/HP_110/Downloads/SSRN-id2341550%20(3).pdf; <https://iccwbo.org/publication/icc-dispute-resolution-statistics-2020/>
2. O‘zbekiston Hakamlilik sudlari assotsiatsiyasi raisi H.Mahmudov “Hakamlilik sudlari – nizolarni muqobil hal qilishning eng samarali usuli” mavzusidagi nutqi. 2021. (Speech by H. Mahmudov, Chairman of the Association of Arbitration Courts of Uzbekistan, on the topic “Arbitration courts - the most effective method of alternative dispute resolution”. 2021) <https://kknews.uz/uz/71189.html>.
3. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 2018. (Civil Code of the Republic of Uzbekistan. 2018) // <https://lex.uz/docs/3517337>
4. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining Doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi hakamlilik sudlarining reestri (Register of permanent arbitration courts of the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan). <http://www.minjust.uz/ru/interactive/registries/arbitration/reestr/>
5. Otaxonov F.X. Nizolarni muqobil hal qilish = Альтернативное разрешение споров // Maqolalar to‘plami. – T.: – 2022. – 160 b. (Otaxonov F.Kh. Alternative Dispute Resolution // Collection of Articles. – T.: – 2022. – p. 160)
6. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual // Milliy qonun hujjatlari ma’lumotlar bazasi 25.01.2018-y., –№ 02/18/IPK/0623). (Economic Procedural Code of the Republic of Uzbekistan // National Legislative Database 25.01.2018).
7. Foziljon Otaxonov “Некоторые вопросы взаимодействия третейских судов с компетентными судами” (In Russian) (Foziljon Otakhonov "Some issues of interaction between third-party courts and competent courts) // Uzbek Journal of Legal Studies. Nagoya, Japan. ISSN: 2334-6365. –№2. –2018. –P.54
8. Грешников А.Я. Судебная система и третейские суды: вопросы соотношения (The judicial system and arbitration courts: issues of correlation) // http://www.iusea.com/index.php?option=com_content&view=article&id=139:2012-02-08-08-12-04&catid=11&Itemid=39. P.15.
9. Комментарий к Закону Республики Узбекистан «О третейских судах» (Commentary on the Law of the Republic of Uzbekistan “On Arbitration Courts”), Tashkent, KONSAUDITINFORM-NASHR, 2007, pp.313-314
10. M.M.Mamasiddiqov, Sh.M.Masadikov, D.Yu.Xabibullaev, N.A.Azizov, I.M.Salimova. Hakamlilik muhokamasi // O‘quv qo‘llanma. –2016. –B. 64. (M.M.Mamasiddikov, Sh.M.Masadikov, D.Yu.Xabibullaev, N.A.Azizov, I.M.Salimova. Arbitration proceedings //Textbook. –2016. –P. 64.)
11. Mohmeded S. A Critical Analysis of Arbitral Provisional Measures in England and Wales. Brunel University, 2014. P. 45

12. Mohmeded S. A Critical Analysis of Arbitral Provisional Measures in England and Wales. Brunel University, 2014. P. 223
13. Shalaan W. Interim Measures in International Commercial Arbitration — A Comparative Study of the Egyptian, English and Scottish Law. University of Stirling, 2013. P. 122
14. Pisacane G., Murphy L., Zhang C. Arbitration in China. Rules & Perspectives. China Law, Tax & Accounting. Springer Singapore, 2016. P. 21; Hossain M. M. International Commercial Arbitration: The Need for Harmonized Legal Regime on Court Ordered Interim Measures of Relief // University of Toronto (Canada), ProQuest Dissertations Publishing, 2012. P. 10.
15. O‘zbekiston Respublikasining “Hakamlik sudlari to‘g‘risida”gi Qonun [Law of the Republic of Uzbekistan "On Arbitration Courts"]. <https://lex.uz/docs/1072079>
16. Liu X., Yang L. Redemption of Chinese Arbitration? — Comments on the Civil Procedure Law (2012) and Free Trade Zone Arbitration Rules // Chinese Journal of International Law. Vol. 13. Iss. 4. 2014. P. 656.
17. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual // Milliy qonun hujjatlari ma’lumotlar bazasi 25.01.2018-y., –№ 02/18/IPK/0623). (Economic Procedural Code of the Republic of Uzbekistan // National Legislative Database 25.01.2018).
18. M.M.Mamasiddiqov, Sh.M.Masadikov, D.Yu.Xabibullaev, N.A.Azizov, I.M.Salimova. Hakamlik muhokamasi // O‘quv qo‘llanma. –2016. –B. 64. (M.M.Mamasiddikov, Sh.M.Masadikov, D.Yu.Khabibullaev, N.A.Azizov, I.M.Salimova. Arbitration proceedings //Textbook. –2016. –P. 64.)
19. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual // Milliy qonun hujjatlari ma’lumotlar bazasi 25.01.2018-y., –№ 02/18/IPK/0623). (Economic Procedural Code of the Republic of Uzbekistan // National Legislative Database 25.01.2018).
20. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi // Milliy qonun hujjatlari ma’lumotlar bazasi 25.01.2018-y., –№ 02/18/IPK/0612). (Civil Procedure Code of the Republic of Uzbekistan // National Legislation Database 25.01.2018,)
21. Salimova I. Nizolarni hal qilishning muqobil usullari // O‘quv qo‘llanma. –2022. – B. 92. (Salimova I. Alternative dispute resolution methods // Textbook. –2022. – P. 92.)

12.00.07-СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ. ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР. ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. АДВОКАТУРА

Исмаилов Исамиддин,

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги
университети профессори, юридик фанлар
доктори, профессор

E-mail: isoismoil57@mail.ru

Зиёдуллаев Музаффар Зиёдуллаевич,

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги
университети профессори, юридик фанлар
доктори, профессор

E-mail: muzziyo@gmail.com

Шарипов Санжар Собирович,

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги
Академиясининг кафедра бошлиғи,
Юридик фанлар бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент

E-mail: 5760slash@gmail.com

ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ГЕОКРИМИНОГЕН ЭЛЕКТРОН ТИЗИМНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ: ИСЛОҲОТЛАР ВА УНИНГ ИСТИҚБОЛЛАР

For citation: Ismailov Isamiddin, Ziyodullaev Muzaffar Ziyodullaevich, Sharipov Sanzhar Sobirovich. THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE GEOCRIMINOGENE ELECTRONIC SYSTEM IN ENSURING PUBLIC SAFETY: REFORMS AND ITS PROSPECTS. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Мақолада жамоат хавфсизлигини таъминлашда географик ахборот тизимларининг тутган ўрни, аҳамияти ва афзалликлари, бу борадаги илғор хориж тажрибаси, ўтган йиллар давомида мамлакатимизда соҳада амалга оширилган ислоҳотлар ёритилган ҳамда мамлакатимизда жамоат хавфсизлигини таъминлаш, жиноятчиликка қарши кураш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасига замонавий рақамли технологияларни қўллаш бўйича бошланган ишларни тизимли ва изчил давом эттириш хусусан, Геокриминоген электрон тизимни комплекс тарзда жорий этиш бўйича таклиф ва тавсиялар илгари сурилган.

Калит сўзлар: Географик ахборот тизимлари, геоахборот ва криминоген электрон хариталар, криминоген вазият, прогнозлаш, куч ва воситаларни жойлаштириш, жамоат жойларида содир

этилган жиноятлар, жамоат хавфсизлигини таъминлаш, жамоат тартибини сақлаш, геокриминоген электрон тизим.

Исмаилов Исамиддин,

Профессор Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан доктор юридических наук, профессор

E-mail: isoismoil57@mail.ru

Зиёдуллаев Музаффар Зиёдуллаевич,

Профессор Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан доктор юридических наук, профессор

E-mail: muzziyo@gmail.com

Шарипов Санжар Собирович,

Начальник кафедры Академии МВД Республики Узбекистан
доктор (PhD) философии по юридическим наукам, доцент,

E-mail: sanjar_86_90@mail.ru

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ГЕОКРИМИНОГЕННОЙ ЭЛЕКТРОННОЙ СИСТЕМЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: РЕФОРМЫ И ЕГО ПЕРСПЕКТИВЫ

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено место, значение и преимущества геоинформационных систем в обеспечении общественной безопасности, передовой зарубежный опыт и реформы, реализованные за последние годы в стране в данном направлении, а также системное и последовательное продолжение начатых работ по применению современных цифровых технологий в отрасль обеспечения общественной безопасности, борьбы с преступностью и профилактики правонарушений в нашей стране, в частности, выдвинуты предложения и рекомендации по комплексному введению геокриминогенной электронной системы.

Ключевые слова: Географические информационные системы, геоинформационные и криминогенные электронные карты, криминогенная обстановка, прогнозирование, расстановка сил и средств, преступления, совершённые в общественных местах, обеспечение общественной безопасности, поддержание общественного порядка, геокриминогенная электронная система.

Ismailov Isamiddin,

Professor of the University of Public Security of the
Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor

E-mail: isoismoil57@mail.ru

Ziyodullaev Muzaffar Ziyodullaevich,

Professor of the University of Public Security of the
Republic of Uzbekistan Doctor of Law, Professor

E-mail: muzziyo@gmail.com

Sharipov Sanzhar Sobirovich,

Head of the Department of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of
Uzbekistan Doctor (PhD) of Philosophy in Legal Sciences, Associate Professor,

E-mail: sanjar_86_90@mail.ru

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE GEOCRIMINOGENE ELECTRONIC SYSTEM IN ENSURING PUBLIC SAFETY: REFORMS AND ITS PROSPECTS

ANNOTATION

The article discusses the role, importance and advantages of geographic information systems in ensuring public safety, advanced foreign experience in this regard, reforms implemented in our country in the field over the past years, and puts forward proposals and recommendations for the

systematic and consistent continuation of the work begun in our country on ensuring public safety, combating crime and preventing offenses using modern digital technologies, in particular, proposals and recommendations for comprehensive introduction of geocriminogenic electronic system have been put forward.

Keywords: Geographic information systems, geoinformation and criminogenic electronic maps, criminogenic situation, forecasting, deployment of forces and means, crimes committed in public places, ensuring public safety, maintaining public order, geocriminogenic electronic system.

Ахборот ресурслари ҳар қандай давлат ресурсларининг энг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлиб, улардан самарали фойдаланмай туриб, бошқарув функцияларини самарали амалга оширишнинг имкони йўқ. Шу боис ривожланган мамлакатлар давлат органларида барча даражадаги кундалик бошқарув жараёнига географик ахборот тизимлари шаклидаги ахборот технологияларини жорий этиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда [7; 11-б].

Географик ахборот тизимлари яратилганидан бери жамият олдида турган турли муаммоларни ҳал қилишга муҳим рол ўйнаб келмоқда. Айниқса, фойдаланувчиларнинг кўпчилиги ижтимоий аҳамиятга эга муаммоларни ҳал қилишда географик ахборот тизимларининг ролини алоҳида эътироф этмоқдалар [11].

Ўрганишлар шуни кўрсатадики, ривожланган хорижий мамлакатларда геоахборот тизимлари нафақат ижтимоий, қолаверса иқтисодий, экология, хавфсизлик, табиий ресурсларни бошқариш ва илм-фан соҳаларида ҳам кенг қўлланиб келинмоқда. Кўп давлатларда бу борада ўзига хос тажриба шаклланган бўлиб, ҳозирда ижобий натижаларга эришилмоқда.

Геоахборот тизимлари тараққиётида халқаро ташкилотлар, йирик давлат уюшмалари, вазирликлар, картография ва геологик хизматлари, хусусий фирмалар ҳамда илмий-тадқиқот институтлари фаол қатнашмоқдалар.

Ўзбекистон Республикасида геоахборот тизимини жорий этиш билан боғлиқ илк лойиҳалар 2006 йилда бошланган бўлиб, ҳозирги кунга келиб унинг имкониятларидан жамият ҳаётининг турли соҳалари жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ижтимоий масалалар, табиатни муҳофаза қилиш, кадастр масалалари ва илм-фан соҳаларида самарали фойдаланилмоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳозирги вақтда мамлакатимизда геоахборот тизими фаолиятининг ҳукукий ва ташкилий-институционал асослари жадаллик билан ривожланиб бормоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 2 июлдаги “Геодезия ва картография фаолияти тўғрисида”ги ЎРҚ-626-сон Қонуни билан мазкур соҳага доир муносабатлар ҳукукий тартибга солинди ҳамда айрим асосий тушунчаларга таърифлар берилди.

Хусусан, Қонунга мувофиқ, географик ахборот тизими – географик объектлар тўғрисидаги маълумотларни тўплаш, уларга ишлов бериш, уларни таҳлил қилиш, сақлаш, моделлаштириш ва акс эттириш учун, шунингдек картографияга оид ахборотдан фойдаланган ҳолда умумдавлат аҳамиятига ёки тармоқ аҳамиятига молик ахборотга ва ҳисоб-китобга доир вазифаларни ҳал этиш учун мўлжалланган автоматлаштирилган тизим, деб аниқ белгилаб қўйилди [3].

Геоахборот тизими фаолиятининг ташкилий-институционал асослари хусусида гап кетганда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, биргина ички ишлар органлари тизимида жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва ҳуқуқбузарликларни олдини олиш фаолияти билан шуғулланувчи куч ва воситаларни бошқаришда геоахборот тизимига асосланган бир қатор тузилмалар ташкил этилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ИИБ Ситуацион-таҳлилий маркази [12], ИИБ Жамоат хавфсизлиги департаментининг Мувофиқлаштириш ва мониторинг қилиш маркази [1], Тошкент шаҳар ИИББ ҳузуридаги Ягона тезкор бошқарув маркази, Самарқанд вилояти ИИБ Хавфсиз туризм бошқармаси ситуацион марказини мисол сифатида келтириш мумкин. Шу билан бирга туман ва шаҳар ички ишлар бошқарма (бўлим)лари, ички ишлар органлари фаолиятини

мувофиқлаштириш бошқармалари навбатчилик қисмларининг бу борада фаолиятида ҳам бир қатор ижобий ишлар амалга оширилмоқда.

Тошкент шаҳар Ички ишлаш бош бошқармаси ҳузуридаги Ягона тезкор бошқарув марказ фаолиятига эътибор қаратадиган бўлсак, марказда автоматлаштирилган онлайн платформа “Географик ахборотнинг электрон харитаси” ишлаб чиқилган бўлиб, унда шаҳардаги турар-жой ва нотурар жой объектлари, шунингдек, пойтахт аҳолиси тўғрисидаги барча маълумотлар мавжуд. Ҳозирги вақтда марказ билан 10 мингга яқин замонавий видеокузатув камераларининг интеграциялашуви таъминланган.

Умуман олганда мамлакатимизда ушбу йўналишда амалга оширилган ислохотлар натижасида шаклланган тизим ва тажрибанинг қуйидаги бешта йўналишдаги имкониятларини санаб ўтиш мумкин:

1) кузатув камералари ёрдамида реал вақт режимида кузатувни олиб бориш – қидирувдаги шахсларни аниқлаш; ҳуқуқбузарлик ёки жиноят ҳолатини аниқлаш, уни содир этган шахснинг ҳаракат йўналишини аниқлаш; автотранспорт воситалари давлат рақами орқали унинг эгаси ҳақидаги маълумотларни аниқлаш; маъмурий ҳудудни онлайн режимида кузатиб бориш ва бошқа шу каби имкониятларни яратади;

2) миллий геолокация тизими – жамоат хавфсизлигини таъминлаш фаолиятига жалб этилган куч ва воситаларнинг аниқ жойлашувидан хабардор бўлиш; патруль гуруҳларини ўз йўналишидан чиқиб кетганлиги ҳақида огоҳлантириш; тергов-тезкор гуруҳи ва ваколатли хизматларни ҳодиса содир бўлган жойга тезликда етиб боришини таъминлаш; SOS (ташвиш) тугмаси бўйича ҳаракатларни белгилаш; ходимнинг жойлашувини электрон харитада кузатиб бориш ва шу каби бошқа имкониятларни беради;

3) самарали ахборот алмашинуви – хизмат фаолиятига доир рақамли файллар алмашинуви; видеоконференция алоқаси; онлайн суҳбат; воқеа жойида олинган хизматга оид расмларни тезкор тарқатиш; тегишли маълумотларни шахсий таркибга етказиш кабиларга имкон беради;

4) геоахборот тизимига асосланган электрон харита – ҳудуддаги қайноқ нуқталарни белгилаш, уларга куч ва воситаларни йўналтириш; куч ва воситаларнинг турлари бўйича уларнинг хизмат жойлари ва ҳаракатланиш йўналишларини белгилаш ҳамда кузатиш; кузатув камераларининг жойлашувини белгилаш ва улардан самарали фойдаланиш; объектларнинг жойлашуви ва уларнинг хусусиятларини автоматлаштирилган онлайн платформада акс эттириш ҳамда шу каби бошқа имкониятларни яратади.

5) 102 тизими – фуқароларнинг жиноят ва ҳодисалар ҳақидаги мурожаатларини электрон платформада қабул қилиш; воқеа жойига энг яқин йўналишда хизмат олиб бораётган куч ва воситаларни йўналтириш, тизимнинг прокурор назорати остида фаолият юритишини таъминлаш ва бошқа имкониятларни беради.

Айтиш жоизки, бу борада амалга оширилаётган тизимли чора-тадбирлар муайян даражада ўзининг натижасини бермоқда, хусусан республикаимизнинг жамоат жойларида содир этилган жиноятлар ўтган йилга нисбатан 2022 йилда 13,9 фоизга, 2023 йилда 1,3 фоизга камайишига эришилган.

Республикаимизда 2020-2023 йиллар давомида жамоат жойларида содир этилган жами жиноятларнинг 22,2 фоизи ёки ҳар бешинчиси Тошкент шаҳри ҳиссасига тўғри келган бўлса, Тошкент шаҳар ИИББ ҳузурида Ягона тезкор бошқарув марказининг ташкил этилиши ўз ижобий натижасини бериб, жамоат жойларида содир этилган жиноятлар 2022-2023-йилларда камайиши (1,6 фоиз) тенденцияси кузатилган [13].

Албатта, мамлакатимизда жамоат тартибини сақлаш, фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлаш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасига рақамли технологияларни жорий этиш борасида қатор ижобий ишлар амалга оширилган. Бироқ, тизимда келгусида географик ахборот тизими имкониятларидан янада кенгроқ ва самаралироқ фойдаланиш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Хусусан:

Авваламбор, жамоат тартибини сақлаш куч ва воситаларини бошқаришда геоахборот тизимига асосланган Ягона тезкор бошқарув марказнинг имкониятларидан фақатгина Тошкент

шаҳри миқёсида чекланиб қолмасдан, Нукус шаҳри, вилоятлар марказлари ва йирик шаҳарларда ҳам шундай ақлли марказлар фаолиятини йўлга қўйиш лозим.

Бинобарин, сўнги тўрт йилда (2020-2023) республикамиз жамоат жойларида содир этилган жами жиноятларни содир этилган жойи бўйича таҳлил қилинганда уларнинг 57,3 фоизи бевосита жамоат тартибини сақлаш куч ва воситалари (патруллик хизмати) ташкил этилган йўналишларда, 42,7 фоизи улар фаолияти ташкил этилмаган жойларда қайд этилган. Натижада жамоат жойларида содир этилган жиноятлар республикада қайд этилган жами жиноятлар таркибида ўртача 8,6 фоизни ташкил этмоқда.

Таҳлиллар бу даврда жамоат жойларида қайд этилган жиноятларнинг энг катта улуши, яъни 34,5 фоизи Фарғона вилояти ҳиссасига тўғри келишини кўрсатади. Бу эса Фарғона вилояти ва бошқа маъмурий ҳудудий бирликлардаги йирик шаҳарларда ҳам геоахборот тизимига асосланган Ягона тезкор бошқарув маркази фаолиятини ташкил этиш ҳамда унинг имкониятидан самарали фойдаланишни тақозо этади.

Шуниси эътиборлики, жамоат тартибини сақлаш куч ва воситалари (патруль-пост хизмати)нинг фаолияти йўлга қўйилмаган ҳудудларда жамоат жойларида содир этилган жиноятларнинг жами жамоат жойларида содир этилган жиноятлардаги улуши йилдан йилга ошиб бормоқда. Хусусан, бу кўрсаткич 2021 йилда 34,1 фоизни, 2022 йилда 37 фоизни ва 2023-йилда 62,3 фоизни ташкил этган.

Фикримизча, вазиятнинг бундай тус олишига таъсир кўрсатаётган бир қатор омилларни кўрсатиш мумкин: энг аввало, аҳоли сонининг ошиши ва шаҳарларнинг ривожланиб кенгайиб бориши натижасида шахсларнинг ижтимоий манфаатлари тўқнаш келадиған гавжум жойларнинг кўпайганлиги; иккинчидан, шаҳарлардаги миграцион оқимнинг юқорилиги, республикамизга келадиған меҳмонлар ҳамда ички туризм оқимининг кенгайиб бораётганлиги; учинчидан, аҳолининг муносиб дам олиши ва маданий ҳордиқ чиқариши учун яратилаётган шарт-шароитлар доирасида ташкил этилаётган оммавий тадбирлар сонининг ортиб бораётганлиги; тўртинчидан, йўллар ва автотураргоҳларда автотранспорт воситалари сонининг кўпайиб бораётганлиги; бешинчидан, одамлар гавжум жойлар ва қайноқ нуқталарнинг жамоат тартибини сақлаш куч ва воситалари билан тўлиқ қамраб олиш имкониятининг чекланганлиги, бу ҳудудларда замонавий рақамли технологиялар имкониятларидан етарлича фойдаланилмаётганлиги ва бошқ.

Айтиш мумкинки, мазкур масалаларни ҳал этиш тизимда муайян ташкилий-амалий чоралар кўриш, хусусан қўшимча тузилмаларни ташкил этиш ва штат бирликлар ажратиш билан бир қаторда яна бир муҳим йўналиш – географик ахборот тизими имкониятларидан фойдаланган ҳолда куч ва воситаларни самарали бошқариш орқали, уларни мобиллигини ошириш ҳамда мақсадли фойдаланишни тақозо этади.

Бу борада, АҚШлик олим М. DeMersнинг “жамоат тартибини сақлаш бўйича вазифаларни бажаришда бўлинмаларни бошқариш самарадорлигини ошириш йўлларини географик ахборот технологияларидан фойдаланиш каби замонавий усуллар орқали излаш зарур” [5; 54-6], деган фикрига ёки рус олими А.А. Козловнинг «жамоат тартибини сақлаш фаолиятини геоахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда самарали бошқаришни амалга ошириш зарурати замон талабидир» [8; 43-44-6], деган сўзларига қўшилиш мумкин.

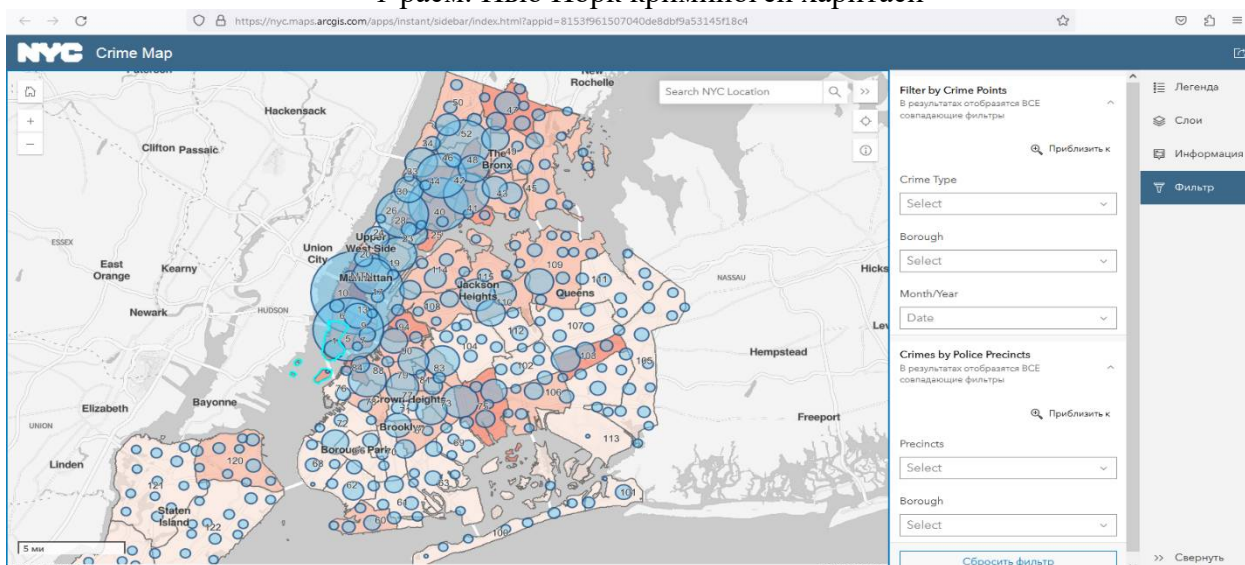
Иккинчи яна бир муҳим жиҳат бугунги кунда мамлакатимизда жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида амалга оширилган ислохотлар натижасида ички ишлар органларида яратилган геоахборот тизимига асосланган электрон харита имкониятлари фақатгина куч ва воситаларнинг жойлашуви, тури ва ҳаракатланиш йўналишлари, кузатув камералари ҳамда ҳудуддаги объектлар жойлашуви ва уларнинг тоифалари ҳақидаги маълумотлар билан чекланган.

Амалиётда ҳудудлар бўйича геоахборот тизимига асосланган, ҳуқуқбузарликларни содир этилишининг аниқ жойлашув нуқтаси (локацияси) бўйича криминоген вазиятни яхлит акс эттирадиған геоахборот ва криминоген электрон хариталарни тайёрлаш ҳамда улардан жиноятларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, криминологик прогнозлаш, куч ва воситаларни жойлаштириш, манёврини амалга ошириш ҳамда аҳолини профилактик огоҳлантиришнинг комплекс тизими шаклланмаган.

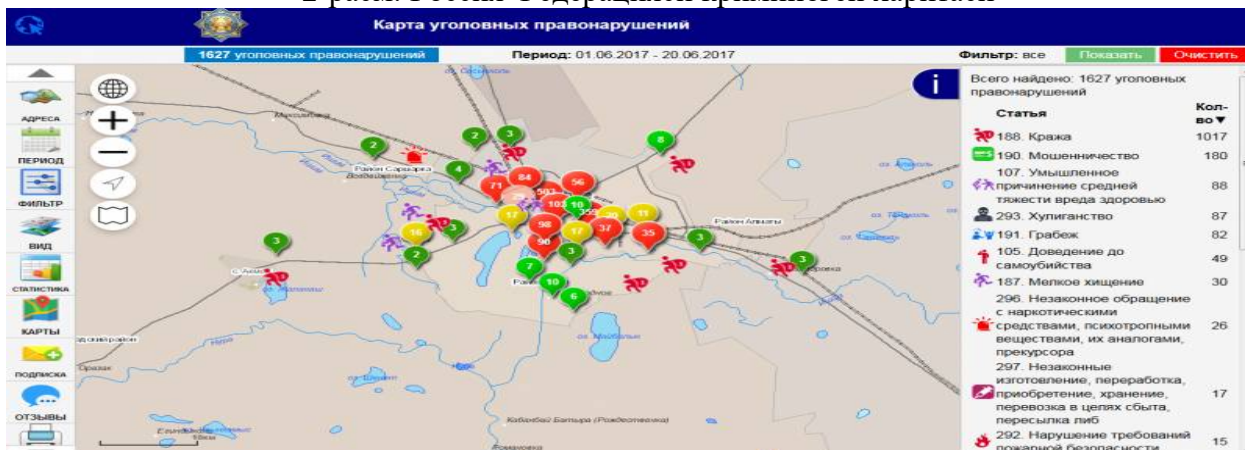
Бугунги кунда геоахборот ва криминоген электрон хариталар (Crime Mapping) дунёнинг ривожланган кўплаб шаҳарларида мавжуд. Хусусан, буларга Нью-Йорк [14], Сан-Диего, Лондон [15], Токио ва бошқа йирик шаҳарларни киритиш мумкин. Эътиборли жиҳати шундаки, геоахборот ва криминоген электрон хариталарда ахборотни йиғиш, қайта ишлаш, уларни қиёслаш каби жараёнларда сунъий интеллектга асосланган турли дастурий таъминотлар имкониятларидан фойдаланилмоқда. Хусусан, бу борада жинойт ва ҳодисалар, жинойтчи ва жабрланувчининг шахсига оид хусусиятларни автоматик таҳлил қилиш орқали куч ва воситаларни жойлаштириш ҳамда тезкор бошқариш бўйича услубий кўрсатма бериш, жинойтларга таъсир қилувчи омилларнинг таҳлилидан келиб чиққан ҳолда уларни содир этилишини прогнозлаш ҳамда ходимларни методик таъминлаш имкониятига эга бўлган – CRUSH (Criminal Reduction Utilising Statistical History, АҚШ), PredPol (Predictive Policing Technology, АҚШ), HunchLab (АҚШ), “Precrime” (Буюк Британия), Precobs (Pre-Crime Observation System, Германия), “ГЛОНАСС” (Глобальная навигационная спутниковая система, Россия) каби тизимларнинг имкониятларидан жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жинойтчиликка қарши курашда самарали фойдаланилмоқда[9; 172-б].

Бу эса ўз навбатида полиция патруллик нарядларинг юқори сафарбарлигига эришиш имконини беради. Масалан, Вашингтонда жинойт ҳақида хабар тушгач, патрул бўлинмаси диспетчерлик пунктдан ўртача 2,5-3 минут ичида воқеа жойига етиб боришга қодир [19; 70-б].

1-расм. Нью-Йорк криминоген харитаси

2-расм. Россия Федерацияси криминоген харитаси

Шаҳарларнинг криминоген ҳолатини яхлит акс эттирувчи электрон хариталарнинг яна бир аҳамиятли жиҳати шундаки, хариталар асосан жамоат хавфсизлигини таъминловчи

ваколатли субъектлар учун хизматда фойдаланиш учун мўлжалланган бўлса-да, уларнинг айрим жиҳатлари аҳолини профилактик огоҳлантириш, жамоат хавфсизлигини таъминлашда иштирок этишга жалб этиш масалаларида очиқ ҳисобланади.

Олимлар, мутахассис ва амалиётчиларнинг фикрича, “Жиноят таҳлилининг асосий таркибий қисми ҳисобланган, геоахборот тизим асосида яратиладиган электрон криминоген хариталар, дунё бўйлаб ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларининг зарур воситага айланди, эҳтимол мавжуд бўлганларнинг орасида энг қимматлисидир” [17]. Албатта бундай ҳулосага ўз ўзидан келинмаган, назаримизда бундай фикр ва мулоҳазалар, геоахборот ва криминоген электрон хариталарни яратиш ва амалиётга жорий этиш долзарб масала эканлигини ҳамда алоҳида эътибор қаратиш лозимлигини англади.

Мамлакатимизда Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорида, тегишли ҳудудда жиноятчиликни ўрганиш, унинг сабаб ва шароитларини аниқлаш ҳамда аҳолининг ўзгаришини криминологик прогнозлаш мақсадида маҳаллалар кесимида жиноятлар акс эттирилган туман (шаҳар)ларнинг электрон геоинформацион хариталарини босқичма-босқич тузилиши ва тизимли юритиш топшириғи қўйилгандан [4] кейин, пойтахтимизнинг бир нечта туманларида тажрижа тариқасида мазкур кўринишдаги хариталарни тайёрлаш бўйича дастлабки қадамлар ташланди. Бироқ, бугунги кунга келиб бу борадаги ишлар охирига етказилмасдан қолмоқда.

Амалиётни кузатадиган бўлсак, бугунги кунда жиноятларни таҳлил қилиш, прогнозлаш ҳамда куч ва воситаларни бошқаришда ҳудудларнинг криминоген хариталаридан фойдаланиш борасида бир қатор муаммолар мавжуд:

Биринчидан, ҳудудларнинг криминоген хариталари маълум бир заруратга қараб, туман (шаҳар) ички ишлар бўлимларининг ҳар бир соҳавий хизматлар томонидан юритилади, уларга тегишли ахборотлар, хусусан ўзларига тегишли жиноят турлари бўйича маълумотлар қўлда, яъни инсон омили асосида киритилади.

Қоғоз ёки компьютер қурилмасида қўлда (ишчи тартибида) тайёрланган маълумотлар киритиб бориладиган криминоген хариталар доимий равишда янгилаб боришни талаб қилади ва эскиси ўз ўзида кучини йўқотади. Бу эса содир этилган жиноятлар кетма-кетлигини кузатиш, жиноят турлари бўйича таҳлил ишларини мураккаблаштиради ҳамда харитада акс эттирилган ҳудуд майдони катта бўлса, бир нечта хариталарни бирлаштириш зарурати юзага келади. Умуман олганда инсон омили мавжуд бўлганлиги сабабли бу жараён қўшимча ишчи кучини талаб қилади.

Зеро Президентимиз бу борада, “жамоат тартибини сақлаш, жиноятларни олдини олиш ва аниқлашда инсон омилини камайитириш энг катта мақсадимиздир” [17] деган фикрлари бу борадаги ишларни жадаллаштириш ва такомиллаштириш учун дастуруламал бўлиб хизмат қилмоғи даркор.

Иккинчидан, бугунги кунда амалиётда куч ва воситаларни кунлик тақсимлаш идоравий меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига мувофиқ узоқ муддатга мўлжалланган дислокация режалари асосида ички ишлар органлари соҳавий хизматлари раҳбарлари ва ҳудудий профилактика инспекторлари томонидан амалга оширилади. Бундай тақсимотлар, албатта, инсон омилига асосланади, табиийки мазкур шароитда реал вақт режимида жиноятчиликнинг ривожланиш тенденцияси ҳамда ҳуқуқбузарликларни аниқ нукта (локация)си бўйича криминоген вазиятни баҳолаб боришда маълум бир қийинчиликлар ҳамда камчиликлар юзага келиши мумкин. Бинобарин, ҳозирда амалиётда муайян маҳалла ҳудудида содир этилган жиноят маълум бир сабабларга кўра бошқа маҳалла ҳудудида содир этилган, деб ҳисобга қўйилиши ҳолатлари учраб туради. Бу эса, криминоген вазиятни нотўғри баҳолаш, куч ва воситаларни жойлаштириш ҳамда улардан мақсадли фойдаланишда нотўғри ёндашувларга олиб келади.

Бинобарин, К.М. Рейнолдс ва Н.В. Ходяковалар тўғри таъкидлаганидек, “ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари криминоген вазият таҳлилининг узлуксиз ва самарали амалга оширган тақдирдагина жиноятчиликни назорат қила олади” [6; 177-б].

Учинчидан, геоахборот ва криминоген электрон хариталарни ишлаб чиқиш, уни амалиётга жорий этиш ва тизимли юритиб боришнинг ташкилий-институционал асослари мавжуд эмас. Хусусан, юқорида келтирилганидек, амалиётда криминоген хариталарнинг заруратга қараб ҳар бир соҳавий хизмат ўзига тегишли бўлган масалалар доирасида инсон омили асосида тайёрланади ҳамда киритиб борилади. Бунга асосий сабаблардан бири эса – соҳада айнан ушбу фаолият билан шуғулланадиган махсус тузилмалар мавжуд эмаслигида кўринади.

Мазкур йўналишда хорижий тажрибаларга мурожаат қилинганда, АҚШда Миллий ҳуқуқ институти қошида “Картография тадқиқот маркази” фаолияти йўлга қўйилиб, унинг бу борадаги вазифалари аниқ белгилангани кўзга ташланади [6; 177-178-б]. Шундай экан, мамлакатимизда ҳам “ички ишлар бўлинмаларида замонавий технологиялар билан ишлайдиган таҳлилчилар фаолиятини ташкил этиш муҳим” [2], шу билан бирга шундай бўлинмалар учун малакали мутахассисларни тайёрлаш тизимини ҳам йўлга қўйиш лозим.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиққан ҳолда, мамлакатимизда жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жинойтчиликка қарши курашда **Геокриминоген электрон тизим** (Географик, ҳудудий ва жинойтчиликка доир ахборотлардан фойдаланишнинг электрон тизими)ни комплекс тарзда жорий этиш, бу тизимдан самарали фойдаланишнинг ҳуқуқий ва ташкилий-институционал асосларини яратиш лозим. Бунда қуйидагиларни инобатга олиш мақсадга мувофиқ:

Геокриминоген электрон тизим – жамоат хавфсизлигини таъминлаш, жинойтчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш мақсадида замонавий рақамли технологиялар, дастурий тизим, электрон харита ва сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланган ҳолда тегишли ҳудуднинг криминоген вазиятини ўрганиш, таҳлил қилиш ва баҳолаш, унинг ҳолатини прогнозлаш, куч ва воситаларни мақбул жойлаштириш, улардан мақсадли фойдаланиш, жамоат тартибини сақлаш фаолиятини самарали бошқариш ҳамда аҳолини ҳудуддаги криминоген вазият юзасидан профилактик огоҳлантириш, фуқароларнинг жамоат хавфсизлигини таъминлашдаги иштирокини таъминлаш имконини берувчи ҳуқуқий, ташкилий, психологик, методик ва техник чора-тадбирларни амалга ошириш механизмлари мажмуи.

Геокриминоген электрон тизимини қўллашнинг асосий принциплари:

қонунийлик;

инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари устуворлиги;

тизимлилик ва узлуксизлик;

ахборотлардан фойдаланишда ошкоралик ва конспирациянинг уйғунлиги;

фойдаланиладиган ахборот (маълумот)ларнинг долзарблиги, тўлиқлиги ва ишончлилиги;

ўлчовлар, шартли белгилар ва кўрсаткичларни акс эттирувчи маълумотларни қўллашда ягона ёндашув.

Геокриминоген электрон тизимининг вазифалари:

ҳудудда содир этилган жинойтларни жойлашув нуқта (локация)си бўйича қайд этиш ва ҳисобга олиш;

ҳудудда жойлашув нуқта (локация)си бўйича қайд этилган жинойтлар ҳақида интеграциялашган базалардан автоматик тарзда маълумот тўплаш ва қайта ишлаш;

жинойтларни маҳаллалар ёки бошқа маъмурий ҳудудий бирликлар кесимида визуаллаштириш (тасвирлаш) ва бу орқали ҳолатни баҳолаш;

ҳудуддаги жинойт содир этилиши хавфи мавжуд бўлган объектлар (назоратсиз қолдирилган бинолар, гараж мажмуалари, бўш ерлар, ўрмонзорлар, ташландиқ жойлар) ҳамда одамлар гавжум жойлар (таълим муассасалари, савдо ва кўнгилочар марказлар ва бошқ.) ҳақида маълумотларни тақдим этиш;

хизматга жалб этилган нарядлар, куч ва воситаларнинг жойлашуви, хизмат олиб боришини кузатиш ва назорат қилиб бориш;

содир этилган жиноятларни тури, содир этилиш вақти, жойи, усули, ҳуқуқбузар ва жабрланувчининг ёши, жинси каби мезонлар бўйича филтрлаш;

жиноятларнинг фош этилиш даражаси бўйича уларни (очилган, очилмаган) рангларда ажратиш ҳамда жиноятларнинг қисқача фабуласи бўйича маълумотларни тақдим этиш;

амалдаги қонунчилик ҳужжатлари талаблари асосида маҳалаларни автоматик тарзда тоифалаш (қизил, сариқ ва яшил);

жиноятлар динамикаси, аҳволи ва тузилишини автоматик тарзда таҳлил қилиш;

маълумотларни узлуксиз реал вақт режимида (онлайн) тақдим этиб бориш;

қайноқ нуқталар, одамлар гавжум жойлар ёки оммавий тадбирларни онлайн кузатиб бориш.

Фикримизча, геокриминоген электрон тизимни яратиш, уни амалиётга жорий этиш ва тизимли юритиб боришнинг ташкилий-институционал асосини яратиш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Криминология тадқиқот институти қошида “Криминологик географик ахборот маркази”ни ташкил этиш лозим. Ушбу марказ махсус дастурлар асосида республика, вилоят, туман ва маҳалла кесимида, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамда аҳоли учун алоҳида-алоҳида платформаларда геоинформацион ва криминоген электрон хариталарни тайёрлаш, уни реал вақт режимида янгилаб бориш, геокриминоген электрон тизимнинг ишлашини таъминлаш вазифаларини бажаради.

Геокриминоген электрон тизимни яратишда Ўзбекистон Республикаси ИИВ Ҳуқуқий статистика маркази, ситуацион-таҳлилий маркази, Жамоат хавфсизлиги департаментининг Мувофиқлаштириш ва мониторинг қилиш маркази ҳамда Тошкент шаҳар ИИББ ҳузурида Ягона тезкор бошқарув марказининг, шунингдек геодезия ва картография фаолияти билан шуғулланувчи институтларнинг базаларини ўзаро интеграциялаш орқали маълумотлар тўпланади.

Геокриминоген электрон тизимдан жиноятчилик динамикасини таҳлил илиш орқали куч ва воситаларни бошқариш ҳамда жиноятчилик ҳолатини прогнозлаш билан бирга яна қуйидаги йўналишларда ҳам фойдаланиш мумкин: аҳолини профилактик огоҳлантириш билан бирга уларнинг жиноятчиликка нисбатан ички қаршиликларини кучайтириш; ижтимоий профилактикани амалга ошириш; ҳудуднинг турли параметрлари (жиноий, демографик, ҳудудий ва бошқ.) ўртасидаги муносабатларни аниқлаш [6; 174-б]; шаҳар ҳудудларидаги ижтимоий масалалар (масалан, кўча ёритиш тизимларини, йўллар ва пиёдалар зоналари, турар-жой кластерлари, дам олиш жойлари, ижтимоий аҳамиятга эга объектларни лойиҳалаш)ни режалаштириш; турли фаразларни яратиш ҳамда ҳудудни комплекс баҳолашда ахборот манбаи сифатида фойдаланиш мумкин.

Геокриминоген электрон тизимнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагиларда намоён бўлади:

тизимда интеграцияларган ахборот базалари ва сунъий интеллект имкониятлари асосида махсус дастур орқали ҳуқуқбузарликларни ҳудудлар кесимида хариталаш, таҳлил ва визуализация қилиш имкони юзага келади;

дастурдан мобил, компьютер ва бошқа қурилмалар орқали фойдаланиш мумкин. Масалан, бугунги кунда энг оммабоп ва ўрганиш, фойдаланиш осон ҳамда қулай бўлган бу турдаги тизимлардан бири бу – SAS.Planeta геоахборот тизими бўлиб, уни юклаб олиш ва фойдаланиш мутлақо бепул, ушбу тизим барча замонавий компьютерлар, мобил қурилмаларда ишлайди [10];

дастур орқали ҳудудлар кесимида ҳуқуқбузарликларнинг яхлит кўриниши ҳамда айнанлаштириш (яқинлаштириш) орқали ҳар бир ҳуқуқбузарлик тўғрисида зарур маълумотларни олиш мумкин;

дастур вилоят, туман ва маҳаллалар кесимида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари ҳамда аҳоли учун алоҳида-алоҳида платформаларда хизмат кўрсатади.

Геокриминоген электрон тизимнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари учун мўлжалланган қисмининг хусусиятлари:

тизимдан ҳар бир туман, шаҳар ички ишлар органларида ташкил этилган марказларда масъул мутахассислар ёки таҳлил гуруҳлари ёрдамида фойдаланиш мумкин;

самарали таҳлил қилиш мақсадида, тизим – жиноят тури, жойи, вақти, усули, ҳуқуқбузар ёки жабрланувчи шахсининг ёши, жинси каби кенг доирасидаги маълумотлар пунктини келтиради;

тизим разведка ёки прогнозга асосланган бошқа моделлар ёрдамида олинадиган махфийлик ёки фуқаролик ҳуқуқларини бузиш эҳтимолини истисно этади.

Геокриминоген электрон тизимнинг фуқаролар учун мўлжалланган қисмининг хусусиятлари:

тизимга кириш учун компьютер, мобил ва бошқа қурилмалар орқали махсус илова юклаб олинади;

аҳолини профилактик огоҳлантириш мақсадида, тизимнинг маълумот пунктида – жиноят тури, жиноят жойи ва жиноят санасини қамраб олган қисқа фабулалар берилади;

фуқаролар мазкур маълумотлардан вилоят, туман, шаҳар ва маҳаллалар кесимида фойдаланиш билан бирга, уларни филтрлаш имкониятига ҳам эга бўладилар;

аҳоли учун хизмат кўрсатиладиган дастур платформасида шахсни аниқлашга имкон берадиган шахсий маълумотлар, демографик, этник ёки ижтимоий-иқтисодий маълумотлар акс эттирилмайди.

Бу борада яна бир ижобий хорижий тажриба шаклланган бўлиб, ҳар йилнинг 1 ноябрь куни – “Бутун дунё географик ахборот тизими куни” сифатида белгиланган бўлиб, шу куни географик ахборот технологияларининг барча фойдаланувчилари ўз эшикларини кенг оммага, хусусан талабалар, мактаб ўқувчилари, бизнес вакилларига очадилар, ўз ҳамкасблари ва танишларини таклиф қиладилар. Уларга ушбу ажойиб технологиянинг имкониятлари ва аҳамияти ҳақида айтиб берадилар ҳамда реал иловаларда намоиш этадилар [5; 57-6]. Фикримизча, сунъий интеллектга асосланган технологиялар орқали аниқланган ҳар бир ҳуқуқбузарликларни содир этган ҳуқуқбузар шахс, унинг бу қилмишини аниқлаш имкониятлари ҳақида хабардор бўлганда эди, балким шундай муаммога дуч келмас эди.

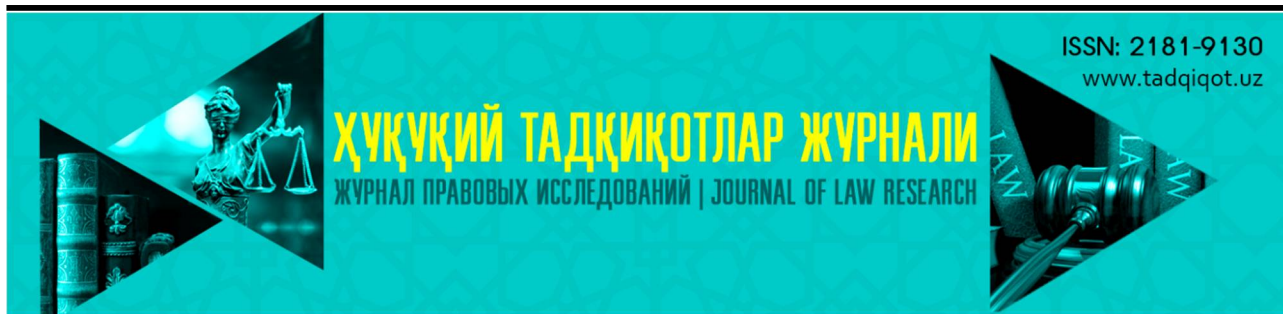
Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, энг аввало, мамлакатимизда жамоат хавфсизлигини таъминлаш, жиноятчиликка қарши кураш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасига замонавий рақамли технологияларни қўллаш бўйича бошланган ишларни тизимли ва изчил давом эттириш; иккинчидан, соҳада Геокриминоген электрон тизимни комплекс тарзда жорий этиш орқали содир этилган жиноятларни жойи бўйича аниқ қайд этиш ва ҳисобини юритиш, ҳудудлардаги криминоген вазиятни ўрганиш, таҳлил қилиш, маҳаллаларни тўғри тоифалаш, жиноят ўчоқларини белгилаш, жиноятчилик динамикаси, унга таъсир кўрсатувчи омилларни инсон омилсиз баҳолаш ва прогноз қилиш, куч ва воситалардан мақбул жойлаштириш ва манёвр қилиш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларини тўғри белгилашда самарадорликка эришиш [18]; учинчидан, геокриминоген электрон тизимни бутун мамлакат бўйича комплекс қўллашнинг ҳуқуқий, ташкилий-институционал, методик ва техник асосларини яратиш мақсадга мувофиқдир.

Сноски/Иқтибослар/References:

1. Президент Шавкат Мирзиёев Ички ишлар вазирлиги Жамоат хавфсизлиги департаментининг Мувофиқлаштириш ва мониторинг қилиш марказини бориб кўрди (President Shavkat Mirziyoyev visited the Coordination and Monitoring Center of the Public Security Department of the Ministry of Internal Affairs) // [Электрон манба] URL: <https://yhxx.uz/uz/news/prezident-shavkat-mirzieev-posetil-tsentr-koordinatsii-i-monitoringa-departamenta-obschestvennoj-bezopasnosti-ministerstva-vnutren-nih-del> (мурожаат вақти: 20.12.2024).
2. Шавкат Мирзиёев ИИВнинг Ситуацион-таҳлилий марказига ташриф буюрди (Shavkat Mirziyoyev visited the Situational Analysis Center of the Ministry of Internal Affairs) //

- [Электрон манба] URL: <https://www.yandex.ru/video/preview/11630066034949369637> (мурожаат вақти: 21.12.2024).
3. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 2 июлдаги “Геодезия ва картография фаолияти тўғрисида”ги ЎРҚ-626-сон Қонуни // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. – 2020. – № 03/20/626/1024 (Law of the Republic of Uzbekistan “On geodetic and cartographic activities” July 2, 2020. No. LRU-626).
 4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 24 декабрдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4075-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. – 2018. – № 07/18/4075/2370 (Decision of the President of the Republic of Uzbekistan No. RP-4075 December 24, 2018 “On additional measures to enhance the efficiency of public safety” // National database of legislation, 15.07.2024, number 07/24/253/0507).
 5. ДеМерс, Майкл Н. Географические информационные системы, основы / Майкл Н. ДеМерс [Пер. с англ. В. Андрианов]. – М.: Дата, 1999. – С. 57 (DeMers, Michael N. Geographic Information Systems, Fundamentals / Michael N. DeMers [Translated from English by V. Andrianov]. – М.: Data, 1999. – P. 57).
 6. Рейнолдс К.М., Ходякова Н.В. Электронные карты как средство криминологического анализа и инструмент практической деятельности полицейских в США // <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnye-karty-kak-sredstvo-kriminologicheskogo-analiza-i-instrument-prakticheskoy-deyatelnosti-politseyskih-v-ssha/> viewer. – С. 177. (Reynolds K.M., Khodyakova N.V. Electronic cards as a means of criminological analysis and a tool for practical activities of police officers in the USA // <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnye-karty-kak-sredstvo-kriminologicheskogo-analiza-i-instrument-prakticheskoy-deyatelnosti-politseyskih-v-ssha/> viewer. – P. 177.).
 7. Булойчик В.М., Железняков А.В. Опыт организации управления при охране общественного порядка в правоохранительных органах зарубежных стран на основе применения геоинформационных технологий // Информационно-аналитический журнал «Новости науки и технологий» / учредитель ГУ «БелИСА». — Минск: ГУ «БелИСА», 2009, № 2 С. 11 (Buloichik V.M., Zheleznyakov A.V. Experience of organizing management in the protection of public order in law enforcement agencies of foreign countries based on the use of geoinformation technologies // Information and analytical journal "News of Science and Technology" / founder of the State Institution "BelISA". - Minsk: State Institution "BelISA", 2009, No. 2, p. 11).
 8. Козлов А.А. Тенденции повышения результативности применения внутренних войск в районах чрезвычайного положения // 4-я Международная научная конференция по военно-техническим проблемам, проблемам обороны и безопасности, использованию технологий двойного применения: тез. докл. – Минск: ГУ «БелИСА», – 2009. – С. 43-44 (Kozlov A.A. Trends in increasing the effectiveness of the use of internal troops in emergency areas // 4th International Scientific Conference on Military-Technical Problems, Defense and Security Problems, Use of Dual-Use Technologies: report summary. – Minsk: State Institution “BelISA”, – 2009. – P. 43-44).
 9. Сасенов А.Б., Карипова А.Т., Касимова М.О. Прогнозирование развития криминальной ситуации в Республике Казахстан: Монография / Коллектив авторов. – Астана: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2017. – С. 172 (Sassenov A.B., Karipova A.T., Kasimova M.O. Forecasting the development of the crime situation in the Republic of Kazakhstan: Monograph / Collective authors. - Astana: Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, 2017. - P. 172).
 10. Хазратов Ф.Х. География ахборот тизимлари ёрдамида географик масалаларни бажариш // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – 2021. – № 4. – Б. 109 (Khazratov F.Kh. Solving geographical problems using geographic information systems // Education and innovative research. – 2021. – No. 4. – P. 109).

11. Дуйшеналиев Ч. Роль геоинформационных систем в структуре современного общества Кыргызстана (Duishenaliev Ch. The role of geographic information systems in the structure of modern society in Kyrgyzstan) // [Электронный источник] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-geoinformatsionnyh-sistem-v-strukture-sovremennogo-obschestva-kyrgyzstan-a/viewer> (Дата обращения: 12.12.2024).
12. ИИВ ситуацион-таҳлилий маркази – ягона рақамлаштирилган бошқарув платформаси (The MIA situational analysis center is a single digitized management platform) // [Электрон манба] URL: <https://ejarima.uz/uz/news/iiv-situacion-ta-lilij-markazi-yagona-ra-amlashtirilgan-bosh-aruv-platformasi> (муружаат вақти: 20.12.2024).
13. Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг маълумотномаси 2020-2023 йилларда жамоат жойлардаги жиноятларнинг олдини олишга доир фаолияти натижаларининг таҳлили (Reference book of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan: analysis of the results of its activities to prevent crimes in public places in 2020-2023).
14. NYC Crime Map // [Electronic resource] URL: <https://nyc.maps.arcgis.com/> (application time: 21.12.2024).
15. London Crime Map // [Electronic resource] URL: <http://maps.met.police.uk/> (application time: 21.12.2024).
16. Crime Mapping // [Electronic resource] URL: <https://www.satimagingcorp.com/applications/defense-mapping/crime-analysis/> (application time: 21.12.2024).
17. ИИВ situatsion-tahliliy markazi – yagona raqamlashtirilgan boshqaruv platformasi // [Электрон манба] URL: <https://ejarima.uz/uz/news/iiv-situacion-ta-lilij-markazi-yagona-ra-amlashtirilgan-bosh-aruv-platformasi> (муружаат вақти: 21.12.2024).
18. Как сделать город безопасным (How to make a city safe): Big Data и Machine Learning против преступности // [Электронный ресурс] URL: <https://bigdataschool.ru/blog/crime-mapping.html> (Дата обращения: 14.12.2024).
19. Зиёдуллаев М. З. Аҳоли турар жойларида жамоат тартибини сақлаш тизимлари: тарихи, бугуни ва хориж тажрибаси: Ўқув қўлланма //Т.: ЎЗР ИИВ Академияси. – 2015. – Б. 70 (Ziyodullaev M. Z. Systems of maintaining public order in residential areas: history, today and foreign experience: Study guide //Т.: Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan. - 2015. - P. 70).

**12.00.08-УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ.
УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО**

Хайдаров Шухратжон Джумаевич,
Тошкент давлат юридик университети Жиноят ҳуқуқи,
криминология ва коррупцияга қарши курашиш
кафедраси профессори, юридик фанлари
бўйича фалсафа доктори (PhD),
<https://orcid.org/0000-0002-8188-7410>
E-mail: Xaydarovshuxrat@mail.ru

ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРДА ТАНОСИЛ ЁКИ ОИВ КАСАЛЛИГИ/ОИТСНИ ТАРҚАТИШ ЖИНОЯТЛАР УЧУН ЖИНОИЙ ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАЛАРИ

For citation: Khaydarov Shukhratjon Jumaevich. CRIMINAL LIABILITY ISSUES FOR SEXUAL OR HIV/AIDS DISSEMINATION CRIMES IN FOREIGN COUNTRIES. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада хорижий давлатларда таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш жиноятлар учун жиноий жавобгарлик масалалари баён қилинган. Жумладан, таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш учун жиноий жавобгарлик айрим хорижий давлатларда жумладан: ГФР, Испания, Франция, Италия, Жанубий Корея республикаларида назарда тутилмаганлиги, Грузия, Молдова, ХХР, Норвегия, Швейцария давлатларида ўта хавфли юқумли (эпидемик) касалликлар юқтирганлик учун жавобгарлик назарда тутилганлиги, Қирғизистон, Украина давлатларида давосиз юқумли касалликни юқтириш учун жавобгарлик назарда тутилганлиги, Арманистон давлатида жинсий инфекция юқтириш учун жавобгарлик назарда тутилганлиги, Австралия, Польша давлатларида таносил касалликлари жабрланувчининг ҳаётига реал таҳдид солувчи жиддий жисмоний тан жароҳати, соғлиққа оғир шикаст сифатида жавобгарлик назарда тутилганлиги, Болгария давлати Жиноят кодексида инсонларга юқтириш мақсадида эпидемик касалликлар қўзғатувчиларини тарқатиш учун жавобгарлик назарда тутилганлиги, Сингапур давлатида ҳаёт учун хавфли инфекция юқтириш учун жавобгарлик назарда тутилганлиги илмий жиҳатдан асослаб берилган. Мақолада хорижий давлатларда таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш жиноятлар учун жиноий жавобгарлик масалалари бўйича асосли таклиф ва хулосалар баён қилинган.

Калит сўзлари: жиноят, квалификация, қилмиш, ҳаёт, соғлиқ, эҳтиётсизлик, қасд, субъект, жавобгарлик, таносил, хавфли, шикаст, касаллик, тиббиёт.

Хайдаров Шухратжон Джумаевич,
Профессор кафедраси уголовного права,

криминологии и противодействия коррупции
Ташкентского государственного юридического университета,
Доктора философии по юридическим наукам
<https://orcid.org/0000-0002-8188-7410>
E-mail: Xaydarovshuxrat@mail.ru

ВОПРОСЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА СЕКСУАЛЬНЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ИЛИ РАСПРОСТРАНЕНИЕ ВИЧ/СПИДА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрены вопросы уголовной ответственности за преступления, связанные с заболеваниями, передающимися половым путем, или распространением ВИЧ/СПИДа в зарубежных странах. В частности, тот факт, что уголовная ответственность за распространение заболеваний, передающихся половым путем, или ВИЧ/СПИД не предусмотрена в некоторых зарубежных странах, в том числе в Германии, Испании, Франции, Италии, Южной Кореи, а также то, что ответственность за опасные для жизни жизни Заражение, в странах Грузии, Молдавии, КНР, Норвегии, Швейцарии предполагается ответственность за передачу особо опасных инфекционных (эпидемических) заболеваний, в странах Кыргызстана, Украины – ответственность за передачу неизлечимой инфекционной болезни, в государством Армения предполагается ответственность за передачу инфекции, передающейся половым путем, в странах Австралии и Польши венерическими заболеваниями признаются тяжкие телесные повреждения, тяжкий вред здоровью, создающий реальную угрозу жизни пострадавшего, а Уголовным кодексом Болгарии предусмотрена ответственность за распространение эпидемических возбудителей с целью заражения людей, предусмотренное в Сингапуре, было научно доказано. В статье представлены обоснованные предложения и выводы по вопросу уголовной ответственности за преступления, связанные с заболеваниями, передающимися половым путем, или распространением ВИЧ/СПИДа в зарубежных странах.

Ключевые слова: преступление, квалификация, поступок, жизнь, здоровье, неосторожность, умысел, предмет, ответственность, половой, опасный, вред, заболевание, лекарство.

Khaydarov Shukhratjon Jumaevich,
Professor of the Department of Criminal law, Criminology
and Anti-corruption of Tashkent State University of Law
Doctor of Philosophy in Law (PhD),
<https://orcid.org/0000-0002-8188-7410>
E-mail: Xaydarovshuxrat@mail.ru

CRIMINAL LIABILITY ISSUES FOR SEXUAL OR HIV/AIDS DISSEMINATION CRIMES IN FOREIGN COUNTRIES

ANNOTATION

This article describes the issues of criminal responsibility for crimes of sexually transmitted diseases or spreading HIV/AIDS in foreign countries. In particular, the fact that criminal responsibility for spreading sexually transmitted diseases or HIV/AIDS is not provided for in some foreign countries, including the Republic of Germany, Spain, France, Italy, South Korea, and the fact that liability for life-threatening infection is provided for in the countries of Georgia, Moldova, PRC, Norway, Switzerland, liability is assumed for the transmission of extremely dangerous infectious (epidemic) diseases, in the countries of Kyrgyzstan, Ukraine, liability is assumed for the transmission of an incurable infectious disease, in the state of Armenia, liability is assumed for the transmission of a sexually transmitted infection, In the countries of Australia and Poland, venereal diseases are considered to be responsible for serious physical injury, serious injury to health, which poses a real threat to the victim's life, and the Criminal Code of Bulgaria provides for responsibility for spreading

epidemic pathogens with the aim of infecting people, Singapore has been scientifically proven. The article presents reasonable suggestions and conclusions on the issue of criminal responsibility for crimes related to sexually transmitted diseases or the spread of HIV/AIDS in foreign countries.

Keywords: crime, qualification, deed, life, health, negligence, intent, subject, liability, sexual, dangerous, injury, disease, medicine.

Хорижий давлатларда таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш жиноятлар таркиби турлича мустаҳкамланган.

Таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш учун жиноий жавобгарлик айрим хорижий давлатларда жумладан:

- ГФР, Испания, Франция, Италия, Жанубий Корея республикаларида назарда тутилмаган;

- Грузия, Молдова, ХХР, Норвегия, Швейцария давлатларида ўта хавфли юқумли (эпидемик) касалликлар юқтирганлик учун жавобгарлик назарда тутилган;

- Қирғизистон, Украина давлатларида давосиз юқумли касалликни юқтириш учун жавобгарлик назарда тутилган;

- Арманистон давлатида жинсий инфекция юқтириш учун жавобгарлик назарда тутилган;

- Австралия, Польша давлатларида таносил касалликлари жабрланувчининг ҳаётига реал таҳдид солувчи жиддий жисмоний тан жароҳати, соғлиққа оғир шикаст сифатида жавобгарлик назарда тутилган;

- Болгария давлати Жиноят кодексида инсонларга юқтириш мақсадида эпидемик касалликлар қўзғатувчиларини тарқатиш учун жавобгарлик назарда тутилган;

- Сингапур давлатида ҳаёт учун хавфли инфекция юқтириш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Масалан, Сингапур ЖКда “ҳаёт учун хавфли инфекцияни юқтириш” учун жавобгарлик белгиланган бўлиб, таносил касалликлари, ОИВ инфекциясини юқтириш ушбу жиноят таркиби билан қамраб олинади. “Айбланувчининг айби шаклидан келиб чиқиб, жиноий жавобгарлик иккита моддада белгиланган: бошқа шахсларга хавфли инфекцион касалликларни юқтиришга сабаб бўлиши мумкин бўлган ҳаракатларни эҳтиётсизликдан (ЖК 269-моддаси) ёки қасддан (ЖК 270-моддаси) содир этиш учун жавобгарликни белгилайди” [1].

Бунда ушбу ҳаракатларни қасддан содир этганлик учун тўрт йилгача озодликдан маҳрум этиш, жарима ёхуд ҳар иккала жазо чораси бир вақтда тайинланиши мумкин.

Мазкур қилмишни эҳтиётсизлик орқасидан содир этиш бир йилгача озодликдан маҳрум этиш, жарима ёхуд ҳар иккала жазо чорасига сабаб бўлиши мумкин.

“Ушбу ҳаракатларни эҳтиётсизлик орқасидан содир этганлик учун бир йилгача, қасддан содир этганлик учун эса, уч йилгача озодликдан маҳрум этиш жазоси назарда тутилган. Бошқа шахсга ҳаёт учун хавфли инфекцияни қасддан юқтиришда жиноят субъекти ўзида бундай инфекцион касаллик борлигини олдиндан билган бўлиши талаб қилинади. Сингапурда жамоат тартибини нормал фаолият кўрсатишини, аҳоли саломатлигини, ахлоқ ва маънавиятни таъминловчи ижтимоий муносабатлар” [2].

Сингапур жиноят қонунчилигининг ўзига хослиги шундаки, ушбу жиноят жабрланувчига унинг ҳаёти учун хавфли инфекцион касалликни юқтиришнинг реал хавфи келиб чиққан вақтдан бошлаб тамом бўлган деб ҳисобланади.

Шунингдек, Сингапурда инсон ҳаёти учун хавфли инфекцион касалликни тарқатиш ҳам қасддан, ҳам эҳтиётсизлик орқасидан содир этилиши мумкин бўлиб, Ўзбекистон ЖК 113-моддасида эса, таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш била туриб амалга оширилиши мумкинлиги белгилаб қўйилган.

Молдова давлатининг Жиноят кодексида кўриб чиқиладиган жиноятлар таркиби алоҳида-алоҳида ажратилган ҳамда “таносил касалликларини юқтириш” (ЖК 211-моддаси) ва “ОИТСни юқтириш” (ЖК 212-моддаси) каби иккита жиноят учун жавобгарлик белгиланган.

Молдова ЖКда тиббиёт ходимлари томонидан эпидемиологик касалликларни тарқатишнинг олдини олишнинг белгиланган қоидаларини бузиш учун жиноий жавобгарлик алоҳида жиноят таркиби сифатида белгиланган (215-модда). Мазкур жиноят субъекти сифатида тиббиёт ходими намоён бўлади.

Аксарият хорижий мамлакатларда таносил касалликлари жабрланувчининг ҳаётига реал таҳдид солувчи жиддий жисмоний тан жароҳати, соғлиққа оғир шикаст сифатида баҳоланади (Австралия, Польша ва б.).

Болгария Жиноят кодексида инсонларга юктириш мақсадида эпидемик касалликлар қўзғатувчиларини тарқатиш учун жавобгарлик белгиланган (ЖК 349-моддаси учинчи қисми) бўлиб, ушбу модда мазмунидан унинг фақатгина қасддан содир этилиши мумкинлигини назарда тутди [3].

Барча МДХ давлатлари жиноят қонунларида таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш, шунингдек, ОИВ касаллиги/ОИТСни юктириш хавфи остида қолдирганлик учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган.

Турли давлатлар қонунчилигида таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатишнинг турли усуллари назарда тутилган:

- жинсий алоқа ёки бошқа ҳаракатлар Монголия Жиноят кодексида;
- жинсий ёки юктиришнинг бошқа йўли Босния ва Герцеговина Жиноят кодексида;
- юктиришнинг жинсий ёки ножинсий йўллари, эмизиш Боливия Жиноят кодексида

назарда тутилган.

МДХ мамлакатлари жиноят ҳуқуқи нормаларида таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатишнинг усуллари назарда тутилмаган ва шунга кўра, бундай усуллар жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

Хитой халқ республикаси Жиноят кодекси фоҳишалик билан шуғулланувчи шахс томонидан таносил касалликларини (сифилис, гоноррея ва бошқалар) юктиришга оид алоҳида жиноят таркибини (ЖК 360-моддаси) назарда тутди.

Айрим мамлакатлар (Беларусь, Вьетнам, Украина, Грузия) жиноят қонунларида айб шакли аниқ кўрсатилган бўлиб, унга кўра, таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш фақат қасддан содир этилади, эҳтиётсизлик орқасидан эса, жиноят фақатгина тиббиёт ходимларига нисбатан содир этилиши мумкинлиги назарда тутилган.

Айрим хорижий давлатларда ЖКнинг бир моддаси доирасида таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни ҳам эҳтиётсизликдан тарқатиш (умумий жиноят таркиби), ҳам қасддан (оғирлаштирувчи таркиб) содир этганлик учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган.

Масалан, Беларусь Жиноят кодексида эса, эҳтиётсизлик орқасидан ва эгри қасд билан жиноят содир этиш умумий таркиб, тўғри қасд билан содир этиш эса, оғирлаштирувчи ҳолат сифатида назарда тутилган (Жиноят кодекси 157-моддаси учинчи қисми). Арманистон ЖКда ҳам қасд ва ўзига ишониш тарзидаги айб шакллари назарда тутилган.

Украинада эса, санитария-эпидемиология қоидалари ва микробиологик ёки бошқача биологик агентлар ёки токсинлар билан муомала қилишдаги хавфсизлик қоидаларини бузганлик учун жиноий жавобгарлик нафақат ижтимоий хавфли оқибатлар келиб чиққанда, балки зарар етказиш эҳтимоли келиб чиққанда ҳам вужудга келади.

Молдова Жиноят кодексида эса, хавфли юқумли касалликларни тарқатиш учун жавобгарлик белгиланган нормалар жамоат саломатлигига қарши жиноятлар бобидан ўрин олган.

Хусусан, Молдовада таносил касалликларини юктириш (211-модда) ва ОИТС касаллигини юктириш (212-модда) учун жавобгарлик назарда тутилган.

Норвегия Жиноят кодексида шахс ўзида хавфли юқумли касаллик борлигини била туриб, бошқа шахсга хавфли юқумли касалликни юктирса ёки юктириш хавфи остида қолдирса жиноий жавобгарликка тортилиши белгиланган (155 §) [4].

Швейцария Жиноят кодексида “Жамоат саломатлигига қарши жиноятлар ва қилмишлар” бобида одамлар учун хавфли бўлган юқуми касалликларни тарқатганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган [5].

Хитойда ҳам юқумли касалликлар билан боғлиқ жиноятлар “Жамоат саломатлигига қарши жиноятлар” бобидан ўрин олган. Шу билан бирга Хитой халы республикаси Жиноят кодексида ҳам ушбу касалликлар тоифаси аниқ белгилаб берилмаган, балки бошқа қонун ҳужжатларига ҳавола қилинган (мазкур касалликлар рўйхати 1989 йил 21 февралдаги “Юқумли касалликларни профилактика қилиш ва даволаш тўғрисида”ги қонунда келтирилган) [6].

Польша давлати Жиноят кодексида эса, “ОИВ билан касалланганини била туриб бошқа шахсни бундай касалликни юқтириш хавфи остида қолдирса, 3 йилгача муддатга озодликдан маҳрум этиш билан жазоланади” (161-модда биринчи қисми). “Кимда ким таносил ёки бошқа юқумли, оғир, даволаб бўлмайдиган касаллик ёхуд ҳаётига реал хавф солувчи бошқа касалликка чалинганини била туриб, бошқа шахсни худди шундай касаллик юқтириш хавфи остида қолдирса 1 йилгача муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёки озодликни чеклаш жазоси билан жазоланади” (161-модда иккинчи қисми).

Грузия Жиноят кодекси 132-моддасида ҳам ўта хавфли юқумли касалликларни тарқатиш учун жиноий жавобгарлик белгиланган бўлиб, бундай юқумли касалликлар рўйхати очиқ ҳисобланади. Ушбу жиноят учун жарима, олти ойгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд бир йилгача озодликдан маҳрум этиш тариқасидаги жазо назарда тутилган (132-модда иккинчи қисми). Икки ёки ундан ортиқ шахсга ёки ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга ёхуд вояга етмаган шахсга касалликни юқтириш беш йилгача озодликдан маҳрум этиш билан жазоланади (132-модда учинчи қисми) [7].

Хитой халы республикаси Жиноят кодексининг “Бошқарув ва жамоат тартибига қарши жиноятлар” деб номланган 6-бобида ОИВни юқтириш бўйича тақиқлар назарда тутилган (ХХР ЖК 331, 360-моддалари) [8].

Хусусан, ХХР Жиноят кодекси 331-моддасида назарда тутилган жиноят жамоат соғлиқни сақлаш тизимида қарши жиноятлар сирасига киритилган.

ХХР ЖК 331-моддасининг объектив томони юқумли касалликлар микроблари ва вирусларини тажрибадан ўтказувчи, уларни сақловчи, транспортировка қилувчи ва ташувчи шахснинг ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлигида ва унинг натижасида жиддий оқибатларга сабаб бўлишида ифодаланади.

ХХР ЖК 331-моддаси санкциясида 3 йилгача озодликдан маҳрум қилиш ёки қисқа муддатли қамоқ, шунингдек, алоҳида оғирлаштирувчи ҳолатларда 3 йилдан 7 йилгача озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо назарда тутилган.

ХХР ЖК 360-моддасида “Таносил касалликларини юқтириш” учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган. Ушбу модда Хитой халы республикаси Жиноят кодекси 6-бобининг “Ғоҳишалик билан шуғулланишни ташкил этиш, мажбурлаш, жалб этишга оид жиноятлар” деб номланган 8-§да жойлаштирилган.

Мазкур жиноятнинг объектив томони таносил касаллигини ғоҳишалик ёки уятсиз-бузуқ ҳаракатлар содир этиш орқали тарқатишда намоён бўлади. Юқтиришнинг реал хавфини вужудга келган вақтдан бошлаб жиноят тамом бўлган ҳисобланади. Қонун чиқарувчи таносил касаллиги фақатгина жинсий йўл билан юқтирилишини тақиқлайди.

Монголияда ҳам ОИВ инфекциясини юқтирганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Монголия Жиноят кодексида ОИВ инфекцияси билан боғлиқ иккита жиноят таркиби назарда тутилган: ОИВ инфекциясини даволашдан бўйин товлаш (ЖК 104-моддаси), ОИВ инфекциясини юқтириш (ЖК 105-моддаси).

Монголия Жиноят кодексининг ОИВ инфекциясини юқтирганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган нормалари таҳлили ушбу жиноятнинг объекти сифатида инсон саломатлиги назарда тутилганлигини кўрсатмоқда, бунда инсон ҳаёти қўшимча объект сифатида назарда тутилмаган [9].

ОИВ инфекциясини юқтириш усули (ЖКда жинсий йўл ёки бошқа усул билан деб кўрсатилган) ҳам жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди. Шу билан бирга ОИВ инфекциясини юқтириш хавфи остида қолдириш жинояти субъектив томондан тўғри ёки эгри

қасд (ЖК 104-моддаси) билан ёхуд бепарволик шаклидаги эҳтиётсизлик орқасидан (ЖК 104-моддаси) содир этилиши мумкин.

Жинойят субъекти – ўзининг касаллигини (ОИВ инфекциясини юқтирганлигини) олдиндан билган шахс, шунингдек, беморларга эҳтиётсизлик орқасидан ОИВ инфекциясини юқтирган тиббиёт ходими бўлиши мумкин.

Шунингдек, ушбу жиноят субъекти сифатида дори воситалари, қон, унинг маҳсулотлари, аъзо ва тўқималарини ОИВга текширувдан ўтказиб, сўнгра сотувга чиқариш учун жавобгар бўлган фармацевтика ташкилоти раҳбари ҳам жавобгарликка тортилиши мумкин.

Вьетнамда ҳам юқумли касалликларни тарқатганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган бўлиб (ЖК 11-115, 117-118 ва 256-моддалари) [10], ушбу жиноятларнинг объекти сифатида жиноят қонуни билан қўриқланадиган инсон соғлиғи, унинг шаъни ва қадр-қиммати, шунингдек, жамоат бошқаруви ва тартибининг нормал фаолият кўрсатишини таъминловчи ижтимоий муносабатлар намоён бўлади. Вьетнам Жиноят кодексига мувофиқ, ОИВ инфекциясини тарқатиш учун жиноий жавобгарликка бошқа шахсга шу инфекцияни юқтирган ёки юқтириш хавфи остида қолдирган шахс тортилади. Бунда жиноят юқтиришнинг реал хавфини яратиш вақтидан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

“Вьетнам Жиноят кодексига ҳам ОИВ инфекциясини юқтириш жинсий ва бошқа йўл билан амалга оширилиши мумкинлиги назарда тутилган бўлиб, бунда юқтириш усули жиноятни квалификация қилишга таъсир қилмайди. Хусусан, Вьетнам Жиноят кодекси 117-моддасига мувофиқ, ОИВ инфекциясини юқтириш бўйича жиноий жавобгарлик ўз хизмат вазифасини бажарётган шахслар ҳамда шифокор ва тиббиёт ходимларига нисбатан ҳам келиб чиқиши мумкин.

Вьетнам жиноят қонунчилигининг ўзига хос жиҳати шундаки, жиноий жавобгарлик, айбдор шахс ўзида ОИВ инфекцияси борлигини билмаган тақдирда ҳам келиб чиқиши мумкин, башарти, жабрланувчига ушбу инфекция юккан бўлса.

Вьетнам Жиноят кодекси 117, 118-моддаларида оғир оқибатларнинг келиб чиқиши, жиноятнинг икки ёки ундан ортиқ шахсга, вояга етмаганга нисбатан содир этилиши, тиббиёт ходими ва шифокорларга нисбатан улар томонидан ОИВни юқтирган шахсга ёрдам кўрсатаётган вақтда содир этилиши, касалга унинг ҳаётий фаолиятини таъминлаш бўйича ўз хизмат мажбуриятларини бажараётган шахсга нисбатан содир этишга оид оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳам назарда тутилган.

Шу билан бирга ОИВ инфекциясини юқтириш оғирлаштирувчи ҳолат сифатида бошқа номусга тегиш, жинсий алоқага мажбурлаш, вояга етмаганлар билан жинсий алоқа қилиш каби жиноятларда ҳам назарда тутилган” [6].

Хорижий тажрибадан келиб чиққан ҳолда фақатгина таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш учун эмас, балки бошқа хавфли юқумли касалликларни тарқатганлик учун ҳам жиноий жавобгарликни белгилаш мақсадга мувофиқ.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, айрим хорижий давлатларда таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш жиноятлар учун жиноий жавобгарликни қўллаш масалалари бўйича қуйидаги таклиф ва ҳулосаларни илгари суриш мумкин:

биринчидан, ГФР, Испания, Франция, Италия, Жанубий Корея республикаларида таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш учун жиноий жавобгарлик назарда тутилмаган; Грузия, Молдова, ХХР, Норвегия, Швейцария давлатларида ўта хавфли юқумли (эпидемик) касалликлар юқтирганлик учун жавобгарлик назарда тутилган; Қирғизистон, Украина давлатларида давосиз юқумли касалликни юқтириш учун жавобгарлик назарда тутилган; Арманистон давлатида жинсий инфекция юқтириш учун жавобгарлик назарда тутилган; Австралия, Польша давлатларида таносил касалликлари жабрланувчининг ҳаётига реал таҳдид солувчи жиддий жисмоний тан жароҳати, соғлиққа оғир шикаст сифатида жавобгарлик назарда тутилган; Болгария давлати Жиноят кодексига инсонларга юқтириш мақсадида эпидемик касалликлар қўзғатувчиларини тарқатиш учун жавобгарлик назарда

тутилган; Сингапур давлатида ҳаёт учун хавфли инфекция юктириш учун жавобгарлик назарда тутилган;

иккинчидан, Сингапур ЖКда “ҳаёт учун хавфли инфекцияни юктириш” учун жавобгарлик белгиланган бўлиб, таносил касалликлари, ОИВ инфекциясини юктириш ушбу жиноят таркиби билан қамраб олинади;

учинчидан, Сингапур жиноят қонунчилигининг ўзига хослиги шундаки, ушбу жиноят жабрланувчига унинг ҳаёти учун хавфли инфекцион касалликни юктиришнинг реал хавфи келиб чиққан вақтдан бошлаб тамом бўлган деб ҳисобланади;

тўртинчидан, Сингапурда инсон ҳаёти учун хавфли инфекцион касалликни тарқатиш ҳам қасддан, ҳам эҳтиётсизлик орқасидан содир этилиши мумкин бўлиб, Ўзбекистон ЖК 113-моддасида эса, таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш била туриб амалга оширилиши мумкинлиги белгилаб қўйилган. Шундан келиб чиқиб Ўзбекистон ЖКнинг 113-моддасида эҳтиётсизлик орқасидан таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш учун жавобгарликни киритиш мақсадга мувофиқ;

бешинчидан, Молдова ЖКда тиббиёт ходимлари томонидан эпидемиологик касалликларни тарқатишнинг олдини олишнинг белгиланган қоидаларини бузиш учун жиноий жавобгарлик алоҳида жиноят таркиби сифатида белгиланган. Мазкур жиноят субъекти сифатида тиббиёт ходими намоён бўлади;

олтинчидан, Австралия, Польша мамлакатларда таносил касалликлари жабрланувчининг ҳаётига реал таҳдид солувчи жиддий жисмоний тан жароҳати, соғлиққа оғир шикаст сифатида баҳоланади;

еттинчидан, МДҲ давлатлари жиноят қонунларида таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш, шунингдек, ОИВ касаллиги/ОИТСни юктириш хавфи остида қолдирганлик учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган;

саккизинчидан, таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатишнинг турли усуллари – жинсий алоқа ёки бошқа ҳаракатлар Монголия Жиноят кодексида; жинсий ёки юктиришнинг бошқа йўли Босния ва Герцеговина Жиноят кодексида; – юктиришнинг жинсий ёки ножинсий йўллари, эмизиш Боливия Жиноят кодексида назарда тутилган.

тўққизинчидан, ХХР Жиноят кодекси фоҳишалик билан шуғулланувчи шахс томонидан таносил касалликларини (сифилис, гоноррея ва бошқалар) юктиришга оид алоҳида жиноят таркибини назарда тутди;

ўнинчидан, Беларусь, Вьетнам, Украина, Грузия жиноят қонунларида айб шакли аниқ кўрсатилган бўлиб, унга кўра, таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш фақат қасддан содир этилади, эҳтиётсизлик орқасидан эса, жиноят фақатгина тиббиёт ходимларига нисбатан содир этилиши мумкинлиги назарда тутилган;

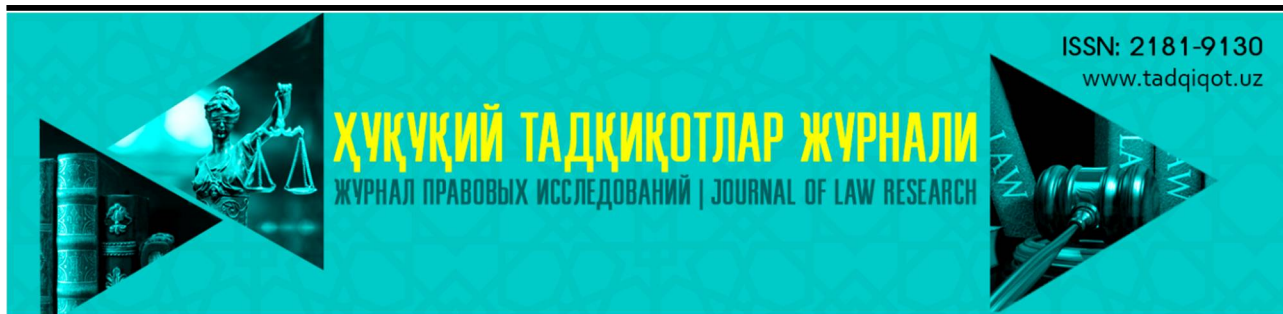
ўн биринчидан, Хитой халқ республикаси Жиноят кодексининг “Бошқарув ва жамоат тартибига қарши жиноятлар” деб номланган 6-бобида ОИВни юктириш бўйича тақиқлар назарда тутилган;

ўн иккинчидан, Вьетнам Жиноят кодексида оғир оқибатларнинг келиб чиқиши, жиноятнинг икки ёки ундан ортиқ шахсга, вояга етмаганга нисбатан содир этилиши, тиббиёт ходими ва шифокорларга нисбатан улар томонидан ОИВни юктирган шахсга ёрдам кўрсатаётган вақтда содир этилиши, касалга унинг ҳаётий фаолиятини таъминлаш бўйича ўз хизмат мажбуриятларини бажараётган шахсга нисбатан содир этишга оид оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳам назарда тутилган. Шу билан бирга ОИВ инфекциясини юктириш оғирлаштирувчи ҳолат сифатида бошқа номусга тегиш, жинсий алоқага мажбурлаш, вояга етмаганлар билан жинсий алоқа қилиш каби жиноятларда ҳам назарда тутилган.

ўн учинчидан, хорижий давлатлар тажрибадан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 113-моддасида фақатгина таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш учун эмас, балки бошқа хавфли юқумли касалликларни тарқатганлик учун ҳам жиноий жавобгарликни белгилаш мақсадга мувофиқ.

Иктибослар/Сноски/References:

1. Норвартян Ю.С. Заражение инфекционным заболеванием, представляющим опасность для окружающих: вопросы криминализации, пенализации и юридической техники // Общество и право. – 2015. – №3(40). – С.164. (Norvartyan Yu.S. Infection with an infectious disease that poses a danger to others: issues of criminalization, penalization and legal technology // Society and Law. – 2015. – No. 3(40). – P.164.).
2. Бурдинская А.Н. Зарубежный опыт законодательного противодействия преступному заражению ВИЧ-инфекцией // Бизнес в законе. – 2016. – №6. – С. 105. (Burdinskaya A.N. Foreign experience of legislative counteraction to criminal HIV infection // Business in law. – 2016. – No. 6. – P. 105.).
3. Галюкова М.И. Особенности уголовно-правовой защиты человека от заражения ВИЧ-инфекцией // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2014. – №4. – С. 216. (Galyukova M.I. Features of criminal legal protection of a person from HIV infection // Bulletin of Orenburg State University. – 2014. – No. 4. – P. 216.).
4. Власенко С.С. Опыт уголовно-правовой охраны человека от опасных инфекционных заболеваний в странах ближнего зарубежья // Актуальные проблемы современного уголовного права и криминологии: сборник научных трудов / Под ред. А.Г.Кибальника. – Ставрополь: Ставропольский государственный университет, 2010. – С. 32-33. (Vlasenko S.S. Experience of criminal legal protection of people from dangerous infectious diseases in neighboring countries // Current problems of modern criminal law and criminology: collection of scientific papers / Ed. A.G.Kibalnik. – Stavropol: Stavropol State University, 2010. – P. 32-33.).
5. Красников В.А. Заражение ВИЧ-инфекцией: уголовно-правовая характеристика // Научно-практический электронный журнал Аллея Науки. – 2019. – №7(34). – С.32-33. (Krasnikov V.A. HIV infection: criminal legal characteristics // Scientific and practical electronic journal Alley of Science. – 2019. – No. 7(34). – P.32-33.).
6. Бурдинская А.Н. Преступное инфицирование вирусом иммунодефицита человека: уголовно-правовая и криминологическая оценка: Дисс. канд. ... юрид. наук. – Владивосток, 2017. – С. 55-78. (Burdinskaya A.N. Criminal infection with the human immunodeficiency virus: criminal legal and criminological assessment: Diss. Ph.D. ... legal Sci. – Vladivostok, 2017. – pp. 55-78.).
7. Нерушенко Т.А. Особенности уголовной ответственности за заражение опасными инфекционными заболеваниями в уголовном праве России и зарубежных стран // Молодой ученый. – 2021. – № 42 (384). – С.110-112. (Nerushenko T.A. Features of criminal liability for infection with dangerous infectious diseases in the criminal law of Russia and foreign countries // Young scientist. – 2021. – No. 42 (384). – P.110-112.).
8. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / пер. с кит.: под ред. и с предисл. проф. А.И.Коробеева. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1999. – 176 с. (Criminal Code of the People's Republic of China / trans. from China: ed. and with a preface. prof. A.I.Korobeeva. – Vladivostok: Dalnevost Publishing House. University, 1999. – 176 p.).
9. Criminal Code of Mongolia. Ulan Bator, 2010. // www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=183247
10. Уголовный кодекс Социалистической Республики Вьетнам // www.wipo.int/clea/docs_new/pdf/en/vn/vn017en.pdf (Criminal Code of the Socialist Republic of Vietnam // www.wipo.int/clea/docs_new/pdf/en/vn/vn017en.pdf).

Xudaykulov Feruzbek Xurramovich,

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korruptsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori vazifasini bajaruvchisi, yuridik fanlar doktori (DSc)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4940-3762>

E-mail: dr.profi114@gmail.com

INGLIZ JINOYAT HUQUQIDA “MENS REA” (AYB) VA “ACTUS REUS” (JINOIY QILMISH): TUSHUNCHASI, BELGILARI VA QIYOSIY TAHLILI

For citation: Khudaykulov Feruzbek Khurramovich. MENS REA” (GUILT) AND “ACTUS REUS” (CRIMINAL ACT) IN ENGLISH CRIMINAL LAW: CONCEPT, SIGNS AND COMPARATIVE ANALYSIS. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tadqiq etishning mantiqiylik, induksiya, deduksiya, tizimlilik, mantiqiy-yuridik, qiyosiy-huquqiy metodlaridan keng foydalanilgan. Jumladan, birinchi navbatda ingliz jinoyat huquqida “actus reus” (jinoiy qilmish) va “mens rea” (ayb): tushunchasi va belgilari, ular to‘g‘risidagi olimlarining ilmiy qarashlari, tadqiqotlari, ular o‘rtasidagi o‘zaro o‘xshash va farqli jihatlar haqida atroflicha bayon qilingan. Shuningdek, unda anglo-sakson huquq oilasi jinoyat huquqida “actus reus-mens rea” asoslangan jinoiy qilmish jinoiy javobgarlikka tortishda markaziy o‘rinni egallashi, ammo romano-german huquq oilasidan farqli ravishda jinoiy javobgarlikka tortishning yagona asosi hisoblanmasligiga alohida urg‘u berilgan. Mens rea (ayb, ruhiy munosabat) jinoyatning subyektiv elementi hisoblanishi va ingliz jinoyat huquqida uni qonunchilik, jinoyat huquqi doktrinasini va amaliyotda inobatga olmaslik holatlari uchrab turishi aytilgan. Shu bilan birga anglo-sakson huquq oilasi, ya‘ni ingliz jinoyat huquqiga oid ilmiy tadqiqotlari va adabiyotlarini o‘rganish natijasida corpus delicti (jinoyat tarkibi) va jinoyat to‘g‘risidagi konsepsiyalarni ikkita katta guruhga ajratilgan. Ular an‘anaviy ilmiy konsepsiya va alternativ (muqobil) ilmiy konsepsiyalardir. Birinchi ilmiy konsepsiya. namoyondalari J. Austin, M. Moore, D. Husak, G. Fletcher, H. Morris, M. Gorr, A. Enker, W. Blackstone, G. Williams va boshqalarning ilmiy ishlari atroflicha tahlil qilingan. Ikkinchi ilmiy konsepsiya namoyondalari P. Robinson va boshqalar hisoblanishi hamda “ingliz jinoyat huquqi “actus reus – mens rea” farqidan voz kechish kerakmi?”, degan g‘oya ilgari surilganligi aytilgan. Jinoyat tarkibi belgilari va anglo-sakson huquq oilasida mavjud “actus reus” (jinoiy qilmish) va mens rea (ayb) konsepsiyasining qiyosiy-huquqiy tahlili asosida quyidagi xulosaga kelingan: 1) Kontinental huquq oilasi jinoyat huquqi nazariyasi va qonunchiligida har bir jinoyat to‘rtta tomondan iborat jinoyat tarkibiga ega bo‘ladi. Anglo-sakson huquq oilasida esa jinoyat ikki elementli tarkib iborat. Ular actus reus-mens rea – jinoiy qilmish-aybli ong majmui bo‘lishi talab etiladi; 2) Kontinental huquq oilasi jinoyat huquqi nazariyasi va qonunchiligida jinoyat tarkibi tomonlari ajralmas bir butunlikda bo‘ladi. Jinoyat tarkibi tomonlari o‘ziga xos alomatlar yig‘indisidan iborat bo‘ladi. Jinoyatni kvalifikatsiya

qilishda jinoyat tarkibining har qaysi tomonini ifodalovchi belgilarning barchasi tahlil qilingan holda inobatga olinadi. Umumiy huquq oilasida esa “actus reus”ning mavjud bo‘lishi aybdorni jinoiy javobgarlikka tortish uchun sabab, asos hisoblanadi. Jinoiy qilmishga bo‘lgan ruhiy munosabat “mens rea” mavjud bo‘lish yoki bo‘lmasligi ahamiyat kasb etmaydi (an’anaviy yondashuv)

Калит сўзлар: corpus delicti, actus reus, mens rea, an’anaviy ilmiy konsepsiya, alternativ (muqobil) ilmiy konsepsiya, actus non facit reum nisi mens sit rea, jinoiy harakat, harakatsizlik.

Худайкулов Ферузбек Хуррамович,

Исполняющий обязанности профессора кафедры Уголовное право,
криминологии и противодействия коррупции Ташкентского
государственного юридического университета,

Доктор юридических наук (DSc)

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-4940-3762>

E-mail: dr.profi114@gmail.com

«MENS REA» (ВИНА) И «ACTUS REUS» (ПРЕСТУПНОЕ ДЕЯНИЕ) В АНГЛИЙСКОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ: ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ И СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

АННОТАЦИЯ

В данной статье были широко использованы такие методы исследования как логический, системный, сравнительно-правовой. В частности, подробно изложены понятие и признаки «actus reus» (преступное деяние) и «mens rea» (вина) в английском уголовном праве, а также научные взгляды ученых, их исследования и сходства и различия между этими понятиями.

Особое внимание уделено тому, что в уголовном праве англосаксонской правовой семьи «actus reus» и «mens rea» занимают центральное место в определении преступного деяния и привлечении к уголовной ответственности, но, в отличие от романо-германской правовой семьи, они не являются единственным основанием для уголовной ответственности. Указывается, что «mens rea» (вина, психическое отношение) представляет собой субъективный элемент преступления и что в английском уголовном праве существуют случаи, когда она игнорируется в законодательстве, доктрине и практике уголовного права.

Кроме того, на основании изучения научных исследований и литературы, посвященных уголовному праву англосаксонской правовой семьи, концепции преступления и его состава разделены на две большие группы: традиционные научные концепции и альтернативные (альтернативные) научные концепции. Представителями первой научной концепции являются такие ученые, как J.Austin, M.Moore, D.Husak, G.Fletcher, H.Morris, M.Gorr, A.Enker, W.Blackstone, G.Williams и другие. Вторая научная концепция представлена П. Робинсоном и другими, которые выдвинули идею о необходимости отказа от различия между «actus reus» и «mens rea» в английском уголовном праве. На основе сравнительно-правового анализа признаков состава преступления и концепций «actus reus» (преступное деяние) и «mens rea» (вина) в англосаксонской правовой семье сделаны следующие выводы: 1) В теории и законодательстве уголовного права континентальной правовой семьи каждое преступление имеет состав, состоящий из четырех элементов. В англосаксонской правовой семье состав преступления включает два элемента: «actus reus» (преступное деяние) и «mens rea» (вина); 2) В теории и законодательстве уголовного права континентальной правовой семьи элементы состава преступления представляют собой неразрывное единство, состоящее из совокупности признаков. При квалификации преступления анализируются все признаки, характеризующие элементы состава преступления. В общей правовой семье наличие «actus reus» (преступного деяния) является достаточным основанием для привлечения виновного к уголовной ответственности. Психическое отношение к преступному деянию («mens rea») может как присутствовать, так и отсутствовать (традиционный подход).

Ключевые слова: corpus delicti, actus reus, mens rea, традиционная научная концепция, альтернативная (вариативная) научная концепция, actus non facit reum nisi mens sit rea, преступное действие, бездействие.

Khudaykulov Feruzbek Khurramovich,

Acting Professor of the Department of Criminal Law, Criminology
and Anti-Corruption of Tashkent State University of Law,

Doctor of Science in Law

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-4940-3762>

E-mail: dr.profil14@gmail.com

“MENS REA” (GUILT) AND “ACTUS REUS” (CRIMINAL ACT) IN ENGLISH CRIMINAL LAW: CONCEPT, SIGNS AND COMPARATIVE ANALYSIS

ANNOTATION

This article extensively uses logical, inductive, deductive, systematic, logical-legal, and comparative-legal methods. Specifically, it first discusses the concepts and characteristics of “actus reus” (criminal act) and “mens rea” (guilt) in English criminal law, providing a detailed analysis of the views and research of scholars on these concepts, as well as the similarities and differences between them. The article also emphasizes that, within the Anglo-Saxon legal system, the concept of “actus reus - mens rea,” which underpins criminal liability, occupies a central position in determining criminal responsibility. However, unlike the Romano-Germanic legal system, it is not the sole basis for criminal liability. It is noted that mens rea (guilt, mental attitude) is considered the subjective element of a crime and that in English criminal law; there are instances where it is overlooked in legislation, criminal law doctrine, and practice. Furthermore, the article divides the concepts of corpus delicti (elements of a crime) and the theory of crime in Anglo-Saxon criminal law into two main groups: traditional scientific concepts and alternative (or opposing) scientific concepts. The first scientific concept is represented by scholars such as J. Austin, M. Moore, D. Husak, G. Fletcher, H. Morris, M. Gorr, A. Enker, W. Blackstone, G. Williams, and others, whose works are thoroughly analyzed. The second scientific concept is represented by scholars like P. Robinson and others, who suggest that the distinction between “actus reus” and “mens rea” in English criminal law should be reconsidered. Based on a comparative-legal analysis of the elements of crime and the existing concepts of “actus reus” (criminal act) and “mens rea” (guilt) in Anglo-Saxon legal systems, the following conclusions are drawn: 1) In the Continental legal system, criminal law theory and legislation define each crime as consisting of four elements. In the Anglo-Saxon legal system, however, a crime consists of two elements: actus reus and mens rea, which together constitute the criminal act and guilty mind; 2) In the Continental legal system, the elements of a crime are inseparable and form a unified whole. The elements of the crime consist of a set of distinctive characteristics. When qualifying a crime, all the characteristics representing each element of the crime are analyzed and considered. In the Common Law system, the presence of actus reus serves as the basis for criminal liability. The mental attitude towards the criminal act (mens rea) is not a determining factor (according to traditional approaches). **Keywords:** corpus delicti, actus reus, mens rea, traditional scientific concept, alternative scientific concept, actus non facit reum nisi mens sit rea, criminal action, omission.

Sodir qilingan qilmish(harakat yoki harakatsizlik) jinoyat deb topilishi uchun u ijtimoiy xavfli, aybli bo'lishi va jazo qo'llash tahdidi bilan jinoyat to'g'risidagi qonunchilikda ta'qiqlanishi talab etiladi.

Roman-german va anglo-sakson huquq oilalari jinoyat huquqi doktrinasini va qonunchiligida jinoyat tushunchasiga berilgan ta'rifda farqli jihatlari mavjud.

Jinoyat tarkibi va uning belgilari hamda “actus reus-mens rea” konsepsiyalarining o'xshash va farqli jihatlari o'rganib, qiyosiy tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Ma'lumki, ular to'g'risida ilmiy bahsli va muammoli holatlar mavjud.

Anglo-sakson huquq oilasi jinoyat huquqida “actus reus” va “mens rea” konsepsiyasiga oid ilmiy yondashuvlar va ularning muammoli jihatlari.

Anglo-sakson huquq oilasida doktrinasida jinoyat tushunchasiga yagona ta’rif berilmagan, jinoiy qilmish “actus reus-mens rea” konsepsiyasiga asoslanib jinoyat deb topiladi. Ildizi qadimgi Rim huquqiga borib taqaladigan “corpus delicti” (jinoyat tarkibi) “actus reus” va “mens rea” kabi asosiy elementlardan iborat.

“**Mens rea** – lotinchada aybli ong degan ma’noni bildirib, corpus delictining subyektiv elementi hisoblanadi va sodir etilgan jinoiy qilmishga bo’lgan ruhiy munosabatni bildiradi. Actus reus esa – lotinchada aybli akt, qilmish, degan ma’noni bildirib, corpus delictining obyektiv elementi hisoblanadi va sodir etilgan jinoiy qilmish, uning jinoiy oqibati, jinoiy qilmish va oqibat o’rtasidagi sababiy bog’lanishi kabi jinoyatning tashqi tomonini ifodalaydi” [1, P. 108-113, 1-44., 318-326].

Anglo-sakson jinoyat huquqida jinoyat tarkibi tuzilishi ikki elementdan tashkil topgan. Ular jinoiy qilmish (actus reus) va aybli ruhiy munosabat (mens rea)dir. Bu huquq oilasida jinoyatning bunday ikki elementli tuzilishi vujudga kelishiga o’rta asrlardagi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy omillar o’z ta’sirini o’tkazgan.

Anglo-sakson huquq oilasi jinoyat huquqida “**actus reus-mens rea**” asoslangan jinoiy qilmishdan iborat “corpus delicti” (jinoyat tarkibi) to’g’risidagi nazariya hozirda o’z kamchiliklarini namoyon qilmoqda. “Actus reus-mens rea” konsepsiyasidan iborat “corpus delicti” o’zining uzoq rivojlanish tarixiga ega bo’lsada, qilmishni kvalifikatsiya qilishda u bilan bog’liq jinoyat qonunini qo’llashda turli xil muammolar yuzaga kelishiga sabab bo’lmoqda, chunki u bilan bog’liq jinoyat qonunini qo’llash mezonlari mavjud emas. Bu esa qonunni qo’llash vakolatiga ega subyektlar tomonidan jinoyat qonunini erkin sharhlab qo’llanishiga olib kelmoqda. Mazkur umumiy huquq oilasini tadqiq etgan olimlar o’rtasida ham bir-birini inkor qiladigan ilmiy qarashlar mavjud [2, P. 69-76].

“Corpus delicti” (jinoyat tarkibi) va “actus reus” konsepsiyasini ishlab chiqishdagi biri Edvard Kouk (1552-1634) hisoblanadi. Bu konsepsiya “actus non facit reum nisi mens sit rea” [3, P. 69-79] prinsipiga asoslangan bo’lib, mazkur prinsip “qilmish aybli qilmaydi, agar ong aybli bo’lmasa” degan ma’noni anglatadi. Qilmish ijtimoiy xavfli, jinoiy bo’lishi uchun unga bo’lgan ruhiy munosabatdan iborat aybli ham bo’lishi lozim.

Anglo-sakson huquq oilasi jinoyat huquqida “actus reus-mens rea” asoslangan jinoiy qilmish jinoiy javobgarlikka tortishda markaziy o’rinni egallaydi, ammo romano-german huquq oilasidan farqli ravishda jinoiy javobgarlikka tortishning yagona asosi hisoblanmaydi. Mens rea (ruhiy munosabat) jinoyatning subyektiv elementi hisoblanadi. Ma’lumki, uni qonunchilik, jinoyat huquqi doktrinasida va amaliyotda inobatga olmaslik holatlari uchray turadi.

Ma’lumki, anglo-sakson huquq oilasi jinoyat huquqi doktrinasida actus reus (jinoiy qilmish) va mens rea (ruhiy munosabat)ga berilgan ko’plab mavjud bo’lib, bu esa turli xil ilmiy yondashuvlarni paydo bo’lishiga va bahsli munozarali holatlarning yuzaga kelishiga sabab bo’ladi. Anglo-sakson huquq oilasi, ya’ni ingliz jinoyat huquqiga oid ilmiy tadqiqotlari va adabiyotlarini o’rganish natijasida corpus delicti (jinoyat tarkibi) va jinoyat to’g’risidagi konsepsiyalarni ikkita katta guruhga ajratish mumkin. Ular **an’anaviy ilmiy konsepsiya va alternativ (muqobil) ilmiy konsepsiya**. I. Birinchi ilmiy konsepsiya. Mazkur ilmiy nuqtai nazar ko’pchilik ilmiy tadqiqotlarda, xususan, J.Austin, M.Moore, D.Husak, G.Fletcher, H.Morris, M.Gorr, A.Enker, W.Blackstone, G.Williams [4] ilmiy ishlarida o’z ifodasini topgan. Bu yondashuv konservativ ilmiy tadqiqotlar natijasi bo’lib, jinoyat elementlari va ular tuzilishini o’zgarmas, deb hisoblaydi. Mazkur ilmiy yondashuv anglo-sakson huquq oilasiga kiruvchi mamlakatlarning ko’pchiligida qabul qilingan. Uning asosiy muammoli jihati jinoiy xulq-atvorni, ya’ni “actus reus”ni markaziy element sifatida qaraydi. “Actus reus”ning mavjud bo’lishi aybdorni jinoiy javobgarlikka tortish uchun asosdir. Jinoiy qilmishga bo’lgan ruhiy munosabat “mens rea” mavjud bo’lish yoki bo’lmasligi ahamiyat kasb etmaydi. Ushbu ilmiy yondashuvning yana bir muammosi shuki, jinoyatning boshqa elementlari tuzilishini yetarlicha aniqlamaganlikda namoyon bo’ladi. Masalan, jinoiy qilmish tufayli ro’y bergan ijtimoiy xavfli oqibat va ular orasidagi sababiy bog’lanish turlari, belgilari batafsil aniqlanmaydi.

Mazkur an'anaviy ilmiy yondashuv ko'ra "actus reus" (jinoiy akt-qilmish)ning mavjud bo'lishi shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish uchun asos bo'ladi. Ya'ni sodir etilgan jinoiy qilmish o'z ichida qilmish, jinoiy oqibat, jinoiy qilmish va oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanishni ham qamrab oladi. **Jinoiy qilmishning obyektiv haqiqatda sodir etilganligining faktini o'zi jinoiy javobgarlikka tortish uchun yetarli bo'ladi.**

Ushbu konservativ an'anaviy ilmiy yondashuvda dinamik xususiyatdagi ilmiy qarashlarni ilgari suruvchi olimlar ham mavjud. Jumladan, A.Cornford va A.Petzsche Buyuk Britaniyada terrorizmning tashqi elementi bo'lgan "Actus reus"(jinoiy qilmish)ni dinamik, ya'ni o'zgaruvchanlik xususiyatini o'z ilmiy qarashlarida qo'llab quvvatlashadi. Xususan, A.Cornford va A.Petzschelarning fikricha, "qurol-yarog', portlovchi materiallar va ulardan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalarga egalik qilishni terrorizm jinoyatining elementlari bo'lgan actus reus – mens rea (aybli jinoiy qilmish – aybli ong) tarkibiga kiradi"[5, 172-210]. Anglo-sakson huquq oilasidagi jinoyat huquqi doktrinasida jinoyat konsepsiyasini o'zgartirishga bo'lgan urinishlar o'zining ilmiy va amaliy asosini topmadi.

2. Ikkinchi ilmiy konsepsiya. Bu konsepsiya P.Robinson ilmiy yondashuvi asosida vujudga kelgan. "U actus reus – mens rea kabi jinoyatning ikkita elementidan iborat ilmiy qoidaga qarshi chiqib, jinoyat bu belgilar yig'indisidan iborat ekanligini o'z ilmiy tadqiqotida ilgari suradi. Uning jinoyat huquqi actus reus – mens rea farqidan voz kechish kerakmi? deb nomlangan ilmiy ishi jinoyat huquqi doktrinasida innovatsion ilmiy yondashuv sifatida qaraldi" [6, P. 3-28]. Ammo P.Robinsonning ilmiy innovatsion yondashuvi ko'pchilik olimlar tomonidan tan olinmadi va qabul qilinmadi.

Bizning fikrimizcha, anglo-sakson jinoyat huquqining alternativ (muqobil) ilmiy konsepsiyasida kontinental (romano-german) huquq oilasidagi kabi jinoyat va jinoyat tarkibi belgilaridek tuzilishga ega bo'lishi lozimligi ifodalanadi. Alternativ ilmiy konsepsiyada ilgari surilgan qoidalar asosida jinoyatning actus reus – mens rea kabi zaruriy elementlari allaqachon jinoyat va jinoyat tarkibi belgilariga almashtirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bir guruh olimlar "actus reus" (jinoiy qilmish)ni markaziy o'ringa qo'yib, "mens rea" (ruhiy munosabat) elementini uning doirasidan tashqarida qoldirishadi. Ya'ni, jinoiy qilmish ruhiy munosabatsiz ham mavjud bo'lishi mumkin deb o'z ilmiy qarashlarini bayon qilishadi [7, P. 525, 26-35, . 33-41].

Amaliyotda "actus reus" "mens rea" elementisiz mavjud bo'lmaydi. "Actus reus" aynan sodir etilgan aybli jinoiy qilmishni ifodalaydi. Sodir etilgan "actus reus"da "mens rea" elementi mavjud bo'lmasa, huquqqa xilof bo'lmagan qilmish ham jinoyat deb topiladi [8, P. 108-113, 75-80, 148-152]. Darhaqiqat, bunday ilmiy qarashlarga qo'shilamiz, chunki jinoiy qilmish sodir etildimi, albatta unga bo'lgan ruhiy munosabat ham bo'lishi lozim. Bu falsafaning "obyektivlik-subyektivlik" qoidasiga mos keladi. Anglo-sakson jinoyat huquqida "obyektiv ayblovl" instituti ham mavjud. Bunga misol qilib "mutloq jinoiy javobgarlik"ni keltirish mumkin. Unga ko'ra shaxs sodir etgan faktik jinoiy qilmishi uchungina javobgar bo'ladi. Sodir etilgan jinoiy qilmishga ruhiy munosabatning mavjud bo'lishi yoki bo'lmasligi ahamiyatga ega emas. Nazarimizda, "actus reus"(jinoiy qilmish)ning ushbu "soddalashtirilgan tuzilishi" jinoiy xulq-atvor bilan qonuniy qilmishni farqlash imkoniyatiga ega emas [9, P. 187, 209, 116, 128].

Sodir etilgan muayyan qilmishni ifodalovchi "actus reus" jinoiy xulq-atvorning markaziy elementi hisoblanadi. Glanville Williams firicha, "Jinoyat huquqida actus reus bu muqobili bo'lmagan va shaxsning sodir etilgan aybli jinoiy qilmishdir. Sodir etilgan qilmishda ruhiy munosabat – mens reaning o'zigina mavjud bo'lganida jinoiy javobgarlikka tortilmaslikni lozim" [10, P. 644].

Yuqoridagilarga qarshi James Mangiafico "Actus reus"ning mustaqilligi nomli konseptual ilmiy ishida quyidagilarni bayon qiladi. James Mangiaficoning fikricha, "Shaxsni jinoiy javobgarlikka tortishda jinoiy oqibatga nisbatan uning subyektiv munosabatiga chuqurroq e'tibor qaratish kerak. Ba'zi hollarda shaxsni jinoiy javobgarlikka tortishda mens rea(ruhiy munosabat)ning mavjudligi yetarli bo'ladi. Jinoiy qilmishning bevosita mavjudligi yoki mavjud emasligi ahamiyat kasb etmaydi. Masalan, jabrlanuvchining hayotiga, sog'lig'iga vudu magiyasi(sehrgarligi) vositasida zarar yetkazishni misol sifatida keltirib mumkin" [11, P.11].

James Mangiaficoning ilmiy qarashiga qo'shilmaymiz. Har qanday jinoyat tarkibi ichki va tashqi tomonlariga ega bo'ladi. Bu tomonlar obyektiv va subyektiv belgilar orqali ifodalanadi. Xususan, ular yig'indisini ifodalagan jinoiy qilmishgina javobgarlikka tortilishi lozim. Sodir etilgan qilmish aybli ijtimoiy xavfli qilmish bo'lgandagina javobgarlikka tortiladi.

Shuningdek, anglo-sakson jinoyat huquqida "actus reus" to'g'risidagi boshqa konsepsiyalar ham mavjud. Xususan, "boshqariluvchi" konsepsiya asoschisi H.Hart hisoblanadi. Mazkur ilmiy yo'nalishning asosiy g'oyasi "boshqacha qilishning iloji yo'q" va "muayyan holat(sharoit)larda tanlovning yo'qligi" kabi konstruksiyalarni farqlab berishdan iboratdir.

Muallifning ta'kidlashicha, "Birinchidan, shaxs o'z xatti-harakatini boshqara olsagina jinoiy qilmishni sodir etadi. Ikkinchidan, muayyan holatlarda shaxs tanlovining yo'qligi uchun u qonunga xilof jinoiy qilmishni tashqi omillar ta'siri ostida sodir etishga majbur bo'ladi. Bunday qilmishlar actus reus(jinoiy qilmish)ni tashkil etadi. Shu bilan birga, oxirgi zarurat yoki majburlash ostida sodir etilgan harakatlarni tan olmaslik mantiqsizlik bo'ladi. Bunday harakatlarni sodir etishda qonuniy yoki g'ayriqonuniy xulq-atvorni tanlash imkoniyati sezilardi darajada cheklangan bo'ladi" [12, P. 100].

Yuqoridagi yondashuvlar shaxsning anglashi va uning xulq-atvori bilan bog'liq shakllar bilan farq qiladi. Xususan, irodaviy yondashuv bosh miya orqali boshqariladigan ongli va ongsiz harakatlar bilan bog'liq. Xulq-atvorli yondashuv esa turli harakatlarni tanlash imkoniyati bilan bog'liqdir. Buning natijasida jinoiy yoki qonuniy xulq-atvorni tanlash variantlari vujudga keladi.

Anglo-sakson jinoyat huquqi doktrinasida **irodaviy va xulq-atvorli(boshqariluvchi) ilmiy yondashuvlar** ham yetarlicha ilmiy asoslab berilmagan. Bizningcha, shaxs o'z qilmishining jinoiyligini anglashi va ularni boshqara olishi unga o'z xulq-atvorini tanlash imkoniyatini beradi. Sodir etilgan har qanday jinoiy qilmish irodali bo'lishi, ya'ni aybdor shaxs tomonidan ixtiyoriy boshqarilishi lozim. Shundagina har qanday qilmish jinoiy qilmish deb topilishi mumkin. "Actus reus"ni mohiyatini aniqlash to'g'risidagi ilmiy munozara mantiqsizday ko'rinadi, chunki ilmiy yondashuvlarga tayanib, tadqiq etilayotgan tushunchalarni bir-biridan ajratish qiyin.

"Actus reus" zaruratiga oid qarashlar tahlili. Mens reaning mavjudligi o'zi jinoiy javobgarlikka tortish uchun yetarli bo'lmaydi. Aybdorning ruhiy munosabati tufayli turli harakatlarni sodir etishi uning jinoiy javobgarlikka tortilishi uchun sabab, asos bo'lmaydi, albatta, actus reus(jinoiy qilmish) bevosita mavjud bo'lishi lozim. Bunday holatlarda sodir etilgan harakatlar va jinoiy oqibat o'rasidagi sababiy bog'lanishni aniqlash masalasi bahsli va muammoli hisoblanadi. Anglo-sakson jinoyat huquqi nazariyasida mavjud "actus reus" va "mens rea" konsepsiyalari tahlili asosida bizning nuqtai nazarimizga o'xshash yondashuvni G.Fletcher [13, P.166] ham o'z ilmiy ishlarida bayon qilgan. U ham yuqoridagi holatlarda sababiy bog'lanishni aniqlash masalasi qiyin va muammoli ekanligini ta'kidlaydi.

Anglo-sakson jinoyat huquqida "actus reus"ning mohiyati va tuzilishi to'g'risidaga yagona ilmiy yondashuv mavjud emas. "Actus reus" shaxs jinoiy xulq-atvorining jismoniy harakatlardan iborat, degan qarash XVIII–XIX asrlarga borib taqaladi. Mazkur masala O.Holmes ilmiy ishlarida batafsil tahlil qilingan.

O.Holmesning ta'kidlashicha, "Actus reus-jinoiy qilmish o'zida irodaviy elementni qamrab oladi va qilmish boshqarish xususiyatiga ega bo'lganligi uchun ongli hisoblanadi. Bunda shaxs jinoiy xulq-atvori irodaviy xususiyat kasb etganligi uchun ongli qilmish xohish istakdan iborat bo'lib, uning natijasi bo'lgan jinoiy oqibat esa shaxs tomonidan kutilgan bo'ladi" [14, P. 54].

Olimlar bu muammoli masalada sodir etilgan jinoiy qilmishga bo'lgan ruhiy munosabatni ifodalash uchun turli xil so'zlar, atamalardan foydalanishadi. Ular foydalangan "istak" jinoiy xulq-atvorning irodaviy elementini ifodalaydi. Istak bilan sodir etilgan jinoiy qilmish shaxs irodasi amalga oshirilishi bilan bog'lanadi.

Shaxs irodaviy element bilan boshqarilmagan shaxs ruhiy munosabati uchun jinoiy javobgarlikka tortilmaydi. O.Holmes o'z ilmiy ishlarida buni isbotlashga harakat qilib, u "organizmdagi spazma (biron organdagi boshqarib bo'lmash mushaklardagi qisqarish) akt(jinoiy qilmish) hisoblanmaydi" [16, P. 54], deydi. Glanville Williams fikricha esa, "Qilmishning jinoyat-huquqiy mazmunini uni sodir etgan shaxs xohish irodasi tashkil etishi va u orqali amalga oshiriladi" [17. P. 12].

James Mangiaficoning ta'kidlashicha, "Jinoiy qilmishning irodaviylik xususiyati va belgisi subyektiv ruhiy munosabat mavjud bo'lgandagina ahamiyatga ega bo'ladi. Subyektiv munosabat asosiy aniqlovchisi sifatida mens rea hisoblanadi. Jinoiy xulq-atvorning istak va irodaviylik elementlarini bir-biriga o'xshatish jinoyat huquqi nazariyasida turli xil terminologik chalkashliklarni yuzaga keltiradi. Jinoiy xulq-atvorning irodaviy belgisi, xususiyati uning tuzilishidan harakatlarni, yarim refleksli harakatlarni chiqarib tashlash lozim. Misol qilib, yo'talish, nafas olish va boshqalarni keltirish mumkin. Mazkur harakatlar ong bilan boshqarilmaydi, ongsiz sodir etiladi, shuningdek, yarim ongli ravishda sodir etiladi, ammo bunda boshqarilishi mumkin. Jinoyat huquqi nazariyasida ushbu harakatlar actus reusga muvofiq keladi va bunday holat amaliyotda kamdan kam uchraydi" [18. P. 15, 29].

J.Turnerning fikricha, "Jinoiy qilmish subyektiv elementlari sonini ko'paytirish sodir etilgan qilmish jinoiyligini aniqlashda huquqni qo'llovchi subyektlar o'rtasida turli xatoliklarga yo'l qo'yishga sabab bo'lishi mumkin. Jinoiy xulq-atvorning irodaviy elementi va xohish-istak o'zaro o'xshash sinonim so'zlar sifatida ifodalanadi. Agar actus reus – jinoiy qilmish o'zida irodaviy belgini ifodalasa, u albatta mazkur harakatlarni sodir etishda qaysidir ma'noda mens rea – ruhiy munosabatni aniqlab beradi. Natijada mens rea – ruhiy munosabat ma'no mazmun kasb etmaydi" [19, P. 53]. U yuqoridagi olimning ilmiy qarashlarini qo'llab-quvvatlaydi.

Biz bu fikrga qo'shilmaymiz. Jinoiy qilmishda mavjud bo'lgan "xohish va istak" (tafakkuriy) va irodaviy elementlarni bir-biriga o'xshash bo'lgan sinonim atamalar degan James Mangiaficoning terminologik chalkashlik haqidagi fikri ilmiy asoslanmagan va uning qarashlarini qo'llab-quvvatlab bo'lmaydi. Olim bu elementlarni bir-biriga o'xshatishda umumiy o'xshashlik prezumtsiyasidan kelib chiqadi va u mazkur elementlarni o'xshatish yetarlicha ilmiy isbotlab bermagan.

Bundan tashqari, yuqoridagi fikrlari va masalaga yondashuvlarida bir-birini inkor etuvchi qarashlar mavjud. "Istak" va irodaviy elementlarni bir-biriga o'xshatish qo'pol xatolardan birdir. Chunki shaxsning sodir qilgan ijtimoiy xavfli qilmishi ichki va tashqi tomonlarga egadir. Shuningdek, bu tomonlar o'ziga xos elementlar va belgilar yig'indisidan iborat bo'ladi.

Jinoiy qilmishni sodir etish istagi har doim jinoiy oqibatning aniq ifodalanishi bilan taqqoslanishi lozim. Shaxs o'z jinoiy xulq-atvori natijasida qanday jinoiy oqibatlar ro'y berishi mumkinligi haqida bilishi lozim. Jinoiy qilmishning irodaviylik xususiyati(elementi) qilmishni sodir etishda boshqarish xususiyati bilan bog'lib bo'lib, albatta tafakkuriy element(anglash)ni taqozo etadi. Ammo jinoiy qilmishning irodaviylik elementida shaxs har doim ham ro'y berishi mumkin bo'lgan jinoiy oqibatni oldindan bilmaydi.

Bizning fikrimizcha, yuqorida nomi keltirilgan olimning ilmiy farazi jinoiy xulq-atvor bilan hech qanday aloqasi yuq va uning yondashuvlari ilmiy muhokama uchun ahamiyatsiz hisoblanadi.

Harakatsizlik bilan sodir etiladigan jinoiy qilmishlarda majburiyatlarni anglash murakkab ruhiy jarayonlar bo'lib, ular "actus reus" doirasida o'rganib bo'lmaydi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, "actus reus" shaxsning muayyan natijaga erishish uchun sodir etgan tana harakatlaridan iborat bo'ladi. Refleksli harakatlar yoki yengib bo'lmay kuchlar ta'sirida sodir qilingan harakatlar jinoiy javobgarlikni istisno qiladi. "Actus reus"da asosiy urg'u sodir etilgan qilmishdagi tana harakatlarini boshqarish va anglash kabi elementlarga beriladi. Bizning fikrimizcha ham bu elementlar anglo-sakson jinoyat huquqida "actus reus"(jinoiy qilmish)ning ajralmas qismlari hisoblanadi.

Milliy jinoyat huquqi nazariyasida bir guruh olimlar fikricha, "Engib bo'lmay kuch ta'sirida (tabiat hodisalari yoki tabiiy reflekslar ta'siri ostida) sodir etilgan qilmish ijtimoiy xavfli qilmish sifatida baholanmaydi" [20, B.34].

Harakatsizlikda ruhiy faoliyat murakkab xususiyat kasb etadi, unda shaxs muayyan holatlarni va ularning natijalarini baholagan holda harakatni sodir etishdan tiyilish qarorini qabul qilishi lozim. Harakatsizlik jinoiy xulq-atvorning nafaol(passiv) ko'rinishidir. Masalan, shaxsga yordam ko'rsatmasdan qilmish sodir bo'lgan joyda qoldirish, ya'ni xavf ostida qoldirish. Mazkur holatdagi harakatsizlikning irodaviy xususiyati sodir etilishi lozim bo'lgan harakatlarni qilmaslikni anglash bilan belgilanadi. Sodir etilishi lozim bo'lgan harakatlarni bajarmaslik qarori "mens rea" (ruhiy munosabat) doirasiga kiradi [21, P.202].

Romano-german huquq oilasi jinoyat huquqi doktrinasida muayyan qilmish jinoyat deb topilishi uchun quyidagi zaruriy belgilar bo'lishi talab etiladi. Ular ijtimoiy xavflilik, huquqqa xiloflilik, ayblilik va jazoga sazovorlik. "Jinoyat kodeksi bilan qo'riqlanadigan obyektlarga zarar yetkazadigan yoki zarar yetkazish real xavfini keltirib chiqaradigan qilmish ijtimoiy xavfli qilmish deb deb topiladi" [22]. JKda ijtimoiy xavfli qilmish uning belgilari bilan birga ifodalanadi va jazo belgilanadi. Natijada jinoyat deb topilgan qilmish jinoyat qonunida jazo qo'llash tahdidi bilan taqiqlanadi.

Jinoiy javobgarlikka tortish asosi jinoyat tarkibining barcha alomatlarining mavjudlidir. Jinoyat tarkibi tomonlari ichida jinoyat tarkibi obyektiv tomoni va uning belgilari markaziy o'rinni egallaydi. Aynan ular orqali jinoyat tarkibi boshqa tomonlari va belgilari aniqlanadi. Shuningdek, jinoyat va uning belgilari ham aynan ular orqali ifodalanadi. Jinoyatning ijtimoiy xavflilik belgisini aynan jinoyat tarkibi obyektiv tomoni va uning belgilari ifodalaydi. Ijtimoiy xavfli qilmishni JK Maxsus qismi moddasida nazarda tutilishi jinoyatning huquqqa xiloflili, aybliligi va jazoga sazovorlik kabi belgilarini vujudga kelishiga sabab bo'ladi.

Kontinental huquq oilasida esa "jinoyat tarkibi" tushunchasi uzoq tarixga ega. Mazkur huquqiy kategoriya haqidagi dastlabki fikrlar XIX asr oxiri XX asr boshlarida vujudga kelgan. Biroq jinoyat tarkibi haqidagi o'sha paytdagi qarashlar bugungi qarashlardan keskin farq qilgan. Masalan, unda jinoyat tarkibi jinoyat sodir etilganligi fakti mavjudligi sifatida qaralgan (murda, binoga buzib kirish izlari va boshq.) [23, B.41].

Kontinental huquq oilasi jinoyat huquqi doktrinasida esa jinoyat tarkibi to'rtta tomonlidir. Jinoyat obyektiv tomonining zaruriy belgisi ijtimoiy xavfli qilmish(harakat yoki harakatsizlik)dir. Ijtimoiy xavfli qilmish jinoyat tarkibining ham zaruriy belgisi hisoblanadi. Moddiy tarkibli jinoyatlarda sodir qilingan ijtimoiy xavfli qilmish(harakat yoki harakatsizlik), ro'y bergan ijtimoiy xavfli oqibat va ular orasidagi sababiy bog'lanish zaruriy belgilar hisoblanadi va ularning mavjud bo'lishi talab etiladi. Jinoyatning yadrosini jinoyat tarkibi tashkil etadi va jinoyat belgilarini birinchi o'rinda jinoyat obyektiv tomoni belgilari ifodalab beradi. Qolgan boshqa elementlar esa aynan jinoyat obyektiv tomoni belgilariga qarab aniqlanadi. Jinoyat huquqi nazariyasida o'ziga xos jinoyat tarkibi konsepsiyasi mavjud. Jinoyat huquqida uning o'ziga xos tarkibi, belgilari va tuzilishi aniq qilib ishlab chiqilganligi va belgilanganligi bilan ajralib turadi.

Romano-german jinoyat huquqida "istash" irodaviy element tarkibida ifodalanadi. Jumladan, to'g'ri qasddan sodir etiladigan jinoyatda tafakkuriy va irodaviy elementlar mavjudligi talab etilib, istash irodaviy elementda ifodalanadi.

Jinoyat huquqi fani va nazariyasiga ko'ra jinoyat tarkibi obyektiv tomoni belgilari qarab jinoyat tarkibi boshqa tomonlari va belgilari aniqlanadi. Bu esa uning markaziy o'rinda muhim ahamiyat kasb etishini anglatadi. Jinoyat alomatlarini aynan jinoyat tarkibi elementlarining belgilari ifodalab beradi. Shuning uchun ham jinoyat huquqi nazariyasi jinoyatning yadrosini jinoyat tarkibi tashkil qiladi degan ilmiy yondashuvlar (A.N.Traynin, N.F.Kuznetsova va V.N.Kudryavtsev va boshqalar asarlarida) [24, C.21-29, 46-47] o'z ifodasini topgan.

Jinoyat tarkibini ikkita, ya'ni obyektivlik va normativlik yondashuvi asosida tushunish mavjud. Dastlab ulardan yuqoridagi ilmiy yondashuvlarning vujudga kelishi kelib chiqqan. Jinoyat tarkibini tushunishda "obyektivlik" yondashuvining tarafdorlari (A.N.Traynin, N.F.Kuznetsova va V.N.Kudryavtsev) uzoq ilmiy izlanishlar natijasida "jinoyat tarkibini normativlik yondashuvi asosida tushunishga, jinoyat tarkibini jinoyatning obyektiv haqiqati va qonunchilik tavsifi(xarakteristikasi) sifatida tushunish kerakligi haqidagi fikrga" [25, C.16] to'xtalishgan. M.Usmonaliyev va P.Bakunovlar [26, B. 128] jinoyat tarkibini "normativlik" yondashuvi asosida o'z ilmiy qarashlarini bayon qilgan bo'lsa, A.S.Yakubov, M.X.Rustamboyev, S.S.Nayimov va M.Kurbanovlar [27, B. 95, 137, 61, 41] "obyektivlik" yondashuvi asosida jinoyat tarkibiga ta'rif berishgan.

Jinoyat tarkibi belgilari va anglo-sakson huquq oilasida mavjud "actus reus"(jinoiy qilmish) va mens rea(ayb) konsepsiyasining qiyosiy-huquqiy tahlili asosida quyidagi xulosaga keldik:

1. Kontinental huquq oilasi jinoyat huquqi nazariyasi va qonunchiligida har bir jinoyat to'rtta tomondan iborat jinoyat tarkibiga ega bo'ladi. Anglo-sakson huquq oilasida esa jinoyat ikki elementli tarkib iborat. Ular actus reus-mens rea – jinoiy qilmish-aybli ong majmui bo'lishi talab etiladi;

2. Kontinental huquq oilasi jinoyat huquqi nazariyasi va qonunchiligida jinoyat tarkibi tomonlari ajralmas bir butunlikda bo'ladi. Jinoyat tarkibi tomonlari o'ziga xos alomatlar yig'indisidan iborat bo'ladi. Jinoyatni kvalifikatsiya qilishda jinoyat tarkibining har qaysi tomonini ifodalovchi belgilarning barchasi tahlil qilingan holda inobatga olinadi. Umumiy huquq oilasida esa "actus reus"ning mavjud bo'lishi aybdorni jinoiy javobgarlikka tortish uchun sabab, asos hisoblanadi. Jinoiy qilmishga bo'lgan ruhiy munosabat "mens rea" mavjud bo'lish yoki bo'lmasligi ahamiyat kasb etmaydi (an'anaviy yondashuv);

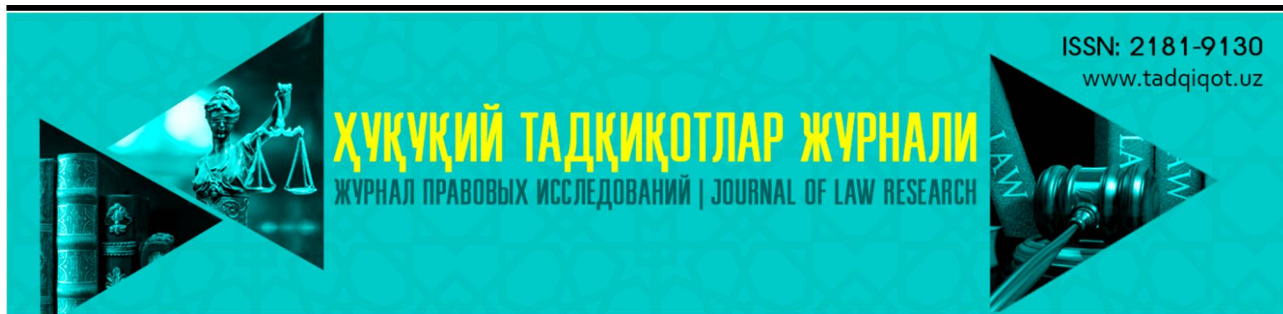
3. Kontinental huquq oilasi jinoyat huquqi nazariyasida jinoyat va jinoyat tarkibi to'g'risidagi konsepsiyalar tizimlidir. Ma'lumki, ular bir-birini to'ldirishi bilan ajralib turadi. Jinoyat tarkibi belgilari subyektiv va obyektiv belgilar yig'indisidan iborat bo'ladi. Mazkur belgilar o'z navbatida jinoyat tarkibining to'rtta element(tomoni)ni ifodalaydi. Jinoyat kodeksida har bir qilmishda jinoyat tarkibi obyektiv va subyektiv belgilarining "minimal" va "yetarli" yig'indisidan iborat belgilarni nazarda tutilgan. Umumiy huquq oilasida esa "actus reus" (jinoiy qilmish) o'zida irodaviy elementni qamrab oladi va shaxs tomonidan qilmish boshqarilishi tufayli ongli hisoblanadi. "Istak" so'zlari jinoiy xulq-atvorning irodaviy elementini ifodalaydi. Istak bilan sodir etilgan jinoiy qilmish shaxs irodasi amalga oshirilishi va bajarilishi bilan bog'lanadi. Umumiy huquq oilasida jinoyatning istak va irodaviylik elementlarini bir-biriga o'xshatish holatlari mavjud. Bu esa umumiy huquq oilasi jinoyat huquqida turli xil atamaviy chalkashliklar kelib chiqishiga sabab bo'lgan.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Cross N. Criminal justice, actus reus and mens rea //Forensic Psychology, Crime and Policing. – Policy Press, 2023. – P. 108-113., Sarch A. F. Knowledge, Recklessness and the Connection Requirement Between Actus Reus and Mens Rea //Penn St. L. Rev. – 2015. – Vol. 120. – P. 1-44., Watt, M. A. (2019). Guido and the guilty mind: Mens rea and actus reus in Inferno 27. Forum Italicum, 53(2), – P. 318-326. <https://doi.org/10.1177/0014585819831969>.
2. Mallorquí-Ruscalleda E. The Elements of a Crime: a Brief Study on Actus Reus and Mens Rea. Revista Internacional d'Humanitats [U of São Paulo / Instituto Jurídico Interdisciplinar – U of Porto/Autonomous U of Barcelona]49. 2020. – P: 69-76.
3. De Caro M. "Actus non facit reum nisi mens sit rea". The Concept of Guilt in the Age of Cognitive Science // Neuroscience and Law: Complicated Crossings and New Perspectives. – 2020. – P. 69-79.
4. John Austin, Lectures On Jurisprudence 523 (4th Ed. 1873)., Michael S. Moore, Act And Crime: The philosophy of action and its implications for criminal Law 18 (1993)., Douglas N. Husak, The Orthodox model of the criminal offense, 10 Crim. Just. Ethics 20, 21 (1991)., George Fletcher, On the moral irrelevance of bodily movements, 142 U. Pa. L. Rev. 1443 (1994)., Herbert Morris, Punishment for thoughts, guilt and innocence: Essays in legal philosophy and moral psychology 197 (1989), Michael Gorr, The Actus Reus requirement: A qualified defense, 10 Crim. Just. Ethics 11 (1991)., Arnold N. Enker, Impossibility in criminal attempts–legality and the legalprocess, 53 Minn. L. Rev. 665, 687 (1969)., Sir William Blackstone, Commentaries on the Laws of England, Book IV, P. 21 (10th Ed. 1787)., Glanville Williams, Criminal Law: The General Part 22 (2d. Ed. 1961)., Glanville Williams, Criminal Law: The General Part 22 (2d. Ed. 1961).
5. Cornford, A., & Petzsche, A. (2020). Terrorism Offences. In K. Ambos, A. Duff, J. Roberts, T. Weigend, & A. Heinze (Eds.), Core Concepts in Criminal Law and Criminal Justice: Volume I (pp. 172-210). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108649742.006
6. Robinson P. H. Should the Criminal Law Abandon the Actus Reus-Mens Rea Distinction? //The Structure and Limits of Criminal Law. – London: Routledge, 2017. – P. 3-28. // <https://doi.org/10.4324/9781315085159>
7. Contreras J.C.A Concept of Type of Crime without Mens Rea? On the Inseparableness of Actus Reus and Mens Rea in Crime Theory //Ann. Fac. Der. U. Extremadura. – 2020. – T. 36. – P. 525., Kritika A., Dhawan A. The changing concepts of actus reus & mens rea in the

- contemporary society. – 2019. – P. 26-35.? Chaudhary S., Siddiqui F. Understanding the Concept of Crime and Criminology //Journal of Legal Subjects (JLS) ISSN 2815-097X. – 2023. – T. 3. – №. 02. – P. 33-41.
8. Cross N. Criminal justice, actus reus and mens rea // Forensic Psychology, Crime and Policing. – Policy Press, 2023. – P. 108-113., Aishatu Musa; Kaumi Alkali Kalli;& Adda Gana. Understanding the concept of crime from a perspective viewpoints // International Journal of Law, Politics & Humanities Research Published by Cambridge Research and Publications – 2023. – P. 75-80., Classmann S. Guilty Acts, Guilty Minds by Stephen P Garvey //University of Toronto Law Journal. – 2022. – T. 72. – №. 1. – P. 148-152.
9. Paul H. Robinson, Should the Criminal Law abandon the Actus Reus – Mens Rea distinction? Criminal Law: Action, Value And Structure 187, 209 (S. Shute, J. Gardner & J. Horder, Eds. 1993. Published to Oxford Scholarship Online: March 2012)., John Austin, Lectures on Jurisprudence 523 (4th Ed. Publisher: London, J. Murray. 1873, [S.l.]: Book on demand LTD, 2022)., A.C.E. Lynch, The Mental element in The Actus Reus, 98 L. Q. Rev. 116, 128 (1982).
10. Glanville Williams, Criminal Law: The General Part 22 (2d. Ed. 1961, Holmes Beach Florida: Gaunt Reprint, 1998) 644.
11. James Mangiafico, The Independence Of Actus reus 11 (2011) (Mangiafico, James, The Independence of the Actus Reus (February 17, 2011). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1763352> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1763352>).
12. H.L.A. Hart. Acts of will and responsibility in punishment and responsibility 100 (1968 Publisher: Cary: Oxford Scholarship Online, 2014.)
13. George P. Fletcher, Rethinking Criminal Law 166 (Originally published: Boston : Little, Brown, c1978. Oxford; New York: Oxford University Press, 2000.).
14. Oliver Wendell Holmes, The Common Law 54 (1881 Publisher: London: Routledge, 2020.)
15. J.W.Cecil Turner, Kenny's outlines of Criminal Law. 18, P. 30 (19th Ed. Publisher: Cambridge University Press, 1966. Cambridge University Press; 18th edition (September 19, 2013)).
16. Oliver Wendell Holmes, The Common Law 54 (1881 Publisher: London: Routledge, 2020.) – P. 54.
17. Glanville Williams, Criminal Law: The General Part 22 (2d. Ed. 1961, Holmes Beach Florida: Gaunt Reprint, 1998) 12.
18. James Mangiafico, The Independence Of Actus reus 11 (2011) (Mangiafico, James, The Independence of the Actus Reus (February 17, 2011). – P. 15, 29 Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1763352> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1763352>).
19. J.W.Cecil Turner, Kenny's outlines of Criminal Law. 18, P. 53 (19th Ed. Publisher: Cambridge University Press, 1966. Cambridge University Press; 18th edition (September 19, 2013)).
20. Ochilov X.R., Xaydarov Sh.D., Shamsidinov Z.Z. “Jinoyat huquqi” (Umumiy qism). O‘quv qo‘llanma – T.: TDYU nashriyoti, 2021. – B.34. (Ochilov Kh.R., Khaydarov Sh.D., Shamsidinov Z.Z. “Criminal Law” (General Part). Textbook – T.: TSYU Publishing House, 2021. – P.34.)
21. La Fave W.R., Scott, Jr., A. W. Op. Cit. P. 202.
22. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 55-56-moddalar. <https://www.lex.uz/acts/111453> // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 11.05.2023 y., 03/23/841/0270-son. (Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. Articles 55-56. <https://www.lex.uz/acts/111453> // National database of legislative documents, 11.05.2023, No. 03/23/841/0270.)
23. Jinoyat huquqi. (Umumiy qism) Darslik. Mas’ul muharrir: yu.f.f.d (PhD) X.Ochilov – T.: Adolat nashriyoti, 2020. – B.41. (Criminal Law. (General Part) Textbook. Responsible Editor: Ph.D. (PhD) Kh.Ochilov – T.: Adolat Publishing House, 2020. –)
24. Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. М., 2007. – С. 11., Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М., 1957., Кузнецова Н. Ф. Состав преступления: спорные вопросы // Вестн. Моск. ун-та. Сер.: Право. 1987. № 4.1. – С. 21-29., Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. М., 1960. С. 46–47. (Kuznetsova

- N.F. Problems of Crime Qualification. Moscow, 2007. – P. 11., Trainin A.N. General Doctrine of the Crime Elements. Moscow, 1957., Kuznetsova N.F. Crime Elements: Controversial Issues // Vestn. Moscow University. Series: Law. 1987. No. 4.1. – P. 21-29., Kudryavtsev V.N. Objective Side of the Crime. Moscow, 1960. P. 46-47.)
25. Молчанов Д.М. Актуальные проблемы уголовного права: Общая часть: учебное пособие. – Москва: Проспект, 2016. – С. 16. (Molchanov D.M. Current issues of criminal law: General part: textbook. – Moscow: Prospect, 2016. – P. 16.)
 26. Usmonaliyev M., Bakunov P. Jinoyat huquqi. Umumiy qism: Darslik. – Toshkent: Nasaf, 2010. – B. 128. (Usmonaliyev M., Bakunov P. Criminal law. General part: Textbook. – Tashkent: Nasaf, 2010. – P. 128.)
 27. Якубов А.С. Теоритические проблемы формирования правовой основы учения о преступлениях: предпосылки, реальность, перспективы. - Т., 1996, – С. 95., Rustambayev M.X. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 1. Jinoyat haqida ta’limot. Darslik. 2-nashr, to‘ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – B. 137., Nayimov.S.S. Qilmishni jinoiy huquqiy normalar raqobatida kvalifikatsiya qilishning nazariy va amaliy masalalari. Diss...Yurid.fan.nom. – Toshkent, 2003. – B.61.,Jinoyat huquqi.(Umumiy qism) Darslik. Mas’ul muharrir: yu.f.f.d (PhD) X.Ochilov – T.: Adolatnashriyoti, 2020. – B. 41. (Yakubov A.S. Theoretical problems of the formation of the legal basis of the doctrine of crimes: prerequisites, reality, prospects. - T., 1996, - P. 95., Rustambayev M.Kh. Criminal law course of the Republic of Uzbekistan. Volume 1. Doctrine of crime. Textbook. 2nd edition, supplemented and revised – T.: Military-technical institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan, 2018. – P. 137., Nayimov.S.S. Theoretical and practical issues of qualifying a crime in the competition of criminal legal norms. Diss...Jurid.fan.nom. – Tashkent, 2003. – P.61.,Criminal law. (General part) Textbook. Responsible editor: yu.f.f.d (PhD) Kh.Ochilov – T.: Adolat publishing house, 2020. – P. 41.)

Мирзаев Жаҳонгир Умирзоқович,
Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги
хузуридаги Жазони ижро этиш департаменти
Тарбиявий ишларни ташкил этиш бошқармаси бошлиғи,
юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)
E-mail: jahongirmirzayev970@gmail.com

ЎЗ ЖОНИГА ҚАСД ҚИЛИШ ҲОЛАТЛАРИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ ЙЎЛЛАРИ

For citation: Mirzayev Jahongir Umirzoqovich. WAYS TO PREVENTING SUICIDE. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Мақолада шахсининг ўз жонига қасд қилиши оқибатлари ва унга қарши курашиш зарурати, ходимларнинг шахсий хавфсизлигини таъминлашдаги аҳамияти, уларнинг оила аъзоларини асраш, суицидал ва депрессиявий ҳолатларнинг белгилари, ўз жонига қасд қилиш ҳолатларининг салмоғи, уни олдини олиш бўйича халқаро тажрибалар, республикада ўз жонига қасд қилиш ҳолатларини олдини олиш ва камайтириш учун амалга оширилиши зарур бўлган тадбирлар ҳақида мулоҳазалар ўз ифодасини топган. Шунингдек, муаллиф ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари бўйича ўзининг илмий-амалий таклиф ва мулоҳазаларини илгари сурган.

Калит сўзлар: ходимлар шахсий хавфсизлиги, ўз жонига қасд қилиш, ўзини заҳарлаш, рухий тушкунлик, доимий келишмовчилик, ишончсизлик, депрессия, бошқалардан аламини олиш, жавобгарлик туйғуси, ўсмирлик даври, суицидал ҳолатлар, рухий касаллик, қийинчиликларни енга олмаслик, ўлим режаси, қасд қилиш, эмоционал ҳолат, стресс.

Мирзаев Жаҳонгир Умирзакович,
Начальник Управления организации воспитательной работы Департамента
исполнения наказания при Министерства внутренних дел Республики Узбекистан,
доктор философии (PhD) по юридическим наукам
E-mail: jahongirmirzayev970@gmail.com

ПУТИ ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ САМОУБИЙСТВА

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены последствия суицида и необходимость борьбы с ним, важность обеспечения личной безопасности сотрудников, защиты членов их семей, признаки суицидальных и депрессивных состояний, вес случаев суицида, международный опыт профилактики, комментарии по поводу изложены меры, которые следует принять для

предотвращения и снижения случаев самоубийств в нашей республике. Также автор выдвинул свои научно-практические предложения и комментарии по случаям суицида.

Ключевые слова: личная безопасность сотрудников, суицид, самоотравление, повешение, депрессия, постоянный конфликт, незащищенность, депрессия, принятие боли от других, чувство ответственности, подростковый возраст, суицидальные ситуации, психические заболевания, неспособность справиться с трудностями, план смерти, суицид, эмоциональное состояние, стресс.

Mirzayev Jahongir Umirzoqovich,
Head of the Department for the Organization of Educational Work,
Department of Punishment Execution under
the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Philosophy (PhD) in Law
E-mail: jahongirmirzayev970@gmail.com

WAYS TO PREVENTING SUICIDE

ANNOTATION

In the article, the consequences of suicide and the need to fight against it, the importance of ensuring the personal safety of employees, protecting their family members, signs of suicidal and depressive states, the weight of suicide cases, international prevention experiences, comments about measures that should be taken to prevent and reduce suicide cases in our republic are expressed. Also, the author put forward his scientific and practical suggestions and comments on suicide cases.

Keywords: personal safety of employees, suicide, self-poisoning, hanging, depression, constant conflict, insecurity, depression, taking pain from others, sense of responsibility, adolescence, suicidal situations, mental illness, inability to cope with difficulties, death plan, suicide, emotional state, stress.

Дунёда ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари мунтазам равишда ортиб, ҳар йили ўртача бир миллион одам ўз жонига қасд қилмоқда. Минг афсуски Республикамизда ҳам ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари гарчи салмоғининг даражаси юқори бўлмасада, содир бўлиб турибди. Ўз жонига қасд қилиш оқибатида ҳаётдан кўз юмаётган инсонларнинг оилалари тушкун аҳволда қолмоқда, юзлаб оилалари пароканда бўлиб, ёш болалар етим қолмоқда, жамиятда носоғлом муҳит кенгайишига олиб келмоқда. Ўз жонига қасд қилган шахс қариндош уруғларининг руҳий ҳолатига таъсир этиб, тушкунлик кайфиятини келтириб чиқармоқда.

Ўз жонига қасд қилиш ҳолатларининг асосий қисми инсоннинг руҳий ҳолати бузилиши билан боғлиқ. Кўпинча депрессия ўз жонига қасд қилишга, яъни суицидга олиб келмоқда.

Ҳар йили ҳуқуқ-тартибот органлари ходимлари орасида суицид ҳолатлари кузатилиб туриши ҳеч кимга сир эмас. Уларнинг шахсий хавфсизлигини таъминлашда суицид ҳолатларни олдини олиш ўта муҳим тадбирлардан бири ҳисобланади. Шу билан биргаликда шахсий таркибнинг оила аъзолари орасида суицидни олдини олиш юзасида етарлича чоратадбирлар амалга оширилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Жумладан, суицид борасида етарлича билимларни ўзлаштириш ноҳуш ҳолатларнинг олдини олишга самарали хизмат қилади.

Депрессия бу, тушкунлик бўлиб шахсни ҳеч кимга керак бўлмай қолиш туйғуси чулғаб олади, ушбу ҳолатдан қандай чиқишни ўзи билмайди, унга мутахассис ёрдами керак, шунингдек унга ушбу ҳолатдан чиқиб кетиш механизмини, яъни руҳий кучсизлик ва жамиятга кераксизлик ғоясидан чиқариш лозим. Депрессиянинг асосини нимадир ўзгаришини кутиб яшашдир. Ҳар қандай ёқимсиз нарса кичик депрессияга олиб келади, ундан вақтида чиқиб борилмаса йиғилиб бораверади. Ҳар қандай одам кичик депрессияга тушади ва маълум вақтда чиқиб кетади, бироқ кимдир чиқа олмаса уларга ёрдам керак. Аслида ҳар қандай кичик депрессиялар ўтиб кетиши лозим, агарда қолиб кетса салбий оқибатларга олиб келади. Айримлар муаммоларни ечимини топа олмасдан суицид қилади, бироқ ҳар бир муаммонинг

ечими ва йўли бор, айримлар уни топа олмайди, ҳар бир муаммонинг, депрессиянинг ечими ва чиқиш механизми бор, депрессия ўзига ишончи йўқ бўлганда тез вужудга келади, ҳақиқатда муаммони ечимини топа олмайдиган одамлар ҳам бор, улар ўзгалар ёрдамга муҳтож, масаласини ечиб бериш ёки ечимда ёрдамлашиш керак, уларнинг ақли даражаси пастлиги сабабли ёрдам берилмаса депрессиядан чиқа олишмайди, яъни барча одамлар ҳам бир хил фикр ва ақлий салоҳиятга эга эмас.

“Венера лойиҳаси” асосчиси Жак Фресконинг фикрича, депрессиядаги одамга ёрдам бериш учун ўша одамни тўлиқ билиш, ичи (онги)га кириш керак. Одамлар бошқани доимо ўзидан паст кўради, бирор ишни бажара олмаса уни камситади, айримлар шу сабабли ҳам депрессиядан чиқиш механизминини йўқотиб қўяди. Одамларга қанчалик ёмон томонини гапираверсангиз ёмон томонига ўзи ҳам ишониб қолади ва ўзига бўлган ишончини йўқотади ҳамда депрессияга тушиб қолади. Депрессиядагилар кўп йиғлашади, кўпинча депрессия суицидга олиб келади. Депрессиядан тўлиқ тузалиш учун ҳар йили муолажа олиш керак[1].

Психиатрия, психотерапия ва неврология соҳаси бўйича доктор, PhD София Ротэрмелнинг таъкидлашича, шахс суициднинг биринчи босқичида, яшаш жонимга тегди (мени машина уриб кетса эди, ухлаб қайтиб турмасам эди) дейди, иккинчи босқичида, мен ўлсам нима бўлади деб савол бериши (фараз қилиши) - қариндошларим қандай қарайди, қандай қабрга қўйиламан деган фикрларни айтиши мумкин, учинчи босқичида, қандай ўлдириш усулларни ўйлайди, ўлим режасини тузади, тўртинчи босқичда хайрлашади, тайёргарлик кўради, ишларини тугатиб олади, материаллар йиғайди, бешинчи босқичида ҳаракатни амалга оширишга уринади. Бу босқичларнинг ҳар бирида ҳам одамни тўхталиб қолиш мумкин. Суицид касалликка ўхшайди, яшашни хоҳламаётган шахсга албатта биринчи ёрдам кўрсатиш, уни ёлғиз қолдирмаслик, у билан чин қалбдан гаплашиш керак. Қалбига кириб батафсил гаплашиш, муаммоларини тушуниб қабул қилиши ва ёрдам кўрсатиш лозим. Айримлар кўрқитиш учун бирор нарса истеймол қилади. Одам ўзига нисбатан агрессия қилиши мумкин, масалан кимгадир қасд қилиб кўрсатиб қўйиш ва аламини олиш учун ўз жонига қасд қилиши мумкин. Буларнинг барчаси психик касалликлардир. Уларни ўз фикрларига ташлаб қўйиш керак эмас, улар билан психотерапея ўтказиш лозим, яшашни хоҳламаслик бу албатта касалликдир, уни даволаш шарт. Унинг муаммоларини эшитиб ҳал қилиш, уни нима қийнаётганини эшитиб ҳал қилиб бериш лозим, қандай ҳолатлар уни яшашга ундаяпти, кимга ишонади, кимлар ўзининг муносабатини ўзгартириш кераклигини сўраш керак. Агар бундай қилинмаса фалокатдан қочиб бўлмайди[2].

Тожикистонда ўтказилган социологик сўровда, суицид:

37,2 % билимсизлик ва иқтисодий қийинчилик;

31,9 % оиладаги зўравонликлар, қариндошлари томонидан камситилиши;

28,5 % эрта ва мажбурий никоҳ сабабли бўлиши мумкинлиги билдирилган.

Қозоғистоннинг Ақтобе шаҳрида 25 қаватли уйдан икки нафар аёл биргаликда ўзини 19-қаватидан ташлаб юборишган, ўша уйда суицид жуда кўп бўлиб туради, унинг подъездига кириш эшиклари очик ва балконида ҳар ким ҳам ўтиб юриши мумкин, шунингдек илгари қотиллик жиноятдан гумон қилинган эркак ҳам ўзини ушбу кўп қаватли уйдан ташлаб юборган[3].

Бизнингча, ушбу кўп қаватли уйда содир этилган ўз жонига қасд қилишлар аҳоли ўртасида муҳокама бўлган, осонлик билан тепадан ўзини ташлаб юборишга шароити борлигидан барча хабар топган. Суицидга мойил шахслар у ерда яшамасада унга ҳеч бир тўсиқсиз кириб ўз жонига қасд қилишни амалга оширган, агарда ушбу уйнинг тегишли қисмларига панжаралар ва кузатув камералари ўрнатилиб олдини олиш чоралари кўрилганида, бу каби ҳолатлар камайишига эришилган бўлар эди.

Ўз жонига қасд қилганларнинг 45 фоизи у ёки бу психиатрик бузилишдан жабрланган, 35 фоизи кўп йиллар давом этган психик бузилиши жароҳатидан сўнгги фазасида бўлган, қолганлари эса психологик ижтимоий қийинчиликларга чидай олмаслик оқибатидан ҳисобланади. Суицид бу яшашга бўлган қизиқиш йўқолганлиги эмас, балки қизиқиш ва интилиши бор, бироқ унга ёрдам берадиганлар йўқлиги сабабли қилинган қарордир. Суицид

қилишни ўйлаётган шахсларга албатта ёрдам кўрсатиш, фикрини ўзгартириш ва унинг муаммоларини ўздан ўтказиб, қалбига кириш керак. Уни ҳаёлини яхши томонга ўзгартириш учун турли йўллар тутиш, масалан, кинога олиб бориш, дам олдириш ва доимо ёнида бўлиши керак. Бироқ унга спиртли ичимлик бермаслик лозим, бу йўл билан унга енгиллик бўлмайди, ўзини енгил ҳис этмайди. Суицидга сабаб бўлиши мумкин бўлган нарсалар кўп, жумладан, ҳар қандай кичик нарсалар ҳам сабаб бўлиши мумкин, шуларга ҳам эътибор қаратиш лозим[4].

Республикамизда ўз жонига қасд қилиш ҳолатларини ўрганиш ва уларнинг олдини олиш юзасидан тегишли чора-тадбирлар белгилаш мақсадида ҳудудлардаги ҳолатлар таҳлил этилди. Жумладан, Навоий вилоятида 2021 ва 2022 йилларда содир этилган ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари таҳлил этилганда умумий сонининг ошганлигини (3 тага кўпайган) кўришимиз мумкин. Ўз жонига қасд қилганларнинг 34 % аёллар, 66 % эркаклар. Ўз жонига қасд қилиш усуллар: ўзини осганлар 69,5 %, заҳарлаганлар 9 %, бошқа усулларни қўллаганлар 21,5 %. 2022 йилда 2021 йилга нисбатан ўзини заҳарлаш орқали ўз жонига қасд қилиш усули 8 тага ёки 40 % фоизга ошган.

Ўз жонига қасд қилганларнинг ёши бўйича таҳлил қилинганда қуйидаги ҳолатни кузатишимиз мумкин: 18 ёшгача бўлганлар 13,7% (ушбу ёшдагиларнинг 77 % кизлар), 30 ёшгача бўлганлар 30,5%, 30 ёшдан катталар 51,9 %, 60 ёшдан катталар 3,8 %, турмуш қурмаганлар 27,4%, оилали 64,8 %, ажрашган 7,6 %.

Сабаблари бўйича таҳлил қилинганда: оилавий келишмовчилик 12,5 %, моддий етишмовчилик 4,5 %, руҳий касаллик 3 %, бошқа сабаблар 80 %. Вилоятнинг шаҳар ва туманлари бўйича таҳлил қилинганда, гарчи Учқудук ва Томди туманларда ўз жонига қасд қилганлар сони кам бўлсада, бироқ аҳоли сонига нисбатан қиёслаганда бирор бир шаҳар ёки туман бошқасига нисбатан сезиларли даражада фарқ қилмаслигини кўришимиз мумкин.

Навоий вилоятида содир этилган ўз жонига қасд қилиш ҳолатларининг 80 фоизда қариндошлари ёки танишлари шахсининг руҳий ҳолатида ўзгаришлар бўлаётганлигини сезишган, бироқ бунга эътибор қаратишмаган ҳамда жиддий ҳолатга олиб келишини англамаган.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари бўйича кўзғатилган жиноят ишларининг таҳлили ўрганилганда, аксарият ҳолатларда жиноят иши кўзғатилмасдан рад этилганлигини кузатиш мумкин.

Германияда 1980 йилдан буён суицидлар икки бараварга камайишига эришилган, сабаби уларнинг жамиятида бирор киши қийналиб кетдим, яшаш жонимга тегди деган гапни эшитса ёки интернет тармоқларида кимгадир шу мазмунда хабар жўнатиlsa, фуқаролар ўша одам ҳақида тезкор нарядга хабар беради (буни улар бурчи деб билади), ушбу масалалар билан шуғулланадиган полициянинг бўлими бор, улар томонидан ўша шахс психиатрия касалхонасига ётқизилади, бир кундан уч кунгача. Қонуни ҳам бор шу боради[5].

Россияда 500 нафар ўз жонига қасд қилганларнинг 70 фоизи (ўсмирлар) кимгадир ўзини ўлдириши ҳақида айтган, улардан 10 фоизи билан психолог ёки психиатрлар гаплашган, шунингдек маст ҳолатдаги шахслар суициди кўп, жумладан “пахмел” қилишга пул сўрайди, пул беришмаганларидан сўнг суицидга қўл уради, пул бермаганларга нисбатан қасд қилиш учун шундай қилади.

Инсон ҳамма томондан қисилганда, арзимас нарса ҳам унга охириги томчи ролини ўйнаб, суицид қилиши мумкин. Суицидни олдини олишда фақат мутахассисни кутиб турмаслик керак, ҳар ким ҳам бундай одамларга ёрдам бериши мумкин, уларни олдиндан эшитиш керак ва вақтида эътибор қаратиш лозим[6].

Бошқага оғриқли бўлиши ва ундан аламини олиш учун ўз жонига қасд қилиш фикрида юрганларга ўзининг жонига қасд қилмасдан ҳам кўп нарсага амалга ошира олиши мумкинлигини уларга англатиш зарур. Ҳеч қачон нима учундир ўзига суицид қилиш керак эмас, агарда одам бундай қилса унинг руҳи муаллақ қолиб кетади, озиқ-овқат егиси келади, бироқ танаси йўқ, шундан қийналади - деб мойилларга уқтириш лозим. Қозоғистонда бир йигит ота-онаси кийим олиб бермаганлиги учун ўз жонига қасд қилган. Бундай қилиш мумкин эмас, инсонни қийинчилик чулғаб олган бўлса барчасини қайтадан бошлаш керак. Бунда

инсон нимагаки эришган бўлса ўзи эришганини, керак бўлса қайтадан ҳам кўп нарсага эришиши мумкинлигини англаши шарт. Инсоннинг ўзи ўзгариши лозимлигини, атрофдагиларни унга нисбатан фикри ўзгаришини кутиши керак эмас ёки кимдир унга ёрдам беришга мажбур эмаслигини, ўзи ҳаракат қилиши кераклигини англаши лозим[7].

Мантикий фикрни, яъни агар инсон ҳаётида қийинчилик мавжуд бўлса, демак қийинчилик тўхтаганда ҳаёт ҳам тўхташини тушуниши керак[8].

Дейл Карнегининг “Қандай хавотирланмаслик ва яшашни бошлаш” ҳақидаги китобида суицидни олдини олиш бўйича муҳим ғоялар келтирилган. Жумладан:

1. Бугунги кун билан яшаш ва ҳаётдан завқланиш (ҳар бир соатдан рози бўлиб яшаш, келажакдаги муаммоларни ҳозир ечинг, йўқотган нарсага ачинманг);
2. Қум соатидан ўртак олиш (масалани кетма-кетликда бажариш, ҳар бирига бирма-бир эътиборни қаратиш керак, ҳамма нарсани тартибсиз ўйлайвериш инсонни чарчатиб қўяди);
3. Ёмон ҳолатни ҳаёлга келтириш (ёмонликдан ҳам ёмонроғи учраши ёки бошга тушиши мумкинлигини ёдга олиб шукр қилиш);
4. Хавотирнинг чегарасини белгилаб олиш (масалан, 50 даража бўлса 45 даражага етганда тўхтатиш, тўғри баҳо бериш);
5. Воқеликни тўғри баҳолаш (яхши нарсаларни ўйлаш, ёмонликни ўйлаш инсонни оғирлаштириб қўяди, ҳар қандай воқеаларни яхши баҳолаш);
6. Ўз душманларини хурсанд қилмаслик (улар хафа қилган бўлса танага ва руҳга ёмон таъсир қилади, хафагарчиликка йўл қўймаслик);
7. Кутишни камайтириш ва бошқадан ташаккурни кутмаслик (ҳаммага ҳам бирдек ёкиб бўлмайди, буни талаб ҳам қилмаслик керак);
8. Шахсий бойликларини юқори баҳолаш (атрофда камчиликлари мавжудлар жуда кўплигини ҳис қилиш);
9. Адолатсиз камситишларни яширин ҳасад ёки ҳазил деб баҳолаш (кимлардир адолатсиз гапириб маза қилади, бундан хурсанд бўлиш керак, улардан ўзиб кетилмоқда, уларга эътибор бермаслик ва тортишиб ўтирмаслик лозим);
10. Одамларни бошқалар билан иши йўқ, ўз муаммоси ўзига етади, ўзи учун ўзи ҳаракат қилиш (одамларга ниманидир исботлаб бериш шарт эмас);
11. Аҳмоқнинг ҳаракатидан хулоса олиш (ўзини муаммосини айтиб ўзингизни айбламаслик);
12. Зерикиш чарчоқ ва хавотирни чақиради (эмоционал ҳолатларга берилиш хафагарчилик ва хавотир зарарли, кимлар биландир маслаҳатлиш, ишларни соддасини биринчи бажариш ва режалаштириш керак)[9].

Шахс ноҳақ айбланганда ёки айбдан жуда қаттиқ таъсирланганда ҳам ўзини айбдорлигини ҳеч ким сезмаслиги қаттиқ хоҳлагани учун ҳам суицид қилиши мумкин. Бундай пайтида ҳам ўша шахс ўз дардини кимгадир айтгиси келади, бироқ эшитиши керак бўлган шахслар эътиборли бўлмайди. Суицид – бу ёрдамга чақириб ёки ёрдам деб бақирибди. Масалан, 9-синф ўқувчиси синфдошининг телефонини ўғирлаганлигида айбланганлиги сабабли ўзини осган, мактабдаги ўқитувчилар унинг телефонда айбланаётганлигини уйдагиларига айтмаган, шу сабабли ҳам уйдагилари унинг ҳолатидан беҳабар бўлишган[10].

Суицид белгилари бор одамга бундай қилиш нотўғри деб айтилса кейинчалик у сизга ишонмай қўяди, шунинг учун унинг ичи (қалби)га кириб муаммосини эшитиб, шу муаммосини бартараф қилиш йўллари топиш керак, унинг барча гапларини тинглаш, ундан ўлим ҳақида сўраш, бирор режаси борми сўраш, ўзини ўлдиришга тайёргарлик кўриляётганлигини билиш керак, агарда эҳтимол катта бўлса уни шифохона ёки психологларга олиб бориш лозим, мутахассисларга мурожаат қилиш, суицидал ғояларни дорилар билан ҳам, суҳбат билан ҳам ва психологлар билан ҳам даволаса бўлади[11].

Россия Тиббиёт фанлари академиясининг Руҳий саломатлик илмий маркази психология фанлари номзоди Илья Плужниковнинг фикрича, суициднинг бошқа психологик касалликлардан фарқи шуки, бунда одам доимо ўзига ёрдам кераклиги ҳақида гапиради – маълум қилади, токи охири босқичи бошланганига қадар.

Суицидни олдини олиш учун (суицид қилишдан ушлаб қоладиган нарсалар) шахсни эмоционал ва рационал тартибда бирор бир ҳолатга боғлаб қўйиш керак, масалан, ота-оналик мажбурияти, диний ишонч – суицид гуноҳлиги, суицидни жамият қабул қилмаслигини англатиш, бошқа енгил йўллари ва сабрнинг муҳимлигини англатиш, суицид натижасида тананинг қаттиқ оғришини англатиш, суицидда ёқимсиз кўриниб қолишини англатиш ва ҳ.к[12].

Суицид ирсий ҳам бўлиши мумкинлигини таъкидлайдиганлар бор, масалан, битта ўз жонига қасд қилган эркак кишининг анча йиллар олдин бувиси, ундан кейин хотини ўз жонига қасд қилган[13].

Баъзи мутахассисларнинг таъкидлашича, руҳий қийналган шахсни онгига кечаси турли суицидал фикр келаверади. Кўпинча депрессия ҳолати бошланиши олдиндан бўлади, масалан, баҳор пайтида ҳамма хурсанд бўлса, у қийналади. Депрессия дориларидан ичиб юриши мумкин, барча нарсага қизиқиши пасайиб кетади, уйқуси йўқолади, ланж бўлиб юради. Бирор фойдали иш билан шуғулланмай қўяди, фақат эски ўрганган кундалик ишларини қилиб юради, ишига бориб келади, лекин тўйларга бормай қўяди ва ҳ.к. Кўпинча интернетдан видеороликларни кўради, унда суицидларни олдини олиш ва қийналганда кимга мурожаат қилиши ёзилган бўлса, катта фойда бера бошлайди. Ўша шахс психиатрга келса, тренингларда қатнашса яхши бўлиб кетади. Сифатли тренинг суицидал фикрни йўқотиб юборади, ушбу жараёнда одам ўзига қандай ёрдам беришини мумкинлигини ўргатиш муҳим ҳисобланади[14].

Айримлар суицидни касаллик деб ҳисоблашади, аслида бу касаллик эмас, қандайдир ижтимоий қарор, деса тўғри бўлади. Ўзига эътибор қаратишга чақириқ ҳам дейиш мумкин. 18-19-асрларда севишганлар томонидан суицид қилиниши ҳолатлари бўлган. Ҳозирда бундай ҳолатлар кам. Лекин севишганлардан ҳар иккиси эмас, балки фақат биттаси суицид қилаётган ҳолатлар мавжуд. Суицид қилмокчи бўлган одамга бу нотўғри деб тўғридан-тўғри айтмасдан, унинг муаммоларини эшитиш ва ҳал этишда кўмаклашиш ҳамда аста секин суициднинг нотўғри эканлигини тушунтириб бориш керак. Маст ҳолатда ҳам кўпчилик шахслар суицид қилади. Айрим “қулиб турувчи” дейиладиган суицид тури бор, у кўпроқ эркин одамларда бўлади, унинг белгиларини билиш жуда қийин[15].

“Eye of modernity” замонавийлик кўзи номли интернет канали томонидан ўтказилган ўрганишлар натижасига берган маълумотида кўра, суицидал фикр билан юрганларни аниқлаш белгилар қуйидагилар (бирок бу белгилар қатъий эмас ва бундай белгилари бор одам аниқ суицид қилади дегани эмас):

1. Суицидал гаплар (ўз жонига қасд қилиш ҳақида нима деб ўйлайсан, ўзини ўлдириш қандай бўлади ва ҳ.к.ни сўраш ва гапириш);
2. Қимматли буюмларини тарқатиш;
3. Васиятнома ёзиш;
4. Қурол олиш (бошқа белгилари билан келганда);
5. Уйқунинг ўзгача характери (ухлай олмаслик);
6. Кучнинг тушиб кетиши (дармонсизлик);
7. Мойиллик (наркотик, алкоголь) берилиб кетиш;
8. Ижтимоий ҳаётда ўзини олиб қочиш;
9. Қизиқишининг йўқолиши;
10. Ўзига зарар етказиш;
11. Хавфли муносабатлар (машинанинг қўрқмасдан бошқариши);
12. Эмоционалликнинг кучайиб кетиши;
13. Тананинг тили (ерга қараб юриши, елкаларини букилиб қолиши, кўзга қарамаслик);
14. Илгари суицид қилишга уриниб кўрганлиги;
15. Нима қилишни билмай қолганлиги ва ўзига ёрдам кераклини айтиши, барчадан нолиши, ўзини айблайвериши, умидсизлик қамраб олганлиги;
16. Тинчлик (фақат ланж бўлиб тўшакда ётиши)[16].

Уч маротаба ўз жонига қасд қилган аёлнинг гапириб беришича, биринчи сафар ўзи тушунмасдан шундай қилган, иккинчи сафар ўзида ОИТС ва гепатит касаллиги борлигини

билгандан сўнг 16 ёшида бошқаларга оғир бўлмаслиги учун, учинчи сафар эса наркоман бўлиб қолганлиги сабабли шундай қилган, барибир касалликни енгиб бўлмайди деган туйғуда шундай қилган. Унинг айтишича онаси ҳам ёрдам бера олмаган, унга “наркоман” сайтида аноним одамларнинг мулоқоти ёрдам берган, улар эътибор қаратишган, ишларини қандайлигини сўраган, касалликдан тузалиш мумкинлигини тушунтиришган, “12 қадам” номли нодавлат ташкилоти ёрдам берган[17].

Суицид қилмоқчи бўлган шахс учун ким муҳимлиги ва яқинлигини ёки кимнинг гапига кириши мумкинлигини, кимга ишониши мумкинлигини аниқлаб олиш ва шу инсон орқали унга яқинлашиш ҳамда муаммоларини ечиш керак. Суицидга мойил ёки унинг белгилари кузатилган одамларда доим таянч бўлиши керак, унга ёрдам бериш учун ушбу таянчни яратиш лозим[18].

Россия Федерацияси Тиббиёт фанлари академиясининг академиги, доктор Эвдокименконинг фикрича, табиий эмоциялар агарда улар жуда кўп бўлмаса, инсонга салбий таъсир кўрсатмайди, лекин нотабиий эмоциялар (хафа бўлиш, ўзини айблаш, ўзини камситиш, ҳасад қилиш) инсоннинг касаллигига олиб келади[19].

Шунингдек, унинг қайд этишича онгда айланаётган муаммони ечиш учун, бошқа кичик муаммоларни ҳам кўтариб онга олиб чиқиш ва қийнаётган муаммонинг кучини пасайтириш ва чалғитиш керак. Шу жумладан, кўпроқ бошқа нарсалар билан чалғиш, расм чизиш рақсга тушиш каби нарсаларга берилиб кетиш орқали енгиб юбориш мумкин. Шу каби хурсандлик, энгиллик ва ўзидан розиликни имитация қилиш лозим[20].

Юқорида қайд этилган олимлар ва мутахассисларнинг фикрларидан келиб чиқиб, бизнинг фикримизча суициднинг олдини олиш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

Шахснинг қариндошлари ва танишлари томонидан:

- ўзиникиларга ёқимли гапириши ва муаммоларини тинглаши, яқинроқ бўлиш қўллаб-қувватлаш ва буни сездириб туриши;
- ўша одамнинг ҳар бир муаммосини бирма-бир ечиб бериш зарур, кичикидан каттасигача;
- у билан бирга хаёлан мавжуд ҳолатдан бошқа ҳолатга, бу замондан бошқа замонга ўта олиш ва унинг фикридан чалғитиш йўллари топиш;
- ўсмирлар бировга қасд қилиб, ишончсизликдан, ҳамма ёмон кўради деб ўйлаганидан, умидсизликдан суицидга қўл уриши мумкин, улар билан суҳбатлашиб ишончига кириш ва уларнинг суицидал қарори ҳамда онгини ўзгартириб юбориш керак;
- кўпроқ одамлар билан мулоқот қилишни таъминлаш, меҳмонга чақириб, суҳбатлар ўтказиш, концертга олиб бориш, интернетда у билан ёзишмаларни кўпайтириш, у билан ёзишма олиб борадиганларни тайинлаш ҳамда яхши томонга ўзгартириш;
- ўсмирларга кўпроқ меҳр ва ёрдам керак, ўзига ишончини тиклаш лозим;
- инсон ҳаёти интеллектига боғлиқ, ундаги турли салбий фикрларни ўчириб ташлаш, онгдаги барча фикрлар тўхтатиб турилса, дам олади. Инсондаги худбинлик уни суицид қилишга ундайди, шунинг учун худбинликка қулоқ солмаслик, уни тартибга келтириш керак, уларни кўпроқ мақташ, уларга яхши гапириш ва руҳини кўтариб туриш керак. Ҳамма вақт ҳам ақл ва интеллект инсонни бошқармаслиги балки, интуиция ва юракка ҳам қулоқ солиб туриш керак. Ушбу тўхтамлардан фойдаланиб, суицидга мойил шахсларни тўғри йўлга солиш чораларини кўриш лозим.

Жамоатчилик, давлат органлари ва масъуллар томонидан:

- одамларга турли вазиятдан чиқиш йўллари ўргатадиган нодавлат ташкилотларини кўпайтириш;
- шахсга ёрдам кўрсатишда қизиқиш йўналишига қараб муаммоларини аниқлаш, шу орқали уни йўналтириб бориш;
- мойил шахсларни манипуляция қилиш орқали суициддан чиқариб юбориш (нарсаларнинг кўриниши, ҳолатлар, сўзлар ва далиллар манипуляция хизмат қилади);
- ишонтириш усулидан фойдаланиш;

- суицидга мойил шахслар тўлиқ тузалиб кетмайди, улар билан муносабатда доимий равишда эҳтиёткор бўлиш;
- суицид қилишга мойил ва шундай фикрлар билан чулғанган одамнинг ташқи белгиларни аниқлаш усули (жадвали)ни ишлаб чиқиш;
- ижтимоий тармоқларда шундай вазиятларда ёрдам кўрсатувчи аноним суҳбат олиб боровчи ва муаммоларини эшитиб ҳамдард бўлувчи сайт яратиш;
- суицид содир этилганлигини яшириш ҳолатларига йўл қўймаслик;
- ўз жонига қасд қилиш ҳолатига етказиш жиноятини қайта кўриб чиқиш, шунингдек ўз жонига қасд қилиши мумкин бўлган белгилар бўла туриб эътибор қаратмаганлик учун маъмурий жавобгарлик қўллаш масаласини ўрганиш;
- янги никоҳдан ўтувчиларга суицид бўйича тушунча бериш мақсадида китобча ёки буклетларни бепул тарқатиш;
- видеороликларни кўпайтириш орқали суицидни олдини олиш (оддий одамлар иштирокидаги оддий видеоролик тайёрлаб турли ижтимоий тармоқларда ёритиб бориш);
- кўпинча жамоада, ҳудудда ва танишлар орасида айрим ҳолат ва шахс ҳақида нотўғри фикр шаклланиб қолади, аслида бу фикр ҳамма вақт ҳам тўғри бўлавермайди, шу сабабли суицидга тушиш эҳтимоли бўлган шахснинг танишлари ва атрофидагиларни ўрганиш, шундай салбий фикрлар тарқалиб кетган бўлса, уларнинг барчасини йиғиб бундай фикри нотўғри эканлигини айтиб, яхши гаплар тарқалишини ташкил этиш;
- суицидал фикрни йўқотиш бўйича сифатли тренинглар ўтказиш, ушбу тренингга барча маҳаллалардаги фуқаролар билан мойилларни ҳам чақириш зарур;
- турли эмоционал шахслар билан эҳтиёткорона йўл тутиш лозим, шунингдек “хавфли гуруҳ” рўйхатини тузиш ва улар билан ишлаш керак;
- суицидга мойилликни аниқлаб берувчи онлайн тестини ишлаб чиқиш ва уни ечганда кўрсатгичи мойилликни билдирганлар билан профилактик ишларини олиб бориш лозим;
- шахсга жамият учун кераклигини ва уни яхши кўрадиган инсонлар ҳам борлигини англатиш ва тушқунлик ҳолатидан чиқариб юбориш;
- тананинг соғлом бўлишига ҳам эътибор қаратиш, инсонда соғлом стресс бўлиши керак, стресс одамга ёрдам беради, лекин кўпайиб кетса зарар етказади. Шунингдек, тананинг кичик сигналига ҳам эътибор қаратиш керак. Мойил инсонга ўзига ўзи қулай ҳаётни ярата олишини тушунтириш;
- инсон ўзи билан бир хил фикрлайдиган одамларни гапини эшитса илҳомланади, шундан фойдаланиб уларнинг ишончига кириш керак;
- инсон ўзига ўзи онгида камчиликлари ва хатоларини такрор-такрор айтавермаслиги, онгида ўзини мақтаб борса, қуввати ошаверади, лекин яқинлар айтган камчиликларни қилмасликка ҳаракат қилиш керак, бу ерда ҳам албатта онг остида ўзига ўзи камчилик қилаяпман деб айтавермаслиги, балки ўзининг яхши имкониятлари борлигини, қодирлик хусусиятига эга эканлигини, ҳар қандай ишни қила олиши ёки тўхтата олишини ҳамда ҳаракатлари чакқонлигини таъкидлаб бориши лозим (хуллас инсонни ичида унинг онги-руҳи бор, уни тушқун кайфиятга туширмасдан мақтаб илҳомлантириб, руҳда кўтаринкиликни сақлаб юриш зарур. Масалан, хатолари бўлса бу арзимас хатолар, ҳаётнинг асл моҳияти бундай эмас дейиш);
- инсонга ёқимли бўладиган ва унинг ўзига бўлган ишончини оширадиган ёки унга қандайдир омад келганлигини сунъий уюштириш.

Ҳуқуқ-тартибот органлари раҳбарлари томонидан:

- барча шахсий таркиб билан уларнинг шахсий хавфсизлигини таъминлаш мақсадида мутахассисларни жалб этган ҳолда ҳар 6 ойда депрессия ва суицидал ҳолатларни олдини олиш борасида ўқув машғулотлари ўтказиб бориш;
- шахсий таркиб хавфсизлигини таъминлаш борасида суицидал ҳолатларнинг келиб чиқишини олдини олиш юзасидан маълумот олиш, шунингдек уларнинг оила аъзолари соғлиғи ҳақида сўраб туриш;

- ходимларнинг, шунингдек уларнинг оиласидаги муаммоларини ҳар ойда сўраб олиш ва уларни ҳал этишда кўмаклашиш;

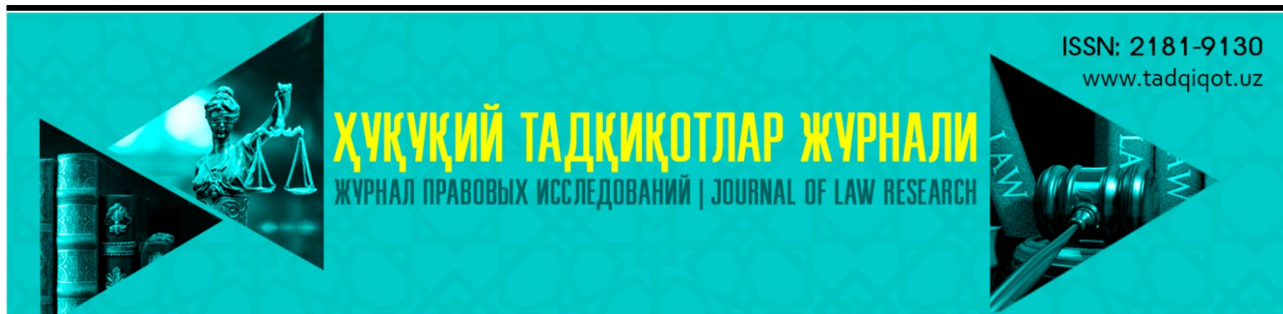
- шахсий таркибни кузатиб юриш орқали депрессия ва суицидал ҳолатга тушиб қолиши мумкин бўлган ходимларни аниқлаш ҳамда уларнинг ёрдам кўрсатиш.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Республикамизда ўз жонига қасд қилиш ҳолатларини камайтириш бўйича чет давлатлар тажрибаларидан фойдаланишни замон талаби десак, муболага бўлмайди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ҳуқуқ-тартибот органлари ходимлари шахсий хавфсизлигини таъминлаш ва оила аъзолари орасида ноҳуш ҳолатлар келиб чиқишини олдини олиш мақсадида уларнинг бевосита раҳбарлари ҳаракат қилишларини, шунингдек, бугунги кунда ўз жонига қасд қилиш ҳолатларини олдини олиш самарадорлигига эришиш учун, кенг жамоатчилик ва давлат органлари биргаликда ҳаракат қилишларини ҳамда нодавлат ташкилотларини кўпайтиришни зарур деб ҳисоблаймиз.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. https://www.youtube.com/watch?v=2Tw51FqEH4A&list=TLPMQjkwNTIwMjP_ynkOuchAAA&index=4
2. https://www.youtube.com/watch?v=HaWfk_bnbiY
3. <https://www.youtube.com/watch?v=o4hQq-X0Oao&list=TLPMQjIwNTIwMjNddQ9zJEwbKA&index=8>
4. <https://www.youtube.com/watch?v=44LYz5IUSzA>
5. https://www.youtube.com/watch?v=HaWfk_bnbiY
6. <https://www.youtube.com/watch?v=-DZtHIK5iz4>
7. <https://www.youtube.com/watch?v=o4hQq-X0Oao&list=TLPMQjIwNTIwMjNddQ9zJEwbKA&index=8>
8. <https://www.youtube.com/watch?v=SZvPYGd3udc&list=TLPMQjIwNTIwMjNddQ9zJEwbKA&index=9>
9. https://www.youtube.com/watch?v=daUYC5neUxE&list=TLPMQDEwNjIwMjPkJM_vEX1tdw&index=2
10. <https://www.youtube.com/watch?v=MZxAQa97Anw>
11. <https://www.youtube.com/watch?v=HtyBYGTzl-A>
12. <https://www.youtube.com/watch?v=3LbBOIGAUnw>
13. https://www.youtube.com/watch?v=sZzlxjTI6_4
14. <https://www.youtube.com/watch?v=wJsIxgtL8PM>
15. <https://www.youtube.com/watch?v=Pt8W6LhiehQ>
16. <https://www.youtube.com/watch?v=sGpkFbASYJ4>
17. <https://www.youtube.com/watch?v=ODWaN6eMEG4>
18. <https://www.youtube.com/watch?v=Pgu7drtXRRQ>
19. <https://www.youtube.com/watch?v=ojVA7Rs4gtI>
20. <https://www.youtube.com/watch?v=nEze36gBW18&list=TLPMQjYwNTIwMjNscpomio1VOA&index=6>

Nasilloev Abdullo Abror o'g'li,
O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi
Ma'muriy huquq kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: abdullonasilloev@gmail.com

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMINING QONUNY TALABLARINI BAJARMASLIK HUQUQBUZARLIGINING YURIDIK TARKIBINING AYRIM JIHATLARI

For citation: Nasilloev Abdullo Abror ogli. LEGAL ELEMENTS OF THE OFFENSE INVOLVING NON-COMPLIANCE WITH THE LAWFUL DEMANDS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining qonuniy talablarini bajarmaslik huquqbuzarligining yuridik tarkibi, jumladan, uning obyekti, obyektiv tomoni, subyekti va subyektiv tomoni, shuningdek, mazkur ma'muriy huquqbuzarlikning harakat va harakatsizlikda ifodalanuvchi ichki ishlar organlari xodimlarining va jamoat tartibini saqlash hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash vazifalarini amalga oshirayotgan boshqa shaxslarning qonuniy talablarini boshqacha tarzda bajarmaslik g'ayrihuquqiy holatining shakli va turlari yoritilgan bo'lib, muallif tomonidan ushbu tushunchalarga oid taklif va mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ichki ishlar organlari, obyekt, subyekt, obyektiv tomon, subyektiv tomon, qonuniy talab.

Насиллоев Абдулло Аброр угли,
Старший преподаватель кафедры административного права
Академии Министерства внутренних дел Республики Узбекистан.
E-mail: abdullonasilloev@gmail.com

ЮРИДИЧЕСКИЙ СОСТАВ ПРАВОНАРУШЕНИЯ, СВЯЗАННОГО С НЕВЫПОЛНЕНИЕМ ЗАКОННЫХ ТРЕБОВАНИЙ СОТРУДНИКАМИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещена юридическая структура правонарушения невыполнения законных требований сотрудников органов внутренних дел, в том числе его объект, объективная сторона, субъект и субъективная сторона, а также формы и виды противоправного состояния неисполнения законных требований сотрудников органов внутренних дел и других лиц, осуществляющих функции по охране общественного порядка и обеспечению прав и свобод граждан, выражающиеся в действиях и бездействии данного административного

правонарушения. Автором изложены предложения и соображения, касающиеся данных понятий.

Ключевые слова: органы внутренних дел, объект, субъект, объективная сторона, субъективная сторона, законное требование.

Nasilloev Abdullo Abror ogli,

Senior Lecturer at the Department of Administrative Law of Academy
of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

E-mail: abdullonasilloev@gmail.com

LEGAL ELEMENTS OF THE OFFENSE INVOLVING NON-COMPLIANCE WITH THE LAWFUL DEMANDS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS

ANNOTATION

This article examines the legal composition of the offense of failing to comply with the lawful demands of internal affairs officers, including its object, objective aspect, subject, and subjective aspect. It also explores the forms and types of unlawful behavior involving non-compliance with the legitimate requirements of internal affairs officers and other individuals tasked with maintaining public order and ensuring citizens' rights and freedoms. The article discusses how this administrative offense can be manifested through both actions and inactions. Additionally, the author presents proposals and reflections on these concepts.

Keywords: law enforcement agencies, object, subject, objective elements, subjective elements, legal requirement.

Ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik huquqbuzarlikning yuridik tavsifi va uning huquqni qo'llash amaliyotidagi zamon talablariga mos bo'lishi muhim masalalardan biridir. Ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik, jamiyatda tartibsizlikka, xavfsizlikka tahdidlarga va davlat organlariga nisbatan ishonchsizlikka olib kelishi mumkinligi bois ushbu huquqbuzarlikni to'g'ri yuridik tahlil qilish, unga doir huquqiy normalarni va holatlarni o'rganish, ularning xususiyatlarini va ta'sirini mufassal ko'rib chiqish lozim hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 194-moddasida (ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik) shaxslarning ichki ishlar organlari xodimi bilan bevosita yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlar jarayonida o'z majburiyatlarini bajarmaganligi tufayli sodir etiladigan ma'muriy huquqbuzarlik va yuzaga keladigan javobgarlik masalalari bayon etilgan [1].

O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentyabrdagi "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi O'RQ-407-son qonunning 28-moddasida "ichki ishlar organlarida xizmat qilayotgan, maxsus unvon berilgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi ichki ishlar organining xodimidir", deya ta'rif berilgan [2]. Shuningdek, yuqoridagi kodeksning 194-moddasida jamoat tartibini saqlash hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash vazifalarini amalga oshirayotgan boshqa shaxslarning ham qonuniy talablarini bajarmaslik ma'muriy javobgarlikni keltirib chiqarishi belgilangan.

Ichki ishlar organi xodimining qonuniy talabi tushunchasiga oid qarashlar olimlar tomonidan xodimga qonun normalari asosida berilgan huquqlardan kelib chiqqan holda shakllangan bo'lsa-da, tadqiq etilayotgan masalaga nisbatan yagona hamda umume'tirof etilgan yondashuv mavjud emas. Tahlil qilinayotgan tushuncha tarkibining nazariya va huquqni qo'llash amaliyotida turlicha talqin etilayotganligi, amaldagi qonunchilikda esa, ushbu atama ta'rifining mavjud emasligi, uning mazmuni hamda amal qilish doirasini (chegarasini) aniqlashtirish imkonini bermaydi.

Bu esa o'z navbatida, ichki ishlar organi xodimining qonuniy talabi tushunchasi, uning mazmun-mohiyatini har taraflama chuqur tahlil etish zaruratini yuzaga keltiradi.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da qonuniy so'ziga nisbatan: "qonun va qonunchilikka oid, qonun bilan belgilangan, qonunda ko'rsatilgan" deb ta'rif berilgan bo'lib [3, B.138], bu so'zning

huquqiy, asosli kabi bir qancha sinonimlari ham mavjudligi ko'rsatib o'tilgan. Talab so'ziga mazkur lug'atda yozilgan ta'rifda "qat'iyat bilan qilingan so'rov, iltimos" deya keltirib o'tilgan [4, B.26].

Ichki ishlar organi xodimining qonuniy talabi tushunchasiga olimlar turlicha yondashuvlar asosida ta'rif berishgan.

A.O'ztugut xodimning o'z xizmat vazifalari va vakolatlari doirasidagi so'rovidir deya ta'rif bergan bo'lsa [5, B.4], A.V.Ravnyushkin va O.P.Karnauxovlar ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talabi uning jamoat tartibini saqlash va jamoat tartibini ta'minlashdagi faoliyatini amalga oshirishning bir shaklidir deya ta'riflashgan [6, B.66-70].

Bu borada Michael D. va Robert E. Vorden kabi olimlar politsiya xodimining qonuniy talabiga jamoatchilik yoki aynan bir shaxsga o'z majburiyatlarini bajarishni talab qilishidir deya ta'rif berishgan [6, B.49].

Mazkur olimlar tomonidan qonuniy talab tushunchasiga xodimning xizmat vazifalarini bajarishining amaliy ko'rinishi sifatida ta'rif berilgan bo'lsa-da, bu ichki ishlar organlari (politsiya) xodimining qonuniy talabi tushunchasini yetarlicha ochib bermaydi.

A.K.Dubrovin va P.I.Kononov esa xodimning qonuniy talabi va ko'rsatmasi qonun hujjatlariga muvofiq bo'lgan ma'muriy organ tomonidan amalga oshiriladigan harakat deya ta'kidlashgan [7, B.17]. Shuningdek, Huquqshunos olim J.Skolnik ham qonuniy talab tushunchasiga qonunlarda belgilab qo'yilgan xodimning huquq va vakolatlari deya ta'rif bergan [8, B.3].

Mazkur olimlar ilgari surgan ta'riflarda xodimning qonuniy talabi tushunchasi qonun normalarida belgilangan vakolatlarini amalga oshirish sifatida ko'rsatiladi. Biroq, ushbu ta'riflar ham qonuniy talab tushunchasini to'liq ochib bermaydi.

Shu bois, fikrimizcha, yuqoridagi qarashni ma'qullash uchun tahlil qilinayotgan qonuniy talab tushunchasining mazmuni, qo'llash asoslari, shartlari va tartibi, shuningdek ularni amalga oshiruvchi subyektlar faoliyatining o'ziga xosliklari hamda vakolat doirasini hisobga olish lozim hisoblanadi.

Yuqoridagi mualliflarning bergan ta'riflaridan kelib chiqqan holda shuni aytishimiz mumkinki, ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talabi – bu huquqiy asosga ega bo'lgan, jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan ichki ishlar organlari xodimi tomonidan qilingan yoki bajaruvchiga ichki ishlar organlari xodimi tomonidan berilayotgani ayon bo'lgan qat'iy talabdir.

Huquq nazariyasida huquqbuzarlikning yuridik tavsifini yoritishda uning yuridik tarkibini aniqlash muhim hisoblanadi. Ichki ishlar organi xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik huquqbuzarligining obyektiga ma'muriy huquqbuzarlikka oid yuridik adabiyotlarda boshqaruv tartibi sohasidagi ijtimoiy munosabatlar, davlat hokimiyati, ichki ishlar organi xodimi hamda jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish sohasidagi vazifalarni amalga oshiruvchi shaxslarning obro'si esa ushbu huquqbuzarlikning bevosita obyekti deya ta'rif berilgan [9, B.490].

Fikrimizcha, mazkur huquqbuzarlikning obyektini aniqlashda ichki ishlar organlari xodimlarining jamiyatdagi huquqiy tartibotni ta'minlashdagi roli, shuningdek, ularning huquqni qo'llash amaliyotida fuqarolar bilan vujudga keluvchi ijtimoiy munosabatlarni ham hisobga olish lozim. Bunda ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik huquqbuzarligi obyektini aniqlashda quyidagi tushunchalarni ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir:

1. Boshqaruv tartibi va jamoat xavfsizligi. Ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik huquqbuzarligining obyektini belgilashda boshqaruv tartibi va jamoat xavfsizligi asosiy obyektlar hisoblanadi. Chunki ichki ishlar organlari xodimlari jamiyatda xavfsizlikni ta'minlash va tartibni saqlash uchun vakolatli organ sifatida faoliyat yuritadi.

2. Ichki ishlar organlari obro'si. Bunda ichki ishlar organlari obro'yi va qonuniy vakolatlariga jamiyat a'zolarining munosabati muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ichki ishlar organlari xodimining talabini bajarmaslik davlat organlariga bo'lgan hurmatsizlik sifatida ko'riladi.

Shu bilan birga, ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik huquqbuzarligining obyektini belgilashda ichki ishlar organi xodimining, shuningdek, jamoat tartibini saqlash hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash vazifalarini amalga

oshirayotgan boshqa shaxslarning qonuniy talablari bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar ham ushbu huquqbuzarlikning bevosita obyekti hisoblanadi degan fikrdamiz.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni ichki ishlar organlari xodimining, shuningdek, jamoat tartibini saqlash hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash vazifalarini amalga oshirayotgan boshqa shaxslarning qonuniy talabini bajarmaslikka qaratilgan harakat yoki harakatsizlik bilan ifodalanadi.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 194-moddasi tahlili quyidagi harakatlarni (qilmishlarni) ushbu huquqbuzarlik obyektiv tomoni sifatida e'tirof etish imkonini bermoqda:

huquqbuzarlikni to'xtatish to'g'risidagi talabni bajarmaslik;

transport vositasini to'xtatish to'g'risidagi talabni bajarmaslik kabi moddaning o'zida belgilangan harakatlar orqali ifodalanishi bilan birga, qonuniy talablarni boshqacha tarzda bajarmaslik ko'rinishidagi quyidagi harakatlarda ham ifodalanishi mumkin:

shaxs to'xtashi haqidagi talabga bo'ysunmaslik;

huquqbuzarlikni rasmiylashtirishga qarshilik ko'rsatish;

ma'muriy bayonnoma tuzishga to'sqinlik qilish;

dalillarni yig'ishga to'sqinlik qilish va boshqalar.

Ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik huquqbuzarligining obyektiv tomonida ko'pgina holatlarda harakatsizlikda ifodalanishi bilan ajralib turadi. Moddaning o'zida ifodalangan harakatsizlikda ifodalanuvchi holatlarga quyidagilar kiradi:

hujjatlarni tekshirish uchun taqdim etmaslik;

ichki ishlar organlariga borish yoki ko'rsatilgan muddatda ichki ishlar organlarida bo'lish to'g'risidagi qonuniy talablarini uzrli sabablarsiz bajarmaslik;

jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatish haqidagi qonuniy talablarini bajarmaslik.

Shuningdek, quyidagi harakatsizlikda ifodalanadigan holatlarni ham 194-moddada ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablariga boshqacha tarzda bo'ysunmaslik sifatida malakalash mumkin:

hodisa joyini ko'zdan kechirishga to'sqinlik qilish;

huquqbuzarlik sodir etayotgan shaxslarni tarqalishi to'g'risidagi talabni bajarmaslik va boshqalar.

Huquqbuzarlikning subyekti bu huquqbuzarlikni sodir etgan shaxs, ya'ni qonuniy talablarni bajarmagan shaxs hisoblanadi.

Javobgarlik yoshiga etgan, aqli raso, jismoniy shaxs ushbu huquqbuzarlikning subyekti bo'la oladi.

Quyida bularning har birini batafci ko'rib chiqamiz.

Javobgarlik yoshiga etganlik. Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsning javobgarligini belgilashda uning yosh doirasi muhim hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 14-moddasiga ko'ra, ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaganlik uchun javobgarlikka tortish yoshi 16 yoshdan boshlanadi. E'tiborli jihati shundaki, huquqbuzar bu paytda hali voyaga etmagan shaxs hisoblanadi. Voyaga etmagan shaxslar tomonidan sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlikka doir ishlar Bolalar masalalari bo'yicha hududiy komissiyalarda ko'rib chiqilsada, ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik huquqbuzarligiga doir ishlar jinoyat ishlari bo'yicha sudlar tomonidan ko'rib chiqilishi belgilangan [10].

Aqli rasolik. Aqli rasolik yoki norasolikni belgilash masalalari nafaqat huquq, balki sud psixiatriyasi bilan ham uzviy bog'liq hisoblanadi. Yuridik adabiyotlarda ushbu tushuncha turlicha ta'riflanadi. Chunonchi, R.Kabulov va M.Usmonalievlar "Aqli rasolik – shaxsning huquqbuzarlik sodir etish vaqtida o'z qilmishining ijtimoiy xavflilik xususiyatini anglashi va o'z harakatlarini boshqara olishidir" [11, B.238], desalar, A.K.Irkaxodjaev va U.Sh.Xolikulovlar, ijtimoiy xavfli harakat yoki harakatsizlik sodir etayotganligini aqlan anglagan va o'zini boshqara oladigan shaxs aqli rasodir, deb ta'kidlaydilar [12, B.34].

Ushbu mualliflar tomonidan berilgan ta'riflarda aqli rasolikka shaxs qilmish sodir etgan vaqtida o'z xatti-harakatlarining ijtimoiy xavfli ekanligini ongli ravishda anglashi va ularni boshqara olishini ifodalovchi bir-biriga yaqin va o'xshash ta'riflarni berganliklarini ko'rishimiz mumkin. Shu sababli, yuqorida berilgan ta'riflardan kelib chiqqan holda shunday Xulosaga kelishimiz mumkinki, aqli rasolik deganda shaxsning huquqbuzarlik sodir etish vaqtidagi ruhiy jihatdan sog'lig'i hamda harakatlari uchun o'z-o'ziga hisob berishi va ularni boshqarishi tushuniladi.

Jismoniy shaxs ekanligi. Ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik huquqbuzarligining subyektini aniqlashda yana bir muhim belgi bu uning jismoniy shaxs ekanligidir. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 16-moddasiga muvofiq jismoniy shaxs deganda O'zbekiston Respublikasining fuqarolari, boshqa davlatlarning fuqarolari, shuningdek fuqaroligi bo'lmagan shaxslar tushuniladi [13].

Ushbu huquqbuzarlik **subyektiv tomondan** qasddan sodir etilishi bilan boshqa huquqbuzarlik turlaridan ajralib turadi.

Mazkur huquqbuzarlikning yuridik tarkibini tasniflash uchun huquqbuzar shaxsning qonuniy talablarni bajarmaganligini, ya'ni ichki ishlar organlari xodimining, shuningdek, jamoat tartibini saqlash hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash vazifalarini amalga oshirayotgan boshqa shaxslarning og'zaki aytgan yoki ishoralar orqali (hushtak, maxsus chiroq-mayoqcha, ovoz kuchaytirgich moslamasi, qo'l yoki jezl ishoralari)[14] ko'rsatgan qonuniy talabiga bo'ysunmaganligini belgilash muhim. Chunki xodim tomonidan berilgan qonuniy talab uni bajarishi lozim bo'lgan shaxsga yetkazilgan bo'lishi lozim. Ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarlik tarkibi qonuniy talabni bajarmaslik faqat bir necha marta qat'iy qilingan talabni bajarmaslikda yoki jamoat tartibini muhofaza qiladigan shaxslar va organlarga nisbatan yaqqol hurmatsizlik ko'rinishidagi bo'ysunmaslikda vujudga keladi. Ichki ishlar organlari xodimining yoki jamoat tartibini saqlash hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash vazifalarini amalga oshirayotgan boshqa shaxslarning talabi takroriy va qat'iy usulda bo'lishi, tartib buzuvchining buni bajarishdan voz kechishi so'z, imo-ishora, sukut saqlash yoki sodir etilayotgan huquqbuzarlikni davom ettirish shaklida namoyon bo'lishi lozim. Bunda aybdor ko'pchilik oldidami yoki faqatgina ichki ishlar organlari xodimi yoki jamoat tartibini saqlash hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash vazifalarini amalga oshirayotgan boshqa shaxsning oldida bo'ysunmaslikni namoyon etishining ahamiyati yo'q.

Ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik huquqbuzarligi uchun O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 194-moddasida huquqbuzarlik sodir etilganligi uchun ma'muriy jazo choralari belgilangan. Ma'lumki, sanksiyalar huquqbuzarlikning oldini olish va jamiyatda huquqiy tartibni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ichki ishlar organlari xodimlarining qonuniy talablariga bo'ysunmaganlik yoki ularning faoliyatiga qarshilik ko'rsatish huquqbuzarliklarining ortib borishi ushbu huquqbuzarliklarga nisbatan og'irroq jazo choralari qo'llanishiga olib keladi [15, B.64].

Kodeksga muvofiq (194-modda), ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaganlik uchun:

1. Huquqbuzarlik birinchi marotaba sodir etilganda:

bazaviy hisoblash miqdorining (BHM) 1 baravaridan 12 baravarigacha jarima;

2. Huquqbuzarlik ma'muriy jazo qo'llangandan so'ng bir yil ichida takroran sodir etilganda:

bazaviy hisoblash miqdorining 12 baravaridan 15 baravarigacha jarima, yoki 15 sutkagacha ma'muriy qamoq jazosi qo'llanishi belgilangan.

Sanksiya tushunchasi huquqda javobgarlikni va jazoni nazarda tutuvchi normaning bir qismi hisoblanadi. Sanksiyalar huquqiy sohasiga ko'ra **jinoiy, ma'muriy, fuqarolik va iqtisodiy-huquqiy** sanksiya kabi turlarga bo'linsa, ko'rsatiladigan ta'sir choralari ko'ra shaxsiy (jismoniy), moliyaviy (iqtisodiy) va tashkiliy kabi bir qancha sanksiyalarga bo'linadi [16, B.108]. Ma'muriy qonunchilikka ko'ra shaxsiy (jismoniy) sanksiyalar ma'muriy qamoq, haq to'lanadigan majburiy jamoat ishlari kabi ma'muriy jazo choralari o'z ichiga olsa, iqtisodiy sanksiyalarga jarima, narsa va ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish, musodara qilish kabi ma'muriy jazo choralari misol bo'la oladi.

Tashkiliy sanksiyalar esa maxsus huquqdan (transport vositasini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum qilish, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni O'zbekiston Respublikasi hududidan ma'muriy tarzda chiqarib yuborish kabi jazo choralarini qamrab oladi.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 194-moddasida ham ma'muriy jazo chorasini belgilashda jismoniy (ma'muriy qamoq jazosi) hamda iqtisodiy (jarima jazosi) sanksiyalardan foydalanilganligini ko'rishimiz mumkin.

Bundan tashqari, huquq nazariyasida sanksiyalar nisbiy muayyan, mutloq muayyan, alternativ, havolaki va kumulyativ sanksiyalar kabi turlarga ham bo'lib o'rganiladi. Tahlil qilinayotgan MJtKning 194-moddasida ham sanksiyaning nisbiy muayyan va alternativ turlaridan foydalanilganligini ko'rishimiz mumkin.

Nisbiy muayyan sanksiya – ma'muriy jazo miqdorining muayyan chegarasini (eng quyi va eng yuqori qismini) belgilovchi sanksiya hisoblanadi. MJtKning 194-moddasining birinchi qism dispozitsiyasining sanksiyasi ham nisbiy muayyan sanksiya bo'lib, unda bazaviy hisoblash miqdorining bir baravaridan o'n ikki baravari (eng ko'p miqdor)gacha bo'lgan ma'muriy jarima ya'ni ma'muriy jazo chorasining eng kam va eng yuqori miqdori aniq belgilab qo'yilgan. Biroq, sanksiyaning eng kam miqdori bazaviy hisoblash miqdorining bir baravaridan boshlab belgilanganligi fikrimizcha bugungi kunda huquqbuzarlikni oldini olishda yyetarli emas. Sanksiyaning eng kam miqdorini bazaviy hisoblash miqdorining bir baravaridan yuqoriroq etib belgilash lozim. Chunki MJtKning boshqa davlat organlari xizmatchilari yoki mansabdor shaxslari faoliyatiga to'sqinlik qilganlik yoki ularni talablarini bajarmaganlik uchun javobgarlikni belgilovchi boshqa moddalarida jazo sifatida belgilangan jarimaning eng kam miqdori tahlil qilinayotgan moddadan yuqoridir. Masalan, MJtKning 197-moddasida keltirib o'tilgan prokurorning qonuniy faoliyatiga to'sqinlik qilish va uning talablarini bajarmaslik huquqbuzarligini sodir etganlik uchun jarimaning eng kam miqdori bazaviy hisoblash miqdorining ikki baravari etib belgilangan.

Alternativ (muqobil) sanksiya – ikki yoki undan ortiq ma'muriy jazo turlaridan birini qo'llash imkoniyati mavjudligini ko'rsatuvchi sanksiya hisoblanadi. Tuzilishiga ko'ra MJtKning 194-moddasining ikkinchi qism dispozitsiyasining sanksiyasi alternativ sanksiya hisoblanib, unda jarima yoki ma'muriy qamoq jazosidan birini qo'llash mumkinligi belgilangan.

Shuningdek, sanksiyaning kumulyativ ya'ni asosiy ma'muriy jazo chorasi bilan birga qo'shimcha huquqiy ta'sir chorasi (ma'muriy jazo)ni ham belgilovchi sanksiya turi ham mavjud bo'lib, ushbu sanksiyadan Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning boshqa bir qator moddalari (128³, 128⁵, 128⁶, 131 va boshqa moddalar) da foydalanilgan. Masalan, transport vositalarini mast holda boshqarish (131-modda) huquqbuzarligida transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum qilish va jarima jazosini qo'llash belgilangan [17].

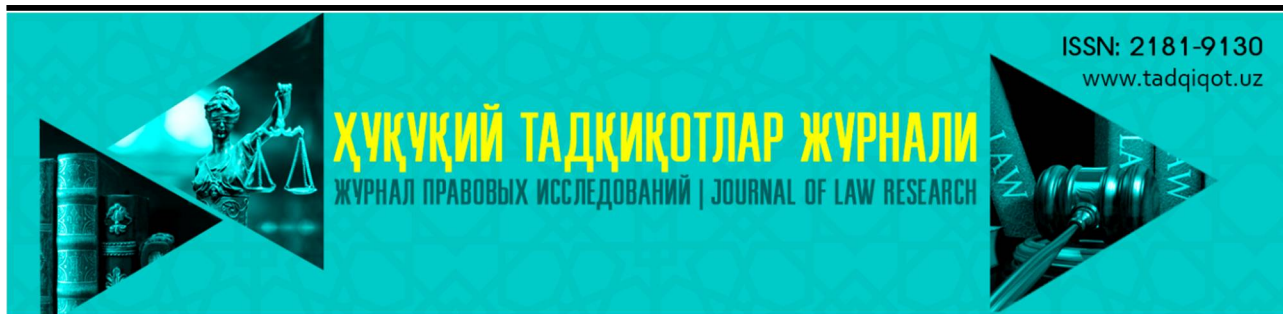
Fikrimizcha, normaning sanksiya qismida shaxsiy, iqtisodiy, nisbiy muayyan va alternativ sanksiyalardan tashqari, transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum qilishni nazarda tutuvchi maxsus huquqdan mahrum qilish ma'muriy jazosini ham normada belgilash maqsadga muvofiqdir.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 194-moddasi (Article 194 of the Code of the Republic of Uzbekistan on Administrative Responsibility) <https://www.lex.uz/docs/97664>
2. O'zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi qonunning 28-moddasi (Article 28 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Internal Affairs Bodies") <https://lex.uz/acts/3027843>
3. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80.000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J. V. Q.T –Tartibli / Tahrir hay'ati: T.Mirzaev (rahbar) va boshq. O'z. Res. FA Til va adabiyot in-ti. –T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. (Explanatory Dictionary of the Uzbek Language: More than 80.000 words and phrases. J.V. Q.T-Orderly / Editorial Board: T. Mirzayev (leader) and others. Uz. Res. Institute of Language and Literature. -T.: State Scientific Publishing House "National Encyclopedia of Uzbekistan," 2006).

4. Öztuğut A. Yakalama ve gözaltı : dis. – Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020. 4-s. (Uztug'ut A. Yakalama and gözaltı: dis. - Ankara State Pedagogical University, 2020. p. 4)
5. Равнюшкин А. В., Карнаухов О. П. Неповиновение законному требованию сотрудника полиции (теоретические и практические аспекты) //Алтайский юридический вестник. – 2017. – №. 2. (Ravnyushkin A. V., Karnaukhov O. P. Non-compliance with the legal requirements of a police officer (theoretical and practical aspects) // Altai Legal Newsletter. - 2017. - No. 2.)
6. Worden R. E. Police officers' belief systems: A framework for analysis // Am. J. Police. – 1995. – Т. 14. – p. 49.
7. Дубровин А. К. Административная ответственность за неповиновение законному распоряжению или требованию сотрудника милиции // Дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук /Академия народного хозяйства при Правительстве Российской Федерации. Волгоград. – 2008. (Dubrovin A. K. Administrative responsibility for non-compliance with the lawful order or requirement of a police officer // Dissertation for the degree of Candidate of Law / Academy of National Economy under the Government of the Russian Federation. Volgograd. - 2008).
8. Skolnick J. H. Above the law: Police and the excessive use of force. – 1993. p. 3
9. Ma'muriy huquq. Darslik. I.A.Xamedov va O'X.Muxamedov tahriri ostida.–Т.– 2016. (Administrative law. Textbook. Edited by I.A. Khamedov and O.Kh. Mukhamedov.–Т.– 2016)
10. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 14-moddasi (Article 14 of the Code of the Republic of Uzbekistan on Administrative Responsibility) <https://www.lex.uz/acts/97664>
11. Jinoyat huquqi (Umumiy qism): Darslik. R.Kabulov, M.X.Rustamboev, A.A.Otajonov va boshq. – Т.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2019. (Criminal law (General part): Textbook. R. Kabulov, M. Kh. Rustamboev, A. A. Otajonov and others. - Т.: Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2019).
12. Irkaxodjaev A.K., Xolikulov U.Sh. Jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishning ilmiy asoslari: O'quv qo'llanma. –Т.: TDYuI nashriyoti, 2007. (Irkakhodjaev A.K., Kholikulov U.Sh. Scientific basis of crime qualification: Study guide. -Т.: TDYuI publishing house, 2007).
13. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 16-moddasi (Article 16 of the Civil Code of the Republic of Uzbekistan) <https://lex.uz/mact/111189>.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 1-dekabrdagi “Yo'l-patrul xizmati xodimlarining yo'l harakati qatnashchilari bilan o'zaro munosabatlari hamda maxsus moslamalardan foydalanishi tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 975-son qarorining 43-bandi (No. 975 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan of December 1, 2018 "On the approval of the regulation on the interaction of road patrol officers with road users and the procedure for the use of special devices" paragraph 43 of the decision) <https://lex.uz/docs/4089917>.
15. Hakimjonov M.M. Hokimiyat vakiliga yoki fuqaroviy burchini bajarayotgan shaxsga qarshilik ko'rsatish jinoyatlarini tergov qilish uslubiyoti //International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 2. (Hakimjonov M.M. Methodology of investigation of crimes of resistance to a representative of the authorities or a person performing his civic duty //International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2022. – Т. 2. – No. 2).
16. Мягких А.И. Санкция как структурный элемент правовой нормы // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2008. – №. 5. (Myagkikh A.I. Sanction as a structural element of a legal norm // News of higher educational institutions. Jurisprudence. – 2008. – No. 5).

17. O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 131-moddasi
(Article 131 of the Code of the Republic of Uzbekistan on Administrative Responsibility)
<https://www.lex.uz/docs/97664>

12.00.09-УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. КРИМИНАЛИСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЕ ПРАВО И СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

Pirnazarov Abdurashid Abdulxayevich,
Toshkent davlat yuridek universiteti huzuridagi
M.S.Vosiqova nomidagi akademik litsey ijrochi direktori,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: abdurashid.pirnazarov.87@mail.ru

HUKM TUSHUNCHASI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

For citation: Pirnazarov Abdurashid Abdulkhaevich. THE CONCEPT OF JUDGMENT AND ITS UNIQUE CHARACTERISTICS. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 1, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sud-huquq tizimi uchun muhim bo'lgan hukm va uning o'ziga xos xususiyatlari, adolat va haqiqat qaror topishi uchun jinoyat protsessining barcha bosqichlarida qonunlarga og'ishmay amal qilinishi, har bir shaxsning sodir etgan jinoiy qilmishiga yarasha qo'llanilgan odil sud hukmining ahamiyati va qonunchilikda tutgan o'rni haqida mulohazalar yuritilgan. Shuningdek, hukmni tasdiqlovchi va inkor etuvchi shakllar, mantiqiy strukturasi, analitik va sintetik hukmlar farqlari yoritiladi. Hukmning haqiqatga nisbati va uning bilish jarayonidagi o'rni ko'rib chiqilib, turli huquqiy-falsafiy oqimlar doirasidagi yondashuvlariga ta'rif berilgan.

Kalit so'zlar: konstitutsiya, jinoyat protsessi, sud-huquq tizimi, hukm, jinoyat, huquq va erkinliklar, odil sud hukmi, qonun, xolislik, oqlov, ayblov.

Пирназаров Абдурашид Абдулхаевич,
Исполнительный директор Академического лицея имени М.С. Восиховой
при Ташкентском государственном юридическом университете,
доктор философии по юридическим наукам (PhD)
E-mail: abdurashid.pirnazarov.87@mail.ru

ПОНЯТИЕ СУЖДЕНИЯ И ЕГО УНИКАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются суждения и их отличительные особенности, которые имеют решающее значение для судебной системы, а также важность строгого соблюдения законов на всех этапах уголовного процесса для установления справедливости и истины. Особое внимание уделяется значимости и правовой роли справедливого судебного решения, соразмерного каждому конкретному преступному деянию. Кроме того, в статье освещаются

утверждающие и отрицающие формы суждений, их логическая структура, а также различия между аналитическими и синтетическими суждениями. Анализируется связь между суждением и истиной, а также его роль в процессе познания с учетом различных правовых и философских подходов..

Ключевые слова: конституция, уголовный процесс, правовая система, наказание, преступление, права и свободы, правосудие, закон, беспристрастность, оправдание, обвинение

Pirnazarov Abdurashid Abdulkhaevich,

Executive director of the Academic Lyceum named after M.S. Vosikhova
under the Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy in Law (PhD)

E-mail: abdurashid.pirnazarov.87@mail.ru

THE CONCEPT OF JUDGMENT AND ITS UNIQUE CHARACTERISTICS

ANNOTATION

This article discusses the judgment and its distinctive features, which are crucial for the judicial system, as well as the importance of strictly adhering to laws at all stages of the criminal process to establish justice and truth. It emphasizes the significance and legal role of a fair court ruling applied proportionally to each individual's criminal act. Furthermore, the article highlights the affirming and denying forms of judgment, its logical structure, and the distinctions between analytical and synthetic judgments. The relationship between judgment and truth, as well as its role in the process of cognition, is analyzed with reference to various legal-philosophical approaches..

Keywords: constitution, criminal procedure, legal system, sentence, crime, rights and freedoms, justice, law, impartiality, acquittal, accusation.

Bugungi kunda Respublikamizdagi barcha qonunlar Konstitutsiyaga, Konstitutsiyamiz esa xalq manfaati, jamiyat manfaatlariga to'la mos keladi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya Yangi O'zbekiston strategiyasini amalga oshirishning siyosiy-huquqiy asoslarini yaratib, milliy davlatchilik taraqqiyotining tarixiy muhim bosqichida davlat va jamiyatni yanada rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi.

Xususan, Konstitutsiyada davlat qurilishining yangi strategik maqsadi – ijtimoiy davlat qurish ekanligi belgilab berildi, ijtimoiy adolat va birdamlik prinsiplari joriy etildi, inson huquq va erkinliklarini himoya qilishning mutlaqo yangi mexanizmlarini nazarda tutuvchi konstitutsiyaviy asoslar mustahkamlandi.

Hukm huquqiy sohaning asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, u sud qarori sifatida qonuniylik, adolat va haqiqatni qaror toptirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Huquqiy hukm inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishga, qonun ustuvorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Huquqiy hukm sud tomonidan jinoiy, fuqarolik yoki ma'muriy ishlar bo'yicha chiqariladigan rasmiy qaror bo'lib, uning asosida qonuniylik tamoyillari yotadi. Hukm — bu ishning barcha holatlari, isbotlangan dalillar va amaldagi qonunlarga tayanib chiqariladigan xulosa. U sudning yakuniy qarori sifatida yuridik kuchga ega bo'ladi va bajarilishi majburiydir.

Keyingi yillar ichida qabul qilingan prokuratura, sudlar, advokatura to'g'risidagi qonunlar, jinoiy jazolarning liberallashtirilishi tufayli Jinoyat-protsessual va Jinoyat kodeksiga kiritilgan o'zgarishlar, sudlarning ixtisoslashtirilishi to'g'risidagi qonunlar olib borilayotgan islohotning natijasidir.

Ayniqsa, sud-huquq tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi inson huquqlarini himoyalash, qonuniy manfaatlarini kafolatlash, ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgandir. Adolat va haqiqat qaror topishi uchun jinoyat protsessining barcha bosqichlarida qonunlarga og'ishmay amal qilinishi, har bir jinoyat ishi sinchiklab o'rganilishi, tekshirilishi va har bir shaxsning sodir etgan jinoiy qilmishiga yarasha odil sud hukmi chiqarilishi talab etiladi. Odil sudlov deganda jinoyat ishlarini qonunga, ichki ishonchga va huquqiy ongga muvofiq mazmunan ko'rish hamda hal qilish, ya'ni hukm qilish tushuniladi.

Hukm chiqarish, unda ma'lumotlarni izchil bayon etish sudyadan aql-farosat, sergaklik, ziyraklik, uquv va ko'nikmalarga ega bo'lishni talab etadi. Sudda tadqiq etilayotgan turli-tuman hayot sharoitlari, sud muhokamasida ishtirok etayotgan sudlanuvchi va boshqa shaxslardagi individual belgilarning xilma xilligi har bir jinoyat ishiga o'ziga xos xususiyat baxsh etadi. Shuning uchun muayyan jinoyat ishlari bo'yicha hukmlar chiqarishda ma'lum qoliplarga bog'lanib qolmaslik, ishning haqiqiy holatlaridan kelib chiqqan holda ish yuritish muhimdir.

Har bir yakuniy sud hujjatining zaminida inson taqdiri, uning haq-huquqlari mujassamlashgan. Shunday ekan, davlatimizning eng katta boyligi bo'lgan xalqimiz tinch, xotirjam va osuda hayot kechirishi va har qanday jinoiy tajovuzlardan muhofazalanishi uchun qonunning barcha talablariga javob beradigan hukmlar chiqarishga astoydil intilish darkor. Demak, sudning eng muhim hujjatlaridan biri – hukm inson taqdiri bilan bog'liq bo'lganligi va unga qonun tomonidan yuksak talablar qo'yilganligi ushbu masalani chuqur o'rganishni taqozo etadi va tanlangan mavzuning dolzarbligidan dalolat beradi.

Jinoyat protsessida davlatning vakolatli organlari tomonidan chiqariladigan hukm yoki boshqa qarorlar huquqiy tabiatiga ko'ra huquqni qo'llash hujjatlari sifatida namoyon bo'ladi [1]. Huquqni qo'llash faoliyatining rasmiy shakli hamda natijasi huquqni qo'llash hujjatlari, shu jumladan sud hukmida ifodalanadi. Hukm orqali vakolatli organlarning ma'lum yuridik ish yuzasidan qabul qilgan qarori mustahkamlanadi va u quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

1) hukm ijtimoiy munosabatlarning muayyan sohasi, jinoiy protsessual munosabatlar bo'yicha davlatning vakolatli organlari tomonidan huquqni qo'llash vakolatini amalga oshirishda qabul qilinadigan huquqiy hujjat hisoblanadi;

2) hukm davlat-hokimiyat irodasini mujassam etib, kimlarga yo'naltirilgan bo'lsa, o'sha shaxslarning barchasi tomonidan rioya etilishi va bajarilishining majburiyligi davlat kuchi orqali ta'minlanadi;

3) hukm qonunda belgilangan, aniq shaklga ega;

4) hukm ijtimoiy munosabatlarning alohida turlarini tartibga solishga qaratilib, undagi qarorlar muayyan shaxslarning subyektiv huquq va yuridik majburiyatlari, turmush tarzi, sharoitlaridan kelib chiqqan holda qat'iy individuallashtiriladi.

Mualliflar tomonidan hukmga berilgan quyidagi ta'rifni ancha mukammal deb hisoblaymiz: «Hukm - o'zida davlat hokimiyatining irodasini aks ettiruvchi, muayyan shaklga ega bo'lgan va ijtimoiy munosabatlarni individual tartibga solishga qaratilgan, alohida yuridik ish bo'yicha qabul qilinadigan rasmiy qarordir» [2]. Umuman olganda, hukm - sud tomonidan sudlanuvchiga nisbatan aybi bor yoki yo'qligini va qanday chora ko'rish bo'yicha jinoiy ishlarni ko'rib chiqib, hal etishda chiqaradigan yozma qaror. O'zR Jinoyat -protsessual kodeksining 54-bobida sud tomonidan hukm chiqarishning huquqiy asoslari qayd etilgan.

Hukmni boshqa huquqni qo'llash hujjatlaridan ajratib turadigan o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning faqat odil sudlovni amalga oshiruvchi sudlar tomonidan, qonunchilikda belgilangan protsessual tartibda qabul qilinishi va jinoyat ishi bo'yicha asosiy masalalarning yechimini o'zida aks ettirishidir [3].

Odil sudlov ham faqat sudning faoliyatiga oid tushuncha hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 136-moddasida «Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmaydi va bunday aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi», deyilgan. Odil sudlovning faqat sud tomonidan amalga oshirilishi JPKning 12-moddasi hamda «Sudlar to'g'risida»gi Qonunning 1-moddasida ham mustahkamlangan.

Odil sudlov inson va fuqaroning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va shaxsiy huquq va erkinliklari, davlat va boshqa tashkilotlarning huquqiy va qonuniy manfaatlariga aloqador masalalar bo'yicha qaror chiqarish bilan uzviy bog'liq. Aynan odil sudlov jinoyatni sodir qilishda ayblanayotgan ma'lum bir shaxsni aybdor deb topish va unga jazo chorasi yoki qonunda ko'rsatilgan boshqa ta'sir choralari qo'llash, shuningdek, noqonuniy va asossiz javobgarlikka tortilgan shaxslarni javobgarlikdan ozod qilish masalalarida hal qiluvchi o'rinni egallaydi.

Yuridik adabiyotlarda yozilishicha, «...odil sudlov – bu ikki turkumdagi ishlar: fuqarolik va jinoyat ishlarining muhokamasidir. Birinchisi xususiy shaxslar, korxona, muassasa, tashkilotlarning keng va ko'p qirrali nizolari yoki qonuniy manfaatlarini o'z ichiga oladi. Ikkinchi turkumdagi ishlar (jinoyat ishlari) nisbatan tor doiradagi huquqiy munosabatlar, qonun bo'yicha aynan jinoyat, ya'ni jinoyat qonunchiligi bo'yicha javobgarlik nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmish hisoblangan huquqiy munosabatlarga tegishlidir. Bu turkumdagi ishlarni hal qilish juda mas'uliyatli faoliyatdir, chunki bu yerda aniq bir shaxsni jinoyatchi deb topish yoki topmaslik va unga nisbatan jinoiy jazo choralarini (masalan, jarima, axloq tuzatish ishlari, ozodlikdan mahrum qilish) qo'llash yoki qo'llamaslik masalasi hal etiladi.»[4]

Odil sudlovning o'ziga xos jihati mazkur faoliyatning qonunda qat'iy belgilab qo'yilgan tartib asosida amalga oshirilishidir [5]. Qonunda jinoyat ishlarining faqat sud majlisida ko'rib, hal qilinishi tartibi belgilangan. Bu esa, ishni muhokama qilish va shu ish bo'yicha qaror yoki hukm chiqarish faqatgina jinoyat-protsessual qonunchilik asosida amalga oshirilishi lozimligini anglatadi. Barcha protsessual qoidalar oxir-oqibatda haqiqatni aniqlash va qonuniy, asoslantirilgan, adolatli hukm, ajrim va qarorlar qabul qilishga qaratilgan.

Hukm chiqarish bilan ishni birinchi instansiya sudida ko'rish yakunlanadi va shaxs jinoiy javobgarlikka tortiladi yoki mazkur ish yuzasidan uni jinoiy javobgarlikka tortish ehtimolligi inkor etiladi [6]. Bu tomondan hukm nafaqat jinoyat-protsessual, balki jinoyat huquqi normalarining ham qo'llash hujjati hisoblanadi. Shu bilan birga «...birinchi instansiya sudi tomonidan hukmning qabul qilinishi masalani uzil-kesil hal bo'ldi, deb aytish uchun asos bo'la olmaydi. Hukmning qonuniy, asosli va adolatli ekanligiga protsess ishtirokchilari tomonidan tug'ilgan har qanday shubha yoki shunga ko'ra berilgan shikoyat uni qaytadan yuqori sud tomonidan tekshirishga, asoslar bo'lganda esa hukmni bekor bo'lishiga olib kelishi mumkin» [7].

Hukm – sudyalarning ongli fikrlash faoliyatining natijasi bo'lib, shakl jihatdan u o'tmishda haqiqatan sodir bo'lgan jinoyat hodisasi, ushbu hodisaga berilgan jinoiy-huquqiy baho hamda jinoyat tufayli kelib chiqqan huquqiy oqibatlarni bevosita va xolisona aks ettiradi.

Sud hukmining vazifalari faqat majburlov (ya'ni, jinoyat qonunchiligida mustahkamlangan norma va taqiqlarni buzadigan harakatlarni yuridik muhokama qilish) yoki himoya (jamiyat a'zolarini jinoiy tajovuzlardan muhofaza qilish) choralarini ishlab chiqish va qo'llashdan iborat emas, hukm orqali tarbiyaviy masalalar ham hal etiladi. Sud o'zining hukmi orqali muayyan jinoyat ishini hal etish bilan birga qonuniylikni mustahkamlaydi, huquqbuzarliklarni oldini olishga hamkorlik qiladi va fuqarolarni huquq-tartibotga rioya etish ruhida tarbiyalaydi. «Tarbiyaviy jihatdan hukm huquqbuzarliklarni oldini olish to'g'risidagi samarali g'oyalarini hayotga tatbiq etish, jinoyat huquqining maqsadlarini omma ongiga singdirish darajasini yuksaltirish, ahloq normalarining sifatini yaxshilash, ijtimoiy munosabatlar va huquq-tartibotni mustahkamlash kabi vazifalarni bajaradi.» [8]

Aynan sud tomonidan chiqariladigan mazkur hujjatda davlatning u yoki bu g'ayriqonuniy harakatlar yoxud uni sodir etgan shaxslarga nisbatan munosabati ifodalanadi, ijtimoiy xavfli qilmish va sudlanuvchining shaxsiga davlat nomidan ijtimoiy-siyosiy, huquqiy va ahloqiy baho beriladi.

Hukm orqali protsessdagi barcha ishtirokchilarning huquq va manfaatlarini muhofazasini ta'minlanib, dastlabki tergov organlari va birinchi instansiya sudi faoliyatining natijalari bo'yicha xulosa chiqariladi. Hukm jinoyat ishlari bo'yicha barcha masalalarni sud tomonidan hal qilishning birinchi bosqichi bo'lib, jinoyat protsessining apellyatsiya, kassatsiya va nazorat instansiyalari faoliyatini boshlash uchun asos vazifasini o'taydi. Ta'kidlash joizki, faqat qonunda belgilangan xususiyatlarga ega bo'lgan hukmlargina odil sudlovning asosiy hujjati bo'la oladi.

Hukmning ichki va tashqi xususiyatlari mavjud bo'lib, ularning dialektik tomondan uzviy bog'liqligi protsessual hujjatning aniqligi, haqiqiyliigi va sifatliiligini ta'minlaydi. Hukmning ichki xususiyatlariga uning qonuniyligi, asosliigi va adolatliigi, tashqi xususiyatlariga qat'iyligi, majburiyligi va qonuniy kuchi kiradi.

Hukm qonuniy, asoslantirilgan, adolatli bo'lsa va unga qo'yilgan talablar bir xilda bajarilgan deb hisoblansa, uning qonuniy kuchiga zamin hozirlanadi[10]. Hukmning qonuniy kuchi alohida huquqiy xususiyat bo'lib, hukm ustidan apellyatsiya tartibida shikoyat bildirish yoki protest keltirish muddati o'tgandan so'ng yoki apellyatsiya ajrimi chiqarilgandan keyin (hukm zudlik bilan qonuniy

kuchga kiradigan holatlar bundan mustasno) vujudga keladi. Hukmning qonuniy kuchi deganda, faqat moddiy va protsessual huquq normalarining muayyan tarzda amal qilishi tushuniladi.

Hukmning qonuniy kuchi moddiy-huquqiy va jinoyat-protsessual qonunlarning muayyan hujjatda alohida tarzda huquqiy jihatdan amal qilishi hisoblanadi. U sud hokimiyatining kuch-qudrati va obro‘-e’tiborini namoyon qilib, tegishli hujjatda umummajburiylik, o‘zgarmaslik, favquloddalik va oldingi sud yechimining zaruriylik kabi jihatlarni o‘zida aks ettiradi. Hukm uning chiqarilishi bilan bog‘liq bo‘lgan jinoyat ishiga nisbatan qonuniy kuchga ega bo‘ladi.

Hukmning qonuniy kuchi uning ta’sir doiralarining chegarasini ham belgilaydi. Z.F.Inog‘omjonova tomonidan hukmning qonuniy kuchiga quyidagicha ta’rif berilgan: 1) hukmning qonuniy kuchi alohida huquqiy xususiyat bo‘lib, hukm ustidan apellyatsiya tartibida shikoyat bildirish yoki protest keltirish muddati o‘tgandan sung yoki apellyatsiya ajrimi chiqarilgandan keyin (hukm zudlik bilan qonuniy kuchga kiradigan holatlar bundan mustasno) vujudga keladi; 2) hukmning qonuniy kuchi deganda, faqat moddiy va protsessual huquq normalarining muayyan tarzda amal qilishi tushuniladi; 3) hukmning qonuniy kuchi – bu odil sudlov hujjatining qonunga ya’ni davlat hokimiyati oliy organlarining hujjatiga aynan o‘xshash bo‘lishini ta’minlaydigan alohida bir xususiyatdir va h.k. Fikrimizcha, sud tomonidan hukmda qaysidir faktlarni tasdiqlanganligi, hukmning asoslari va sudning ushbu protsessual hujjatdagi sudlanuvchining aybdorligi yoki aybsizligi, jinoyatning malakalanishi, jazo chorasi, jinoyat oqibatida yetkazilgan ziyonni qoplash kabi masalalardan boshqa xulosalari faqat mazkur jinoyat ishi bo‘yicha hamda hukmda ko‘rsatilgan shaxs va tashkilotlarga nisbatan qonuniy kuchga ega bo‘ladi.

Qonuniy kuchga kirgan sud hukmi qat’iylik xususiyati hamda preyditsial ahamiyatga ega. Hukmning qat’iyligi shundaki, shaxsga nisbatan aynan shu ayblov bo‘yicha sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bo‘lsa, jinoyat ishi tugatiladi (JPKning 84-moddasi, birinchi qismi, 4-bandi), ya’ni ushbu shaxsga nisbatan boshqa hukm chiqarishga yo‘l qo‘yilmaydi. Ayblov hukmi bilan bir qatorda oqlov hukmi ham qat’iylik xususiyatiga ega. Qonuniy kuchga kirgan sud hukmining preyditsial ahamiyati shundaki, ishni yangitdan sudda ko‘rish chog‘ida jinoyat ishini apellyatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko‘rib chiqqan sudning ish holatlarini to‘la-to‘kis va har tomonlama tekshirilishini ta’minlashga, shuningdek JK, JPK normalari buzilishlarini bartaraf etishga qaratilgan ko‘rsatmalariga amal qilish majburiydir (JPKning 495-moddasi).

Hukmning huquqni qo‘llash hujjati sifatidagi yuqorida sanab o‘tilgan xususiyatlari o‘zaro chambarchas bog‘langan. Qonuniy kuchga kirgan hukm umummajburiy, chunki haqiqiylik prezumpsiyasi amal qiladi va hukmda keltirilgan qarorlarni boshqa hech qanday qoidaga almashtirib bo‘lmaydi. Hukmlar muayyan jinoyat ishi uchun qat’iy, boshqa huquqni qo‘llovchilar uchun esa qonuniy tartibda bekor qilinmagunga qadar preyditsial ahamiyatga ega.

Sud hukmi huquqiy tizimda bir necha vazifalarni bajaradi:

Adolat qaror toptiradi: Hukm qonun ustuvorligini ta’minlash orqali ijtimoiy adolatni tiklaydi.

Tartib-intizomni ta’minlaydi: Hukm huquqiy me’yorlarning bajarilishini nazorat qiladi va ular buzilganida tegishli choralarni ko‘radi.

Oldini olish vazifasini bajaradi: Hukm orqali huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatchilarni javobgarlikka tortish mexanizmi ishga tushadi.

Huquqiy hukmning xususiyatlari quyidagilarda ko‘rinadi:

1. Qonuniylik: Hukm faqat qonun asosida chiqariladi. U amaldagi qonunlar va me’yoriy hujjatlar talablariga to‘liq mos bo‘lishi kerak.

2. Adolatlilik: Hukm har bir tarafning huquqlari va manfaatlarini inobatga olib, adolat tamoyillariga asoslanishi lozim. Bu tamoyil sud hukmining ijtimoiy ahamiyatini belgilaydi.

3. Asoslilik: Hukm dalillar asosida va ishning barcha holatlari chuqur tahlil qilinib chiqariladi. Asossiz hukm noqonuniy hisoblanadi.

4. Aniqlik va ravonlik: Hukm mazmuni aniq, tushunarli va mantiqiy bo‘lishi kerak. Unda ortiqcha noaniqliklar yoki ziddiyatlar bo‘lmasligi lozim.

5. Majburiylik: Sud hukmi uning ijrosi uchun barcha shaxslar va tashkilotlar tomonidan bajarilishi shart. Bu huquq tizimining muhim talablaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, hukmning ijtimoiy ahamiyati quyidagilardan iborat: ushbu hujjatda sud muhokamasida ko'rilayotgan jinoyat ishining ijtimoiy xavfliligiga davlat nomidan baho beriladi; hukm jinoiy qilmish va jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan jamiyatning munosabatini aks ettiradi; hukmni oshkora e'lon qilish jamiyatda huquqiy bilim, huquqiy ongning shakllanishiga, qonuniylik va huquq-tartibotni mustahkamlash hamda qo'llab-quvvatlashga ko'maklashadi. Barcha hukmlar umummajburiylik xususiyatiga ega. Mazkur holat O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 138-moddasida belgilangan: «Sud hokimiyatining hujjatlari barcha davlat organlari va boshqa tashkilotlar, mansabdor shaxslar hamda fuqarolar uchun majburiydir», ya'ni, sudning hukm, ajrim yoki qarorlari davlat hokimiyatining barcha organlari, jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar, boshqa jismoniy va yuridik shaxslar uchun majburiy bo'lib, O'zbekiston Respublikasining butun hududida amal qiladi [9]. Boshqa huquqni qo'llash hujjatlaridan farqli tarzda hukmlar faqat qonuniy kuchga kirgandan so'ng umummajburiylik xususiyatiga ega bo'ladi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Ворожцов С.А. Приговор в уголовном процессе: Практическое пособие. –М.: Юрайт-Издат, 2003. –Б.146; Ботин А.Г. Как правильно составить судебные документы: приговоры, кассационные определения. –М.: Инфра-М, 2003. –Б.233. (Vorozhtsov S.A. Sentence in criminal proceedings: A practical guide. – М.: Yurait-Izdat, 2003. – B.146; Botin A.G. How to correctly draw up court documents: sentences, cassation rulings. – М.: Infra-M, 2003. – P.233)
2. Матузов Н.П., Малько А.В. Теория государства и права. Курс лекций. –Саратов: 1995. – Б.348-349 (Matuzov N.P., Malko A.V. Theory of State and Law. Lecture Course. – Saratov: 1995. –P.348-349)
3. Иноғомжонов З.Ф., Суд ҳукмига қўйилган талаблар. // Қонун номи билан. -1994. -№4. – Б.34. (Inogomjonova Z.F., Requirements for Court Judgments. // In the Name of the Law. -1994. -No. 4. –P. 34.)
4. Гуценко К.Ф., Ковалев М.Ф. Правоохранительные органы. Учебник для юридических вузов и факультетов Изд. 6-е перераб. и доп. / Под ред. К.Ф. Гуценко -М.: Зерцало-М, 2001. – Б.57. (Gutsenko K.F., Kovalev M.F. Law Enforcement Agencies. A Textbook for Law Universities and Faculties, 6th revised and updated edition / Edited by K.F. Gutsenko. -Moscow: Zertsalo-M, 2001. –P. 57.)
5. Рыжаков А.П. Уголовный процесс. Учебник для вузов. –М.: Норма, 2002. –Б. 6. (Ryzhakov A.P. Criminal Procedure. A Textbook for Universities. –Moscow: Norma, 2002. –P. 6.)
6. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Правоохранительные органы. -Т.: ТДЮИ, 2003. –Б.58. (Rustambaev M.Kh., Nikiforova E.N. Law Enforcement Agencies. -Tashkent: Tashkent State University of Law, 2003. –P. 58.)
7. Иноғомжонов З.Ф., Тўлаганова Г.З. Жинойт процесси муаммолари. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДЮИ, 2006. –Б.277. (Inogomjonova Z.F., Tolaganova G.Z. Issues of Criminal Procedure. Study Guide. –Tashkent: Tashkent State University of Law, 2006. –P. 277.)
8. Светлов А.Я. Чангули Г.И. Проверка законности и обоснованности приговоров. –Киев: КВШ МВД, 1991. –Б.48. (Svetlov A.Ya., Changuli G.I. Verification of the Legality and Validity of Sentences. –Kiev: KSH of the Ministry of Internal Affairs, 1991. –P. 48.)
9. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining ikkinchi chaqiriq 6-sessiyasida «Sud va boshqa organlarning qarorlarining ijrosi to'g'risida»gi qonun qabul qilingan. (In this regard, during the 6th session of the Second Convocation of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, the law "On the Execution of Decisions of Courts and Other Bodies" was adopted)
10. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sq-gTgYAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=sq-gTgYAAAAJ:4DMP91E08xMC

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

10 ЖИЛД, 1 СОН

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 10, НОМЕР 1

JOURNAL OF LAW RESEARCH

VOLUME 10, ISSUE 1

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000